ناسکۆیژی

دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی

زنجیرەی ڕۆشنبیری
*

خاوەنی ئیمتیاز: شەوکەت شێخ یەزدین

سەرنووسیار: بەدران ئەحمەد حەبیب
* * *

ناوونیشان: دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، شەقامی گوڵان، هەولێر

ناسکۆێژی

شوکور مستەفا

ناوی کتێب: ناسکوێژی
نووسینی: شوکور مستەفا
بڵاوکراوەی ئاراس- ژمارە: ٩٧٧
دەرهێنانی هونەریی ناوەوە: ئاراس ئەکرەم
بەرگ: مەریەم موتەقییان
چاپی یەکەم، هەولێر - ٢٠١٠
لە بەڕێوەبەرایەتیی گشتیی کتێبخانە گشتییەکان لە هەولێر ژمارە ٢٧٢ی ساڵی ٢٠١٠ی دراوەتێ

ئەحمەد عارف

شاعیری گەورەی کورد لە کوردستانی تورکیا

ئەحـمـەد عـارف شـاعـیرێکی گـەورەی هـاوچەرخی کـوردی دیاربەکرە. یـەشـار کەمـالی زۆری لەمەڕ دواوە. تەنانەت دەڵێ لە نازم حیکمـەت، شاعیری گەورە و جیهانیی تورک گـەلێ دەوڵەمەنـدترە، چونکە شارەزای ئەدەبیاتی کۆن و نوێی ڕۆژهەڵات و ڕۆژاوایە، بنەمـای شارەزاییـیەکەی لە ناخی ئەزمـوونێکی ئێکجـار قــووڵ و ڕەســەنەوە هەڵدەقــووڵێ. شــیــعــری بە کــوردی و بەتورکـی زۆرن، لە عەرەبی و فارسی و تورکی و کوردی بە ئەدەبیاتەوە زۆر شـارەزایە.

تێبینییەکانی لەمەڕ قەڵای دیاربەکر و لۆریکی عادیلۆش
بۆ بەی و هەناریٚ هەر وەختە گیانم دەرچێ
ملی خۆم شۆڕ دەکەم، دەڕۆم
کاری تەیر و توو و مار و مێروان نییە بزانن
قەت پرس مەکەن
لا ااال...
فەرمانی ڕەش بەسەرە ڕێیاندا بڵاو کراوەتەوە
باخچەی یار تەفروتونا
پۆڕ و قژ بە خوێن سوور دەکا
ئەوەی کە هەیە پارچەیەک گیانە
بۆ بەلاوەگێریی دەدەم
ئای نەمینم لۆۆۆ..

دەستم پەتی
پێم لە داودا
بەڵام ئەوە بزانە دیسان منم
چ تووش و دژواری دەئەوینم
یەکێکی بێ زار و زمان
قەڵای دیاربەکرێ...

دەپشکوێ
وەک خوێنی سوور، سوورگوڵ
وە لەلایەکەوە بەفر دەبارێ
با بەرەو قەرەجەداغێی ڕادەماڵێ
بڕوانە سمێڵی بەستوو
وە ڕەقیش هەڵدێم
زمهرەکەی درێژەی کێشا درێژە
تۆ بەبیرم دێیەوە، وەک بهارێ
تۆ وەک دیاربەکرێ
لە چ لە چ هێژاتر نییە
تامی بیرەوەریی تۆ...

ئاوی هەمرەوات مەیی
چوار پەنجە شەختە لەسەر ئاوی دیجلە
ئێمە ئاو لە بیردەردێنین بۆ دەفر و ئامان
چا لەبەفر دەکوڵێنین
دایکی من وەک سرِ ئێش و ئازاری خۆی وەدەشێرێ
«بابە» دەڵێ. «بهار هات بەسەردەچێ».

خوشکم دوو گیانە، قورس و گران
کچە جوانە دیتووتە تۆ
جاری پێشوو شەرم دەکا خۆ وەدەشێری
پاشانیش دەترسێ
دەڵێ من دەمرم
گیانێکی دی زێدە دەبێ لە ناومان ئەم زمستانە
چکۆلەکەم، من تۆ لە کێندەر وەشێرم؟
خوارزاکەی ئەحمەد عارف
تو لەسەرسەران
سەرچاوان هانی.

تۆ هاتییە دنیایێ
سێ ڕۆژانمان بەبرسی هێشتییەوە
سێ ڕۆژانمان مەمک نەدایتێ
عادیلۆشی من
بۆ ئەوەی نەخۆش نەکەوی
بۆ ئەوەی چونکە دەستوورمان وایە
دە هەیدێ، سەروەختی مەمک ئێستایە
بمژە و گەورەبە..
ئەمانە
کوێرەمار و شامارن
ئەمانە
چاویان بڕیوەتە
نان و ئاوی ئێمە
ئەوانە بناسە

بینانناسە و گەورە بە
ئەمە ناموسە
لە کونیەماندا نووسراوە
ئەمەیش سەبر
لە ژەهر چکاوە
خۆتیان پێدا هەڵاواسە
بگرە و مەزن بە.

کۆواری بەیان، ژمارە ۹۸، ئەیلوولی ۱۹۸٤.

ئەحمەد عارف شاعیرێکی گەورەی کوردە لە تورکیا، لە دیاربەکر، لە کوردستانی تورکیا، لە ساڵی ۱۹۲۷دا لەدایک بووە، شیعرەکانی بۆ یەکەم جار لە ۱۹٤۸– ۱۹٥۱دا لە یەک دوو کۆوارێکدا بەرچاو کەوت. چەنانێک لە کولییەی زمان و مێژوو و جوگرافیای ئەنقەرە خوێندی. لە پاشان گیرا. کاتێکی نوخشەی شیعرەکانی بەدیار کەوت ئورخان وەلی و هاوڕێیانی شۆڕەسواری مەیدانی شیعر بوون. سەردەمی غەریب بەسەر چووبوو. سەباحەدین ئەیووب ئۆغڵو گوتەنی «بە دەوری هونەری گەلدا دەور و خولدان دەستی پێ کردبوو». سەرلەبەری لاوان، سەرلەبەری تازە پێگەییوان پشتیان بە ئۆرخان وەلی و ئۆکتای ریفعەت و مەلیح جەودەت ئەندایەوە دابوو، وەک شیعر، تەنیا ئەوە بێ ئەوان دەیاننووسی و لەوەی ئەوان دەیاننووسی بترازێ نەدەبوو بەشیعر. ئەم هەڵوێستە نازانستانەیەی لاوان زۆری زیان بە شیعر گەیاند. بەڵام سەرەڕای ئەوەی زۆرینەی هونەرمەندە لاوەکان بەو جۆرە نەبوون، هی واشیان، لەوانی ڕێگای جەمسەری نێوان خۆیان گەشە پێ دەدا و هێندەشیان گوێ بە ئۆرخان وەلی و هاوڕێیەکانی نەدەدا، وەنەبێ نەبووبن. جا ئەحمەد عارف لە ڕیزی ئەو کەسانەدا دەبینین. تەنانەت لە یەکەم شیعرییەوە گوێی نەدابووە نێوەڕۆکی ئەو شیعرانەی لەگەڵ غەریبدا هاتبوون. بە تەنگ بزووتنەوەیێکی شیعری بێ شیعر لە پێشنیهادکردنەوە نەدەهات، شتێکی ئاوا

لە ئارادا بوو. ئەو یەک لەو کەسانە بوو گوێیان بەم بزووتنەوەیە نەدەدا و بە ڕووکاری خۆیاندا دەڕۆیشتن.

شیعری ئەحمەد عارف لە سەرێکەوە لەسەر ڕێبازەکەی نازم حیکمەت، ڕاستتر بڵێم، هەر لەسەر ئەو ڕێبازەی نازم حیکمەتی لەسەر دەڕۆیی بەگەشە کەوت و خەمڵی. بەڵام جیاوازیی گەورەیش لە نێوان ئەم دوو کەڵەشاعیرەدا هەیە. نازم حیکمەت شاعیری شارە، لە دەشت و ڕاستانەوە لەگەڵ مرۆ بەدەنگ دێ و وەک «لە ڕۆخانەیێکی گەورەی بەپیت و بەرەکەت» بچێ، بە دەشتێکی ڕاستانی، تەختانی کاکی بە کاکیدا، بکشێ وایە، شارستانییە. هەرچی ئەحمەد عارفە کەژ و کێو، چیا و ڕەوەز و بەندەن و ملە و یاڵان دەچڕێ. ئەو کەژ و کێوانە دەچڕێ، سەر بەلایەنایەتیی ناناسن و بێ تەمەن و (ئاسێ)ن، شیعری ئەم لە شیوەنێکی تاک و بێ مانەند و دوور و درێژ دەچێ. هێشتا «چاوی بە دەریا نەکەوتووە» خۆی کردووە بە بەلاوەگێڕی منداڵان. شیعرەکانی لە نێو کێوی و تەیروتووان، لە نێو گوڵووکە کێویلان گوتراون، لە مشتووی خەنجەرێکی هەڵکەندراون، بەڵام ئەو شینە وەک هیوایەکی لەپڕ بە سروودی سەرکەوتن وەرگەڕا و «تروسکەی وەهمی، ڕاستتر بڵێم، حیرس»ێکی تیژی تێدانە. شیعری پێشمەرگەیەکە بە دەم شەڕەوە هەڵدەکاتە لاوک و حەیران، لە کاتی برینداربوونێدا کورتە دێڕۆکان بۆ هاوڕێیانی دەهۆنێتەوە و ئەوە بیر ناکا بە فەلسەفە و بیروبڕوایان هەوێن کا. لە نێو سروشتێکدا پشوو دەدا، لە تاو کۆت و پێوەندیی قورس و گران توان و گوڕی دەگژ ڕاچوونی سست کراوە، پتر لەمل نەدان و سەرکێشیدا خۆی دەنوێنێ. لە دەوروبەرێکدا هەناسە دەدا هێشتا لە دڕیی باز و شەهێن و پڵینگدایە.

لە ١٩٥٩– ١٩٦٢دا ئەحمەد عارف لە ڕۆژنامەی (مەدەنییەت) کاری دەکرد هەر لەو چەنانەیشدا بوو، لەگەڵ جەمال سورەییا ئاشنایەتیی پەیدا کرد لە ئەنقەرە. ئەم ئاشنایەتییەش موزەفەر ئەردۆست پێکی هێنا. ئەو دەمی موزەفەر ئەردۆست کارگێڕی چاپخانەی ڕۆژنامەی ئولووس بوو. جەمال سورەییا دەڵێ: «حەوتووی سێ و چوار ڕۆژ، ڕاستتر بڵێم، حەوتووی سێ و

چوار شەو، هەمیشە لەگەڵ ئەحمەد عارفدا پێکەوە بووین. بە زۆری، پاش کار، لە ژوورەکەی موزەفەر، لە یازدە و دوازدەی شەوەوە تا سبەینێ قسەمان دەکرد. لە چی دەدواوین؟ لە هەموو ئاشێکمان دەکرد.

سبەینێش، هەروا بەدەم ڕۆیشتنەوە، درێژەمان بە قسە دەدا، تا لێک دادەبڕاین. هاوین، زستان، ئەمە حاڵمان بوو. ئەم هاوسەروساختی و هاوپێوەندییە چڕوپڕ و توندوتۆڵە بوو بە هۆی زۆر لە نزیکەوە یەکدی ناسینمان، زۆری یارمەتی داین پتر لەیەک بگەین و زێتر بە ڕۆحی یەکدی ئاشنا بین. بێگومان هەموو شاعیرێ تەرزی دەم و دووی، نەخشی دەموچاوی لەگەڵ شیعرەکانیدا خزمایەتییەکیان هەیە، ئاشنایەتییەکیان لە نێواندا هەیە، بۆ یەکدی دەگرژێنەوە، بە گیان لە زمانی یەکتر دەگەن، شاعیر کە قسان دەکا، هەر دەڵێی بە شیعر پشوو دەدا، ڕەنگ و ڕووی، حیکایەتی شیعرەکانی دەگێڕێتەوە، شیعرەکانی سەر و سیمای دەموچاو و ڕەنگ و ڕووی پێوە دیارە، بە بۆن، بە چێژ، بە ڕەنگ، بە هەر ئامێری هەستێ لە مرۆدا بەکارە. هەر شاعیرێ بگری ئەمەی هەیە، بەڵام ئەو لێکچوون و جمرانەییەی لە نێوان ڕەنگ و ڕوو و شیعرەکانیدا هەیە، لە نێوان تەرزی ئاخاوتن و شیعرەکانیدا هەیە لە گوێن ئەو لێکچوون و جمرانەییەی ئەحمەد عارف نییە. ئەم جمرانەیییە لە ئەحمەد عارفدا بەو تێکەڵییە، بەو خەست و خۆڵییە، لە هیچ شاعیرێکی دیکەمدا بەدی نەکردووە.

بۆ یەکەم جار بوو ئەم وەک یەکییەی نێوان تەرزی قسە و ئاخاوتن و شێوەی دەموچاو و شیعرم بەو زیندوویەتییە دیت. بەهەموو لێکیان هەڵناوێری. کێهە شیعری دەگری هەر دەڵێی لە ئاخاوتنی خواساییەوە هەڵگوێزراوە. گوێ لە قسەکانی دەگری، هەر دەڵێی شیعرە و تەرز بە هەموو لایەکدا دادێن.

چەندان لانکم بەخشیوە بە نووح،
چەندان هەرەزاڵە، چەندین هەلۆرک،

دایکە حەوا بە منداڵی دوێنێ دەژمێردرێ،
من ئەنەدۆڵم
دەمناسی؟
شەرمم بەخۆمە،
شەرمەزارم لە هەژاریم،
ڕووت و ڕەجاڵم لە پێش چاوی خەڵک، ڕۆژگار...
شەتڵەکانم کەسیرە دەبن،
خەرمانم بێ برەو.
لە دنیای برایەتی، کار،
یەکسانی،
لە دنیای پشکوتنی سەد تەرزە گوڵووکی ئاتۆمدا،
لە دنیای شاعیران، زانایاندا،
تەنیا هەر من خۆم و خۆم ماومەوە،
تەنیا هەر بە سەڵتی ماومەوە،
دەزانی؟
هەزاران ساڵ دادۆشراوم
بە سواری ئەسپە بەسامەکانیانەوە
خەوی شیرینی نازداری تاریک و لێڵەیان لەت و پەت
کردووم،
حوکومداران، هەڵمەتهێنان، نژدە و ڕێگران،
خەرج و باجیان بەسەرمدا سەپاندووە،
نەگوێم بە ئەسکەندەر داوە
نەسوڵتان موراد.
هەموو بار و بنەیان پێچاوەتەوە بۆی دەرچوون، بێ سێبەر
سڵاوم لە دۆستم کردووە و

بووم بە پشتیوانیشی..
دەبینی؟
خۆزگە دەتزانی چەندم خۆش دەوێن،
کوێرئۆغلۆ،
ڕەشمارەکە،
سەربازە بێ ناوەکە..
پاشان پیرسوڵتان و بەدرەدین،
ئەوجا چەندین خولیا و سەودا
لەوانی بە قەڵەم لە نووسین نایەن.
خۆزگە دەتزانی ئەوانیش منیان چەند خۆش دەویست.
ئەم تەرزهاوێشتنە بڕوانە لێرەدا چۆن خەست بووەتەوە:
ئێکجار خۆت وا مەخە
ئێکجار وا خەمبار ئێکجار وا غەریب..
لە هەر کوێیەک دەبی ببە،
لە ژوورێ، لە دەرێ، لە خوێندندا، لە ریزی مەشقدا،
هەڵی کەیێ، هەڵکوتە سەری، سەری،
تف لە سەر و فەساڵی سەربڕکە
لە سەر و فەساڵی بێبار
غایەنی لە بنەوە دەست تێکەڵکەر
خۆ ڕاگرە لەگەڵ کتێب
لەگەڵ کار
بە نینۆک، بە ددان،
بە هەویا، بە ئەوین، بە خەون
خۆ ڕاگرە ڕیسوام کە.
ئەوجە ببینە چۆن سەرلەنوێ دەگووڕێمەوە،

بەو دەستە بە ناموسانەت، بەو دەستە لاوانەت.
لە دوارۆژدا،
کوڕم دەبن، کچم دەبن،
هەریەکە پارچەی جیهانێ دەستیان لێ هەڵناگیرێ.
هەریەکە خونچەی عەزرەتی چەندین هەزاران ساڵم،
چاوەکانت،
چاوەکانت ماچ دەکەم،
هومێدێکم بە تۆیە،
هومێدێکم بە تۆیە،
تێم دەگەی؟

لەم شیعرانەدا، نە کۆسپێ، نە لەمپەرێ، نە تەمێ، نەمژێ، نە تارماییێ، شەبەنگی هیچ نامۆییەکی پێوە دیار نییە، دڵ و مێشک و قسە و هونەری شاعیر... هێندێ جار ناوەستایەتیی شاعیرێ شیعر لە شیعریەتی لەبار دەبا، دەیکا بە مەتەڵۆک و وڕێنە و خەونی بێ سەروبەر، دەیکا بە ئامۆژگاری و پەنددانانی وشک و برینگ، بە خودبە و ڕاپۆرت. کارەکە لە هونەر و وەستایەتی و دەستڕەنگینی دەچێتە دەر، یا دەیکا بەناڵە و گریان و کڕوزانەوە و سکاڵا لە یەغباڵ ڕەشی و بێ چارەیی و دەستەپارچەیی و بێ دەسەڵاتی، لە بەدبینیدا دەکەوێتە وشکەمەلە، زیندەخەون. سەرگەردانی، بێ ترووکەیی. ئەحمەد عارف وا نییە. هەرگیز بە داوی قسەی وشک و برینگ و بێ تامەوە نابێ، زۆری مەشت بە هەست و خوست و مێشک و قەڵەم و وش و ڕست کردووە، فرە لە بەند و باوی داستان و گۆرانی و ولاوژەی نەتەوەکەی هەڵگوێزتووە.

لە پەنا ماڵی شیعرەوە خودبە ناخوێنێتەوە، لەبەر سێبەری شیعر پەند دانادا، بە ڕەنگ و ڕووی شیعرەوە ناچێتە مەیدانی ڕاستینی ڕق و تەقەوە. ئەحمەد عارف ناکەوێتە ئەودیوی (بووە)وە. گۆرانی لە جیهانێکدا دەچڕێ کە

هەیە. دنیا لە دیدەی ئینسانەوە دەبینێ، کێهە ئینسان؟ ئینسانی ئینسان. ئینسانەتیی ئینسان لەوەدا دەبینێ مرۆی تا چ ئەندازەیەک تێدا ئازادە لە پێداویستی. دێرە شیعرەکانی بە ڕەمز و پێواریێ هەڵدازنێ، هەست و خوستی مرۆی بە هەموو تەڕ و پڕییەکەوە، بە هەموو ڕەنگ و ڕوویێکەوە لە پەنادا دەحەوێتەوە. مەبەستی سەرەکیی لە بنی بنەوە بوو بەلاّم هەمیشە وەک زیخی بێ خەوش لە ئاوی ڕوونی وەک چاوی قرژنگە دادەچریسکێتەوە. ئاو رۆشنەکەرەی کانیاوی شاعیریەتیی ڕاستگۆییەتیی مەبەستی سەرەکی لە بنی دیارە، زیاد دەکا، گەورە دەبێ، بەلاّم وەک رەگێکی ئەستوور لە بنەوە چەسپیوە نابزۆی، لە ناو کرۆکی ژیان چەقیوە. ئەحمەد عارف شاعیرێکە مۆسیقای هەرە لەباری بۆ شیعرەکانی سازاندووە، زۆری کەڵک لە تەرز و شێوەی داستان وەرگرتووە، ئەوجا هاتووە شێوەی کوێی داستان لە هەمووان ناسک و سەرنجکێشتر و هەست بزوێنترە، ئەوەی هەڵبژاردووە.

دەی جا با لایەنی هەرە سەرنجکێشەوەی دەست دەینێ. ئەحمەد عارف جارێ تەقتەقە تاوێری ئاوەسوو و سادەلووس، جارێ بەردی ڕەق و دڕ و زبرت بۆ داوێتە شیعرەوە، ئەوجا کتوپڕ و لە ناکاو لەو تەقتەقە تاوێرانەوە، لەو قایەجەڕانەوە دادەکشێتە خوار، بۆ گوندەکانی سەر سنوور. باسی کەسانێ دەکا، لە پێش دایکە حەواوە، لە پێش نووح پێغەمبەرەوە، هەر لە سەرەتای دنیا دروستبوونەوە لە یەک ولاّتدا دەژیان، هەموو یەک ماڵ بوون، هی بەری ئێران و توران و کوێ و کوێی دیکە لە ئارادا نەبوو. وەلاّتی کوردستان بوو، ئەو کوردستانە کە دەکا (ئەنەدۆڵ) لە کێ ئەحمەد عارف «لانکی زۆری بە نووح پێغەمبەر بەخشیوە. کەشتییەکەی لەسەر چیای ئارارات نیشتووەتەوە. بەلاّم ئێستا ولاّتیان لێ لەت و پەت کراوە، بە پاسپۆرت نەبێ ئامۆزا و خوارزا و برازا و زاوا و خەزوور و ئاشق و ماشووق چاویان بەیەکدی ناکەوێ. کوردی بەری ئەمدیو بێگانەیە لەودیو، هی ئەو بیانییە لەمدیو. کەچی هەمووشیان خزمی یەکن و لە زمانی نووح پێغەمبەرەوە، نووحی چی، لەوەتی ناوکی نەنکی نەنکی دایکە حەوا بڕاوە ئەمان خەڵکی ئەو ولاّتە بوون، بێشکەی هەزاران

دایکە حەوا و باوکە ئادەمیان ڕاژاندووە:

کریڤین، خزمین، هاوخوێنی یەکین،
دراوسێین، ئەمبەر و ئەوبەر
سەدان ساڵە ژن بە ژنێ لەگەڵ یەک دەکەین،
دراوسێین ماڵ هۆبە بە هۆبە..
مریشکەکانمان تێکەڵ بە یەک دەبن.
لە نەزانینمان نییە،
لە هەژاریمانە.
بە پاسپۆرت دڵمان گەرم دانایە،
ئەمەیە سەوەو و سۆنگەی کوشتنمان،
بە ئەشقیا نێوزڕاندنمان،
بە قاچاخچی،
بە ڕێگر،
بە غایەن جارِ لێدرانمان..

ئەم کتوپڕییە، ئەم لە ناکاوییە بەرەو کوێمان دەگەیەنێ؟ دەمانگەیەنێتە غینائییەتێ، لیریزمێ، تا ڕادەی ترش و تاڵی، تا ئەندازەی تفت و تیژی. یا مەسەلەکە بەرەواژ دەبێتەوە. ئەگەر لە ناکاو و کتوپڕ، لە خۆماڵی و یەکماڵی و خزمایەتیی تێکەڵیدا، دیمەنی (تێکەڵاوی و خزمایەتی و یەکماڵیی مریشکەکانیان)، لە بەرچاوت زەق دەبێتەوە، ئەوەتا دیمەنی دەسکێ پیازی سەوزە، دیمەنی دەسکێ تەڕەپیاز لە نێوان تاخمێ تفەنگی سوونگی و نێزە بە لوولەوە، کە لە ڕاڕەوی زینداندا بە دیوارەوە هەڵپەساردراون زەق و زۆپ، دێتە پێش چاو، کوردە و لە زینداندایە، یا خەڵکی ئەنەدۆڵە و لە زینداندایە، ئەحمەد عارف، خۆی یا لە نیگای ئەو زیندانییەوە چۆن بیر دەکاتەوە؟

خەبەرت هەیە بەردە دیوار؟
ئاسنە دەرگا، کوێرە پەنجەرە،
سەرینەکەم، ڕانزەکەم، پێوەندەکەم،
ئەوەی لە پێناویدا ئەمسەر و ئەوسەری مەرگی بۆ دەکەم،
وێنە خەمبارەکەی زوولاکەم،
خەبەرت هەیە؟
بۆ دیدەنی هاتووەکەم تەڕەپیازی بۆ ناردووم،
بۆنی مێخەک دەدا جفارەکەم،
بەهاری هاتۆتێ کەژ و کێوی ولاتەکەم..

بە شیعری ئەحمەد عارف گوتراوە شیعری ئاوات و هیوا، تەنکی و ناسکی، بوێری و چاوقایمی و ڕەشادەت. گویلتەن ئامن دەڵێ منیش چەپکە گوڵی خۆم داوێمە سەر قسان، دەڵێم شیعری ئەحمەد عارف شیعری شەرەف و کەم نەفسی و قووڵی و پەتییەتییە. ئەم خەسیەتانەیش وەنەبێ لە دواییدا دەردەست کرابن، ئەمانە خەسیەت و ئاکاری پشتاوپشت لە بەرەیەکەوە بۆ بەرەیەکی دیکە ماوەی ڕۆژهەلاتییە (ڕۆژهەلات: کوردستانی تورکیا– نووسەر).

ئەقڵ و دڵ لێرەدا بوون بە یەک. ژیان ئەزموونی هەرە تاڵ و هەرە بە ئومێدی قاڵ کردووەتەوە، ئەم شیعرانە نووسراون.

ئەوەی لەم شیعرەدا باسی کراوە چییە؟ «بەهاری هاتووەتێ کەژ و کێوی ولاتەکەم» بە ڕواڵەت شاعیر ئەم شیعرەی، بۆ خاتری ئەم دێرەی دوایی، وەک بڵێی، نووسیبێ وایە. بەلام ئێمە درامێکی زل و زەلام لەم تاکە دێرە و هەر هەشت دێرەکەی تر هەڵدەگوێزین.

زیندانییەکی حوکم قورسی و گران، لەتاو تەنیایی لەگەڵ شتان داخێوێ، قسە لەگەڵ دار و بەردا دەکا. لەگەڵ دیواری بەردا، لەگەڵ دەرگای ئاسندا، لەگەڵ پەنجەرەی کوێردا. ئەم شتانە شتێکن چواردەوریان تەنیوە، بەرانبەر

بەوەی کـە دیوار وەزیفـەی لێک دابڕین و لێک جـیـاکـردنەوە دەبینێ، دەرگـا و پەنجـەرە وەزیفـەیان ئـەوەیە دوو کـەس بە یەک بگـەیێنن، جـیـاکـردنەوە، دابڕین بسڕنەوە. بەڵام حەپسچێتی حوکمێکی عورفییە. بۆ دەرێ دەربازبوون بە نەبوو دادەنێ. لـەبەرئـەوە پـەنجـەرە، دەرگـا، دیوار، هـەمـوو لە یەک ڕیزدا دەوەستن، هەموو وەک یەکیان لێ دێ. دیوار بەردە، دەرگا ئاسنە، پەنجەرە کوێرە چونکە شـاعـیـر ئەو شـتـانـەی هەمـوو لەخـۆ بـەدوور گرتوون، خـەم و پەژارەکـەیشـی لە خـۆی دوور خـسـتـووەتەوە، هەمـوویانی بە خـراپ وەسف کـردوون. بە بەرد، بە ئاسن، بە کـوێری وەسف کـردوون. هـەرچی سـەرینـە، ڕانزەیە، پێوەندە بە (هـی خـۆم)ی لە قـەڵەم داون: سەرینـەکەم، ڕانزەکەم، پێوەندەکەم...ی گوتووە (دیارە اضـافـە مـفـیـدی تخـصـیـصـە- نووسـەر). دەبینی، تەنانـەت (پێـوەند)یش لەوە دەرچووە بـە خـراپ وەسف بکرێ. بۆچـی وایە؟ لەبەرئـەوەی مـاوەیەکی دوور و درێژ هـاوڕێـیەتـیی دەکـا، بە دەم بەسـەرچوونی ڕۆژگـارەوە مـرۆ لەگـەڵ پێـوەند و کـۆت و زنجـیـرەکـەی دەست و پێـیـشـیـدا ڕادێ و دەبێ بە ئاشـنا و دۆست، ئینسـان بۆ مـانـی خـۆی تەنانـەت لەگـەڵ بەنـدی و ئـەسـارەتیـشـدا ڕادێ. ئەم ڕاهاتنەی شـاعـیر «پێوەند»ەکەی کردووە بەوە وەک سـەرینەکەی و ڕانزەکەی سـەیریان بکـا، بەو ئاوایەیان ڕەفـتـار لـەگـەڵ بکـا. ئەمـانـە ئەوجـا «وێنە خـەمـبـارەکـەی نێـو زووڵاکـەم»یان تێکەڵ دەبێ. پرسـیـاری «خـەبـەرت هـەیە» شـادمانییەک دەردەبڕێ. زیندانی بەم پرسیارە، لە سنووری ئەم شتانەی لەگەڵ تەنیاییدا بوون بەیەک پارچە، بگرە بوون بە پارچـەیەک لە خۆی، دەچێتـە دەر. ئەمەیش لە دەربڕینێکی دۆستایەتی زێترە، ئـەمە یاخیبوونێکە، ڕاپەڕینێکە، لە دژ بەرەنگاربوونەوەیەکـە. دیارە بە کـۆت و زنجـیـر و دیواری بەرد و دەرگـەی ئاسن و پـەنجـەرەی کـوێر ڕاهـاتن ئینسـانەکـە ناکـا بە بـەرد و ئاسن و کـوێر. ئەوەتا یاخی دەبێ، هەتاهـەتـایە کۆت و زنجیرەکەی بە دۆست نازانێ، با شـەو و ڕۆژیش هـاودەم و هـاوسەری بێ، ئەوەتا لێی یاخی دەبێ.

ئەوەتا لە بـەرد، لە ئاسن، لە کـوێری ڕادەپەڕێ، لە وێنە خـەمـبـارەکـەی نێـو زووڵاکـەی ڕادەسێ، بەرەو تەڕەپیاز، پیوازی سـەوز، جگەرەی بۆن مـێخـەک مل

دەنێ. بێزاری جێگای بۆ خۆهەڵاواسین ئومێدەوە بەجێ دەهێڵێ. ڕەنگە سەوزەکەی تەڕەپیاز، بۆن و بەرامەکەی مێخەک لەگەڵ دەرەوەی زیندانداپێوەندییان دامەزراندووە. دیارە ڕەنگی سەوز و بۆنی مێخەک لە دنیایەکی ئازادەوە هاتووە.. «بۆ دیدەنی هاتووەکەم»یش بووە بە هاوتای سەوزیی تەڕەپیازەکە و بۆنی مێخەکەکە. «دیدەنی» لە تایەک و «سەوزی و بۆنی خۆش» لە تایەک. ئەمە نابێ، هاوسەنگییەکە تێک دەچێ، هاوسەنگی لەم رووەوە، کە بەرەو ئومێدی بڕوا، تێک دەچێ. (توازن) دروست نابێ: «بەهاری هاتووەتێ کەژ و کێوی وڵاتەکەم».

ئەوەی لە شیعرەکەدا دەژی، دەشێ شاعیر خۆی بێ. ئەوسا، «ئەوەی لە پێناویدا ئەمسەر و ئەوسەری مەرگی بۆ دەکەم، وێنە خەمبارەکەی نێو زووڵاکەم» پتر ڕەمزی بیر و بڕوایە، زێتر لەوەی وێنەی دڵدارەکەی بێ. مێخەکیش پێوارێکە، بۆ ئەوینیش و بۆ بیر و بڕوایش بەکار دێ. کەواتا لێرەدا وشەیەکە سڕ نادرکێنێ، سڕقایمە.

«لە پێناویدا ئەمسەر و ئەوسەری مەرگی بۆ دەکەم» بۆ ئەوانیش و بیر و بڕوایش دەگونجێ. پیاو لە پێناوی یاریش و بڕوایش مل لە چەقۆ دەسوێ کوڕینە. زۆر جار یاریش و بڕوایش دەبن بە یەک. لە شیرین و فەرهادی نازم حیکمەتدا خۆشەویستیی یاریش و هەموو مرۆڤایەتی بوون بەیەک. عاشقەکەی شێخی سەنعانیش هەر بەو چەشنەیە، عاشقەکەی (کەرەم و ئەسڵ)یش هەر بەو ڕەنگەیە. ئەشقەکەی مەم و زینیش هەر جۆرەیە. بریا ئەشقی هەموو کوردێکی بە شەرەف بەو دەردە دەچوو. ئەم «لە پێناویدا ئەمسەر و ئەوسەری مەرگی بۆ دەکەم»ە، ئەمیش سڕ نادرکێنێ. خۆ ئەگەر بیر لە هەموو شیعرەکانی بکەینەوە، شاعیر لێرەدا هەم ئەوین و هەم بڕوا، هۆردوکانی مەبەستە. رەنگە وابێ. دەشتوانی بڵێی، لە پێناوی ئەویندا زیندان کراوە..

دەمەوێ بێمەوە سەرەوکاری لەگەڵ کۆت و زنجیردا ڕاهاتنی مرۆ. گوتم مرۆ لەگەڵ بەندی و ئەسارەت رادێ، بەڵام تا سەر نییە، هەر لێی ڕادەپەڕی. موتەنەبی دەڵێ:

مَنْ يَهُنْ يَسْهُلِ الهَوانُ عليه   مالِجُرْحٍ بميَّتٍ ايلاُم

ئەوەی سەرکز بژی، سەرشۆڕ بێ، زەعف بنوێنێ، سەرکزی و سەرشۆڕیی لە کن دەبێ بە شتێکی هاسان، بریندارکردنی مردوو چ ئازارێکی پێ ناگەیەنێ.

موتەنەبی زۆر تووڕە بوو لە دەوروبەری خۆی، تەنانەت جنێویشی دەدا بە دز و درۆزن و پیاوکوژ و خوێنڕێژ و هیچ و پووچ و گەندەڵ و بێ بار و.. زۆریش بە هەستەم بوو، بە تالووکە بوو لە بەجێهاتنی ئاوات و خولیاکانی، بەڵام بۆی بەدیار کەوت لە ئاکامدا، پیاو لە پڕێ نابێ بە کوڕێ، هەر شتە یاسای مەوزووعی و زاتیی خۆی هەیە.. زیرەکی لەوەدایە ئەتۆی پێشەوا کەنگێ دەڵێی دەی و کەنگێ دەڵێی نەی..

ئەوەتا ئەحمەد عارف دەڵێ:

نە گوێم بە ئەسکەندەر داوە،

نە سوڵتان موراد.

چونکە ئەو سەروبەندە کورد پتر لە بیست میرنشینی بەهێزی هەبوون، یەک بوون، بە ئەزموون دەیانزانی ئەگەر مەڕ لەگەڵ دابڕێ گورگ دەیخوا، دەنا وا نەبا، ئەسکەندەر و سوڵتان موراد و فلان شا و فیسارە نازانم کێ.. چۆن:

هەموو بار و بنەیان پێچاوەتەوە، بۆی دەرچوون، بێ سێبەر!

ئەگەر لێک بگەین:

ئەوجا بزانە چۆن سەرلەنوێ دەگوورێمەوە

بەو دەستە بە ناووسانەت، بەو دەستە لاوانەت

لە دوارۆژدا،

کوڕم دەبن، کچم دەبن

هەریەکە پارچەی جیهانێ، دەستیان لێ هەڵناگیرێ،

هەریەکە خونچەی عەزرەتی چەندین هەزاران ساڵم.

گوتمان ئەحمەد عارف دادەکشێتە ناوچە سەر سنوورەکان، مەبەست لەسەر سنوور بەلای ئەوەوە، ئەو شوێنانەی کوردستانە، لەبەر ئەوە، گۆرانی و لاوک و حەیرانەکانیان، داستان و بەیت و بالۆرەکانیان، سەرلەبەری فۆلکلۆریان خوێنیان لێ دەتکێن. ئەحمەد عارف لەوانەوە، لەو گۆرانی و لاوکە خوێناوییانەوە تێ هەڵدەکا و دەیانگەیێنێتە هەموو کون و قوژبنێکی ئەنەدۆڵ، گەورەیان دەکا، بەخۆیان دەکا، بەلام لە نێوانیاندا ناخنکێ، کەرەستەی بەدەهشەتی کوردمان، بێ ترس و لە شێوەیەکی لیریزمدا لە پێش چاو دادەنێ، بە کۆمەڵی لە بەردەستمان دادەنێ.

ئەوجا بەسەرلەبەری خەڵکی ئەنەدۆڵیی ڕادەگەیێنێ. پیر سوڵتان ئەبداڵ و نازیف، دەگەیێنێتە کوێرە ئۆغلۆ و شێخ بەدرەدین. بە چاو ماچکردنەوە دەنگی تەواوی خەڵکی ئەنەدۆڵێ دەدا، بەرەو ئومێدیان گاز دەکا، بە ئەشق و ئەوینێکیەوەیان بانگ دەکا، هەر وەختە شێت و شبر بێ بۆیان. بەڵێ ئەحمەد عارف سوود لە گۆرانی و ستران و لاوژە وەردەگرێ. بەلام ئەویش دەزانێ کە سەرچاوەی دیکەی نێو گەل زۆرن، بۆ ئەدەبیاتیش، بۆ شیعر زۆر لەبارن، بگرە گۆرانی و ستران لە چاویاندا، هێند بە سەنگ نین. جا لەم ڕووەوە، لە ڕووی سوود لە سەرچاوە فۆلکلۆر وەرگرتنەوە، زۆر جیاوازە لەگەڵ شاعیرانی دیکەدا. ئەو، وەک وان، تەنیا لە سای سێبەری فۆلکلۆرەوە پشتی لێ ناکاتەوە و بلێ کارەکە هەر ئەوەیە و بڕایەوە. بە تایبەت سوود لە تەرزی داستان وەرگرتنەکەی خۆ ئەوە هەر وەستایەتییەکی ئێگجار سەیرە.

هەر لە بنەرەتڕا لەوێوە تێ هەڵدەچێ. سەرجەمی کارەکەی لەوێڕا هەڵدازنێ.

ئەحمەد عارف کێش و سەروای هەرە لەباری بۆ شیعرەکانی گونجاندووە، ئەمەمان گوت، دەبا ئەوەی بۆ پۆل ئێلواریش گوتراوە و لە شیعرەکانی ئەحمەد عارفیش دێ، بخەینە ڕوو: شیعری پۆل ئێلوار دیلی ڕەمز و پێوار نییە، ئیستیعمار و مەجاز و کینایە و تەلمیح و تەمسیل نابنە زیندان و گۆڕخانەی

شیعرەکانی، تەنانەت لە سەروبەندی سەروو واقیعییەتچێتییەوەیش و لە پاش ئەویش، هەرگیز ئەو سەرەداوانەی لە دێر کورتی و تەرزی دارِشتن و لێک بەستنیاندا بەکاریان دێنێ، ناشارێتەوە. ئەحمەد عارفیش بەو تەرزەیە. ڕەمز لە کن ئەحمەد عارف زەق و زۆپیی پەتیتیی بە کۆڵەوەیە، بە ئاشکرا هاوار دەکا، پەتییەتی و بێ ڕوتووشی سەر دەفتەری ڕەمزە. هەرچ فیکر و مانایە، ئەوە هەر یەکاویەک نیشانەی یەکسەر بە مێشک گەیشتنی خۆی پێوەیە، هەر یەکسەر (بیر) زەبری خۆی دەوەشێنێ، یەکسەر تێی دەگەی.. لە قەسیدەی (لە عەزرەتت چەندین پێوەندم کۆن کرد)دا نموونەی ئەم زەق و زۆپێتێی پەتییەتیی ڕەمزە و یەکەندەردوو فیکر لە مێشکدا نەخش بوونە بە ئاشکرا دەبیندرێ. ئەوجا، ڕەمز لە کن ئەحمەد عارف مەبدەئێکی بەسەرحەد و سنوور نییە. لەسەرێکەوە شیعرەکە خۆی، هەر هەمووی ڕەمزە.

واتە شیعرەکە بە هەموویەوە شیعرە، نەک دێرێک و دووانی، بەسەریەکەوە، قەسیدەکە، وەک تابلۆیەک وایە بە پارچە پارچە، هەمووی دەسرِدرێتەوە. لە یەکەم دێرەوە بیگرە تا دوا دێری یەک یەکی دیکە تەواوی دەکا. مەسەلە یەکێتیی دێرێ، یا دوو دێر، یا چوارینەیەک نییە، یەکێتیی هەموو قەسیدەکەیە. درامەکە لە خاڵێکەوە دەست پێ دەکا، لە خاڵێکدا دواییی دێ. لە شوێنێکەوە دادەگیرسێ لە شوێنێکەوە دواییی دێ.. بەڵام نامرێ، ناکوژێتەوە. وشەکان لە مانا و پێوەندە خواسایییەکانیان دەترازێن، حاڵات و چۆنایەتییەکی زۆر بەربڵاوتر لە مێشکدا دەورووکێن. هێندێ جار قسەی خواسایی وا لە نێو شیعرەکانیدا بەکار هاتوون، لەو شیعرانەیان دابڕی، ڕایانگوێزی ئەو پەتییەتی و زەق و زۆپ بەچاودا چەقینە، ئەو کۆنتراستێتییە، ئەو زۆر ڕەش و زۆر سپییەیان دەدۆڕێن. قسەی خواسایی بۆچی دەبێ لە نێو قەسیدەیەکدا ببێ بە ڕەمز و پێوار؟ چونکە لە پێوەندایەتیی کۆنی خۆیان دەکەون، بەو بارەدا بەکارهێنانیان لە شیعرێکدا، هەزار و یەک تیشک و سێبەری تازەیان دەچتە سەر. هێندێ جاریش و دێرە شیعری یەک وشەیی، دوو وشەییت لە شیعرەکانیدا بەرچاو دەکەوێت.

ئەم دێرە دوو وشەیی و کەم و کورت هەناسانە، لە ڕووی بیچمیشیانەوە بایەخێکی زۆریان بۆ خۆ دەردەست کردووە. ئەمانە عەرووزێکی لەخۆ لەدایک بوو و تایبەت بە ئەحمەد عارفیان هێناوەتە گۆڕێ و وەک هەوای مۆسیقایەک بە هەموو ڕەگ و شادەماری قەسیدەکەدا بڵاو دەبنەوە، یا سەرلەبەری ڕاستەنووسیی (نثرییەت)ی دێرەکانی دی قەسیدەکە هەوای ئەو مۆسیقایە وەردەگرن و لە (نثرییەت)ەوە بەرەو (شیعرییەت)یان دەبا. بە نموونە لە (سی و سێ گوللە)دا، ئەم دێرانە:

قۆچاخ
سووک
سوارچاک

یان هەر لەم شیعرەدا، ئەم دێرانە:

تا چاو بڕکا ڕانە کێوی
تاخمی کەو...
هەموو ئەو ئەرکە دەبینن.

ئەمە ئەگەرچی، ئەو کارانەی مایاکۆفسکی لە شێوازکاریدا بۆ بەدەستهێنانی یەک نەسەقی (اطراد الایقاع)ی بەکار بردووە، بە بیر دێنێتەوە، بەڵام نابێ ڕێبازی ئەم دوو شاعیرە تێکەڵ بە یەک بکەین. یەک نەسەقی یەک نەواختی (ریتم= اطراد الایقاع) بۆ مایاکۆفسکی، بە سەریەکەوە، هەموو شتێکە (هێزی بنەڕەتی شیعر) لە یەک نەسەقیدا دەبینێ ئەو کارە بارگرانییێکە بەلای ئەوەوە. هەموو شتێکی پێ ڕووناک دەکاتەوە.

هەرچی بەلای ئەحمەد عارفەوەیە، یەک نەسەقی، یەک نەوازی بایەخی تەنیا لەوەدایە کە ئیمکاناتێکە و هەر وەختێ پێویستی پێ بوو بەکاری دەخا. بەڵام پێم وایە جیاوازیی زەق و زۆپی نێوان هەردوو شاعیر: یەک نەسەقی (اطراد

الايقاع) له كن مایاکۆفسکی شتێکه له دەرەوەی شیعر، تەکنیکێکی ئانۆنیمه (تکنيك غير مُميَّز) به کەسایەتیی شاعیرەوە پێوەندیی نییە. هەر لەبەرئەوەیشە مایاکۆفسکی چ خوار و ژوور، چ ڕاست و چەپ (عمودي وافقي) سەرومڕ پێ لەسەر چۆنیەکی و هاوئەوازیی دەنگان زۆر دادەگرێ، بە کوردییەکەی، پتر مۆسیقا دەنگێوێ، نەغمە و ئاواز بەکار دەخا. با زێتری خەست کەمەوە: مایاکۆفسکی یەک نەسەقی (اطراد الايقاع) له دەنگدا منەیی دەکا، له دەنگدا، لێی دەگەڕێ. به چوار چاو و شەش گوێچکەوە له دووی هەڵوەدایە. بەڵام هەرچی ئەحمەد عارفەکەی خۆمانە له ئاخاوتندا، له قساندا منەییی یەک نەسەقی و هاوئاهەنگی دەکا. لەبەر ئەوە شیعری ئەم، سنوور و تخووبی (ئۆرال) دەبەزێنێ، ئاکار و ناوونیشانی، بەند و باوی، بەجێ دێڵی، زۆر بەولاترەوە دەڕوا.

جا ئەحمەد عارف بەم لایەنەیەوە تێکەڵ بە تازە باوترین ئاوڕ و تەمابولاتی شیعری هاوچەرخ دەبێ. بەڕاستی ئەو بازەی، ئەو، لە مەیدانی ڕەمز بەکارهێناندا داویە، خستوویەتییە ڕیزی ئەو شاعیرانەوە کە شیعری ئەمڕۆکەیان ئامادە کردووە. ئەم ئەزموونەیش شاعیری دیکەی، زۆر پێوە سەرگەرم بوون. بەر کاری کەوتوون، بەڵام زۆریان وەک گیانی بەر سێبەر شیعرەکانیان مل باریک و لاواز بوون، تینووی ڕووناکیی هونەر و وەستایەتی بوون.

حەزم دەکرد زۆرم درێژە بە باسی بەراوردکێی نێوان مایاکۆفسکی و نازم حیکمەت و ئەحمەد عارف دابا، بەڵام ڕۆخانەی شاعیریەتیی ئەم سێ کەڵەشاعیرە بوار بە قەڵەمی من نادا، چ پکەم. لەسەرێکی دیکەوە، من شیعرەکانی مایاکۆفسکی مەگەر بە غەیری زمانەکەی خۆی بە نموونە بێنمەوە، چونکە ڕووسی نازانم، کە بەو جۆرەیشم نموونە بۆ بەراوردکێ هێنایەوە، مەبەستی پێویست، بە تەرجەمە، وەک ئاگاداری، بە تایبەت شیعر، لەبار دەچێ. ناوەڵا هەر لێ گەڕێم مەسڵەحەترە.

خۆ ئەگەر هەر لە شیعرەکانی ئەحمەد عارف بەتەنێ بکۆڵمەوە، بەوەندە

ڕووپەرە چۆن پێک دێ. زۆرم حەز لەوە بوو لە قەسیدەی «لە عەزرەتت چەندین پێوندم کۆن کرد» بدوێم بەڵام هەرچەندم لێک دایەوە نۆڕیم هەویرەکە ئاو زۆر دەکێشێ. بەڵام تۆ بیر لەم دێرە بکەوە «لە عەزرەتت چەندین پێوندم کۆن کرد» لە عەزرەت کێ، لە عەزرەت چی؟ لە پێناوی کێدا؟

«لە پێناوی ئەوەدا ئەمسەر و ئەوسەری مەرگی بۆ دەکا.»

ئەوەیان هیچ، دەبا، بادەمەوە سەر «سەرنجەکانی قەڵای دیاربەکر و لۆریکی بە بلانە عادلۆش.. ئەم قەسیدەیە بە تەواوی لە دوا ژمارەی کۆواری (بەیان)دا بڵاو کراوەتەوە. لێرەدا تەنیا هەر ئەوەندەی، زۆرم مەبەستە بەبیر دێنمەوە:

ئاڤا حەمرەواتێ جەمدی،
چار تلی جەمەد ل سەر ئاڤا تژلە،
ئەم ژ بیرێ دکشینن ئاڤا فەرە ئو فۆلان
چاێی ژ بەرفێ دکەلینن.
دیامن وەک سرێ ڤەدشێرە ئێشا خوە
دبێ «بایە»، «بهاری دەرباس دبە»
خویشکا من دووجانییە، گران
کەچەک بە دەوە، تە دیتییە
جارا پێشینە هم ڤەدشێرە
هم ژی دترسە
دبێ ئەز دمرم.
گەورییەک دن زێدە بن ئەم ل ڤێ زڤستانێ، بچووکێ من،
ئەز تول کو دەرا خوە ڤەشێرم؟
خوارزیا ئەحمەد عارف،
تو ل سەر سەران
سەر چاڤان تێیی..

ئەمن ئەم شیعرەم بەم کوردی و کورمانجییە دەست کەوتییە، ئەوجا ئەحمەد عارف بۆ خۆی بە کوردیی گوتووە، یا بە تورکیی گوتووە و کراوە بە کوردی؟ نازانم. هەر ئەوەندە دەزانم بە کوردیم دەست کەوتووە. ئەوجا دەمێنێتەوە بپرسی: ئەحمەد عارف بە کوردی شیعر دەنووسێ، یا بە تورکی؟ وا پێ دەچێ ئەویش وەک یەشار کەمال، بە تورکی شاعیرە. بۆچی؟ دەبێ لە خۆیان و باری وڵاتێکی ئەوانی تێدا دەژین بپرسین. پێم وایە یەشار کەمالیش و ئەحمەد عارفیش مەبەست ئەوە نییە، بە کوردی نەنووسرێ خودانەکەردە ئەگەر بە کوردییان نووسیبا حاڵیان وەک حاڵی دیکەی نووسەرانی بەشە کوردستانەکانی دیکە دەبوو. کێ لێی دەپرسینەوە؟ کەس پێی نەدەگوتن کەرتان بە چەند. خۆ ئاشکرایە، هەر من نایڵێم، هەموو دنیا دەزانێ. ئەحمەد عارفیش دەزانێ. ئەوەتا بۆ خۆی هاوار دەکا.

شەرمم بە خۆمە،
شەرمەزارم لە هەژاریم.
ڕووت و ڕەجاڵیم لە پێش چاوی خەڵک ڕۆژگار..
شەتڵەکانم کەسیرە دەبن
خەرمانم بێ برەو
لە دنیای برایەتی، کار
یەکسانی،
لە دنیای پشکوتنی سەد تەرزە گوڵووکی ئاتۆمدا،
لە دنیای شاعیران، زانایاندا،
تەنیا من هەر خۆم و خۆم ماومەوە،
تەنیا هەر بە سەڵتی ماومەوە،
دەزانی؟

نموونە «لۆریکی عادیلۆشم» لەبەر هەندێ بۆ هێنایەتەوە سەرنجت بۆ:

ئەم ژ بیرێ دکشینن ئاڤا فەرەئو فۆلان
چایێ ژ بەرفێ دکەلینن.
ڕابکیشم.

قاپ و قاچاخ بە ئاوی بیر دەشۆین، چا (بە ئاوی بەفر) لێ دەنێین، بەڕاستی چەرخی ئاتومی چاکە بۆ کورد، پەککو ماڵت کوێرەوە بێ، بێ یەغباڵی، کوڕە، نەبین نەبین بە خەڵقی جزیرەی نازانم کوێیش نەبین.

یەک لە ڕەخنەگران دەڵێ، کە شیعری «سی و سێ گوللە، یا لۆریکی بە بلانە عادیلۆشی» دەخوێنییەوە، حاڵەتی ژیانی رۆژانە، دەم و دووی کەسانی پێش مێژووت بەبیردا دێ. ڕاست دەکا. کێ هەیە وەک «عادیلۆشی» بژی لەم چەرخەدا؟ مەگەر لە پێش مێژوودا جۆرە ژیانی وا هەبووبێ.

تۆ هاتی دنێ
سێ ڕۆژان مەتو برچی هشتی
سێ ڕۆژان مە چچک نەدا تە،
دیلۆشێ من،
بۆ کو تو نەخوەشی نەبی،
بۆ کو عەدەتا مە ئوسایە
دە هادێ، دەما چچک نوهایە
بمژ ئو مەزن ببە.

وەستایەتیی ئەحمەد عارف لە زۆر سەری دیکەوە دیار دەکەوێ. هێندێ جار وەک گوتمان هەر دەڵێی شاعیرێکە، پێش مێژوو، ژیاوە و قسە لە خەڵکێ دەکا لە پێش مێژوودا ژیابن. هێندێ جاریش قسە بۆ نوێباوترین بەرەی ئەوڕۆکە دەکا. جا لەم ڕووەوە شیعری وای هەیە ئەگەر لە پاش پەنجا ساڵی دیکەیش بڵاو کرابایەوە، هەر بەو تاسووقییە و هەر بەو تەڕوبڕییە و هەر بەو خۆشییەوە

دەخوێندرایەوە.

جەمال سورەییا دەڵێ، چوومە هۆڵەندا، لەوێ ڕەنگە زەردەکەی نیگارەکانی ڤان کۆخم زۆر بە دڵەوە چوو، گەڕام بزانم سەرچاوەی ئەم ڕەنگە زەردە زاڵە لە کوێیە. دیارە گوڵە زەردەی وڵاتی هۆڵەندا بە تەواوی لە ڤان کۆخدا تەجەسسومی کردووە و لە هەست و خوستیدا جێگای خۆی گرتووە. بەڕاستی ئەم هونەرمەندییەی ئەو هێندەی دیکەی لە بەرچاوم گەورەتر کرد. چونکە دڵاوایی سروشت و کاری هونەری ئیجاتکار کە یەکدی لە هامێز دەگرن نرخ و بەهای کارە هونەرییەکە زۆر بەرەو ژوور دەکشێ. کاری هونەری نابێ ببێ بە لامژی ڕاستین (حەقیقەت) بەڵام نابێ بە یەکجارەکیش بە ڕەگ و ڕیشەوە لێی بپچڕێ. پێویستە نیشانەی لە حەقیقەت نەپچڕانی پێوە بمێنێ، بەڵگەی ئەوەی پێوە بمێنێ کە بە هەناسەی حەقیقەت دەژی.

شیعرەکانی عاشق وەیسەلیس، ڕەنگی کوردستانی تورکیایان پێوەیە، بەژن و باڵای ئەوێ، دار و بەردی ئەوێ، جۆگەلەی بەنێو ماڵاندا کشاوی نێو گوندەکان، منداڵە کوردی لەپ و ڕوو کەوتووی قەراخ جۆگە، بۆ ئاو خواردنەوە، کیژە کوردی کۆوساران کە وەک کەو، [ژەرەژ= جەرەنج] ئەمبەر و ئەوبەر بۆ یەک دەخوێنن و لۆریک و لاوژە و دە یار یار دەڵێن، ئەمانە هەموو لە دەنگی عاشق وەیسەلدا هەن. لە شیعرەکانی ئەحمەد عارفیشدا ئەم شتانە هەن. بە تایبەت هەناسەی داستان، من تا ئەحمەد عارفم نەخوێندبووەوە نرخ و بەهای داستانم بەو پێودان و سەنگ و تەرازووە نەدەپێوا. ئێستا بۆم بەدیار کەوت چەند بە بایەخە، کوڕینە.

ئەحمەد عارف دلێری دەڵێ، ئازایەتی دەچڕێ.
وەک کانییەک، وەک ئاوی کارێز، وەک کڕێوە و کلیلە و زریان.
«وەک برینەکەی پیشانی دۆستێکی بدا».
بەسەر سەهۆڵبەندانێکدا بە
پێی پەتی دەڕوا، بەڵام کێهە

سەهۆڵبەندان! ئەوانی بە
هەزاران ساڵە سەرسەختی و
خۆڕاگری دەپارێزن

ئەحمەد عارف لەبەرچی شێوەی داستانی، کە هەر لە خۆی هاتووە و بەس، بۆ شیعر هەڵبژاردووە؟ داستان شێوە ئەدەبیاتی دراماتیکیی ئینسانی پێش مێژووە. خەڵکی کوردستان هێشتا هەر بە زمانی داستان دەهەژێ، کورد ئازایەتی، قارەمانیتی، شۆڕەسواریێتی، پیاوەتی، خۆبەختکردن لە پێناوی دۆستدا، ئەمانەی حەز لێیە. ئەم شتانە بە زمانی خۆیان خۆشن، بە زمانی داستان دڵ دەبزوێنن، مەردایەتی بەخەبەر دێنن، لە دوژمن ڕاسین دەورووژێنن. خەڵکەکە، وەک ئەحمەد عارف لەسەر لووتکەی ئەم زمانە وەستاون. لەسەر ترۆپکن. ئەحمەد عارف ئەو خەڵکە بە مامۆستای خۆی دەزانێ، لەوانەوە فێر دەبێ، مادامێکی ئازایەتی و پیاوەتی و شۆڕەسوارێتی لەوانەوە فێر بێ، دەبێ بە شێوەی وانیش پەسنیان دا و بە شان و باهوویاندا هەڵبلێ. هێندێ جار بە گوتەی نێو خەڵک، هێندێ جار بە وشەی نێو خەڵک، هێندێ کاو بە شیعری سەر زاری خەڵک، هێندێ بار بە شێوە دەربڕینی نێو خەڵک شیعرەکانی هەڵدەنێ.

ئەوەت لە بیر نەچێ ئەحمەد عارف کاتێ سوود لە هەر شێوەیێکی هونەریی نێو خەڵک وەردەگرێ، وەنەبێ لاساییەکی ڕووتیان بکاتەوە، نەخێر ئەم فێری ئەوە دەبێ کە ئەو عاشق و هۆزان و بەیتبێژانە خۆیان چۆن فێر بوون، فێری ئەوە بووە چۆن شاعیرێ لەو سەرچاوەیەوە لەدایک دەبێ، ئیمکاناتی ئەو جۆرە سەرچاوانە چلۆن دەکار دەبا و جێگای پڕاوپڕی خۆی لە نێو شیعر هۆنینەوەی هاوچەرخدا بە شایستەوە، دەکاتەوە. هەناسەی دێو لە نێو قالب و کلێشە و کۆت و زنجیردا زیندان ناکرێ. بە جەرگ و دڵیەوە، بە هەموو پشوویەکیەوە شیعر دەڵێ، زۆر چاک دەزانێ چۆن چۆنی بۆ دەربڕینی ئاوازێکی بە دەگمەن هەڵکەوت، بین بخواتەوە. دێرە شیعر دەبێ بە نرکە و

نەعرەتە، بە تێ ڕاخوڕین، بە شاباڵی باز و شەهێن، بە داستان.

نواڕی باڵی ئەنگاوتراوە،
ئازایەکی دڵ دۆزەخ
جارێکی کەروێشک
جارێکی نوارییە پاشەوە
بڕنەوە نازدارەکەی بە بیر هاتەوە،
لەبن بالیفێ تۆراوە.
جوانووەکەی لە دەشتی حەڕانییێی هێنابوو، بەبیر هاتەوە،
بژ و پەرچەم بە کووژەکەی شین
نێوچاوان مارۆ
سێ کەشکەسم چەرمگ
لە نەرمەغاردا خوارده و دڵاوا، چەندی بڵێی چوست و
خۆشبەز
ماینە شێ ئاڵە سەگلاوییەکانی بەبیر هاتنەوە
چۆن لە پێش هۆزاتێ فڕیبوون
کەچی ئێستا بێچارە سندم کراون
لوولەیێکی ساردی لە پشت نەبا
دەیتوانێ پەنا وەبەر گەردنکەشان ببا
ئەم کێوانە، کێوە دۆستن، قەدریان دەزانێ.
خوا یار بێ، ئەم دەست و مەچەکانەیش، پیاو هەق بڵێ،
شەرمەزارت ناکەن.
ئەم دەست و مەچەکە وەستایانەی.
سووتو بەسەر جگەرەوە
زاری دوو فلیقانەی بڕیشک هاوێژی تیرەماری بەرهەتاو

له یەکەم نیشاندا
یەکاویەک دەنگێون.

ئەحمەد عارف لە بەکاربردنی سەرچاوە نێو گەلییەکاندا، کە هەمەڕەنگ و زۆرن، وەک برێ شاعیرانی دیکە، بە ددان ڕیچکردنێکی زەقەوە، یا بە دەمەلاسکێوە ڕەفتار ناکا. (بالابڕنەوە) (دڵ چەتاڵ) (زوولا) (بە هیچ کتێبی شەرعم ناکرێ) (ماڵ هۆبە هۆبە) ئازا و بوێرانەیی، چاو و سۆمای چاوی شیعرەکانیەتی. زۆر بە سانایی دەبین بە ئاشنای وش و رست و شێوە دەربڕینێ، کە پتر لە بنیادەمی خواسایی نێو خەڵک دەوەشێنەوە. دەبین بە ئاشنای وردە وش و قسانێ کە شاعیر لە نیگای خۆیەوەیان لێک دەداتەوە، بەلام سەیرەکە لەوەدایە، هەر دەڵێی ئێمەی خوێندەیش لە دارشتنیاندا هاوبەش بووین، پێوەندیی بە هۆشی ئێمەیشەوە هەیە.

ئەحمەد عارف شێوەی دەربڕینی شیعرەکانی، تەرزی میعمارییەتی بە زەک و دۆزەکی و شەپەردازی، جیلوەدان و زاخاو و ئارایشت و مشتومالکردنی، ڕەنگاندن و هاوسەنگ ئارایی هەمووی لە نێو ئەزموونی خەڵکەوە، لە نزیکەوە هەست بە واقیعکردنەوە، لە نیگای گەرموگوڕی خەڵکی تامەزرۆی ژیان و بێ پەنا و پەردەیی ئینسانی واقیعییەوە هەڵدێنجێ.

شیعری ئەحمەد عارف تەقینەوەی پیش خواردنەوەیەکی سالانی ساڵە، لافاوێکە لە هەزار و یەک کانییەوە هەڵدەستێ، سێلاوی فرمێسکی هەزاران هەتیوی بێ دایک و باوکە، لاسامەی ئەشکی سەدان دایکە، ئەسرینی هەزاران بووکی زاوا کوژراوە، دەناڵێ، دەتەقێتەوە، لە زیندان توند دەکرێ، بەلام نائومێد نابێ. ئومێدی زۆر ئەستوورە. تەنها نین، ئومێدێکە لە شەوگاری تاریکی ئەنگوست لەچاودا، لە زینداندا، کە هەر هەناسەیەک دەمێنێ و نامێنێ لە نێوان مردن و ژیاندا، پەروەردە کراوە، ئەم ئومێدە ڕەنگی زۆر تێرە، لە ناوجەرگەی نائومێدییەوە سەری هەڵداوە.. هەروەک رەنگەوزەکەی تەڕەپیازەکەی، بۆ دیدەن هاتووەکەی بۆی دەنێرێ، بۆ زیندان. ئومێدی لە نێو

تاریکاییی کــونــی زینداندا بەخــێــوی بکرێ، زۆر نازدار دەبێ، ســەوزیی تەڕەپیازیش بۆیە وا سـەوزێکی زۆر تێر و نازدارە، چونکە لەنێو تفت و تیژیی پیوازدا گەشـە دەکا. بڕوانە ئەم بەراوردکێیە. ئەم ئومێدە چۆن لە ناو چوار دیواردا، چوار دیوارێکی سەهۆڵبەنداندا گەشە دەکا. شاعیر خەون دیتنی ڕۆ دەنێ. بیـر دەکـاتەوە. بەندی ڕێگا لـە بیـرکـردنـەوە، لە خــەونڕۆنـان ناگـرێ. هەنگین، لە نێــو چوار دیواردا دێتــە دەر. دەچێ بۆ چقــورئۆوا، ولاتەکــەی، زێدەکـەی (یەشـار کەمـال)، دەگـاتە کارخـانە و فـابریقـە و مـەزراکـان، دوای ســەرگـوزەشــتی برنج و لۆکـە و تووتن دەکـەوێ. لەســەر مـەرەزەیی دەبێ بە دۆستی کیژە کوردێکی چکۆلانە، دەڵێ:

هەروەک برینەکەی پیشانی دۆستێکی بدا،
هەروەک شەنگەبێیەک تێراو کا،
ئاوها پڕ بە دڵ، ئاوها قووڵ.

لە هەوڵ و نـەفـەسـدا، وەک قـژی کـیـژ تووتن بێ و وەک حـەزرەتی خـدر فـریا کەوێ، «بـە پەڕە سیـغاری تەنکەوە دەپێـچرێ» و دێ، خـۆی «بەلێـوی تینووی دۆسـتـەوە» دەنێ. ئـەمـە چیت بەبیـر دێنێـتـەوە؟ کـرێکارە هەژارە کـوردەکـانی تووتنەوانی.

نازم حیکمـەتیش لە زینداندا گەشـتە شیعرییـەکەی (شێـخ بەدرەدینی کوڕی قـازیی سیمـاونە)ی نووسی ئەویش لە خـەونڕۆنانی نێو زیندان، ئەو شاکارەی ڕەنێو هێنا. ئەویش ئومێدە گەورەکەی لە نێو جەرگی ڕەشی زینداندا بەخێو کرد، زۆر نازداریشی بەخێو کرد. هەزار و یەک تەرحەڕەنجی لە پێناودادا.

گوتم ئەحمەد عارف لە زیندان دێتە دەر لەم خـەونڕۆنانەدا. دەڕوا، دەبێ بە ئاشنای کـیـژە کوردێکی لـەو چیایە، لەسـەر مـەرزەوە بەجێ مـاوە، بڕوانە، چ دەڵێ:

من لە نێو چوار دیواردا نیم

لە ناو مەرەزە، لۆکە، تووتندام
لە قەرەجەداغێ، لەجیبالییێ،
بە ماری ژەهراوییانەوە،
بە لەرز و تێیانەوە،
بیست و چوار سەعات لە ڕاوەئینساندان
چەڵتووکی قەرەجەداغێ
هەروەک فرمێسکی کیژە چکۆلەیەک
ڕیزێ مووروو لە بەلەکدا،
شانی چەپی نووشتەیەکی چاوەزار پێوە
لەو سەر چیایە بەجێماو
کیژە چکۆلەی هۆزێ
چەڵتووکی قەرەجەداغێ
برنجەکەی دڵۆپ دڵۆپ، ساف و سپی
بە لۆری، بە کاروانە هێستر،
بە لێشاو دەچێ بۆ سفرە و خوانی ئاغایان.

کۆواری بەیان، ژمارە ١٠١ – ١٠٢، کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩٨٤

ڕەنگ و ڕووی نوێی مرۆ

لە هونەر و بەهرەی یەشار کەمالدا لەبارەی ڕۆمانی تەنەکەوە

چەڵتووکچێنی لە پێ دەشتە بەراو و ئاوەنیاکانی چوقورئۆڤادا لە کوردستانی تورکیا، کە بەکانی گڕەوگەرما ناوبانگی ڕۆیشتووە، بۆ خەڵک بووە بەمەسەلەی مردن و ژیان. چاوێ بەڕۆژنامە سەرەکییە تورکییەکانی وەرزی هاویندا بگێڕی دەنگوباس و نامە و ڕێپۆرتاج و وتارێکی زۆر و زەوەند لەمەڕ چوقورئۆڤا دەخوێنییەوە. سەردێرێ دەڵێ: «چوقرئۆڤا بەر شالاوی پێشکە کەوت»، یەکی تر دەڵێ: «پێشکە لە چوقورئۆڤا ڕۆژ لە دوای ڕۆژ بەسامتر دەبێ و خەریکە دەبێ بە بەڵایەکی زۆر گەورە» و ئیتر هەر ڕۆژنامەیە و وتاری پڕ گلە و گازن بڵاو دەکاتەوە و شپرێوی و شپرزەیی هەرێمەکە ڕادەگەیێنێ. ڕۆژنامەکان لەوە دەدوێن کە زەوی و زار چۆن لە سەرێنیی بێ سەروبەری و بێ یاسا و دۆزیی چەڵتووکچێنی، هەموو بووە بەزەنەک و زۆنگاو و پێشکە وەک گەواڵە هەوری ڕەش بەری ئاسمان لە گوندان دەتەنێ و گەرمای لە کێش بەدەر دێنێ و لێشاوی نەخۆشی و پەتاو ئاهۆ بەشارۆکە و ماڵبەندان‌دا بڵاو دەکاتەوە و گوندییان بەسەدان خانومان بەجێ دێڵن و بەرەو چیاو ڕەوەز و ئەشکەوت و شکێران هەڵدێن و خەڵک دەکەونە بارێکی نالەبار و فریا نەکەون نالەباری ناهەموارتر دەبێ و بەرەو هەڵدێر دەچن[1].

دیارە یەشار کەمالێ کە هەموو زیت و زرنگی و هونەر و بەهرەی لە پێناوی چوقورئۆڤادا بەخت کردووە، نەیدەتوانی لەو زۆر و بێ دادییە کۆمەڵایەتییەی کە خۆی ناوی «تراجیدیای سروشت و مرۆوایەتی» لێ ناوە و ژیانی لە گوندنشینان کردووە بەدۆژ نائاشنا و نامۆ و بێ دەنگ بێ.

١– ڕۆژنامەی وەتەن، ٢٩ی بەفرانبار ١٩٥٦ .

نووسـەرێ خۆی لە چوقورئۆڤا لە دایک بووبێ و سـەروەختێکی دوور و درێژ ئاودێر و کـرێگرتەی سـەر مـەرەزەی ئاغـا بووبێ و لە تەهـی دڵـییـەوە هـەسـتـی بەئێش و ئازاری گوندییان کردبێ، لەوەتا دەستی داوەتە قەڵەم، تا ئەمڕۆ بەبێ پشـوو لەمـەڕ ئەم باسـە دەنووسێ. زۆربـەی باس و خـواسـی چیـرۆکی (زەردە گـەرمـا) و (پێشکە) و (مـەمـەد و مـەمـەد) و (بەبەک) و (چوقـورئۆڤا قـرچەقرچ دەسووتـێ) و (ئاغاکانـی ئاقچەسـاز) لەو فەلاکـەت و پەرێشانییە دەدوێن کـە لە تاو گـڕە و گـەرمـا تووشـی خـەڵک دێن. ئەم مـەسـەلـەیە لە کـرۆکی ڕۆمـانـی (تەنەکـە)دا زەق و زۆپ هەڵتـۆقـیـوە و بڕێ هەڵومـەرج، کـە لـە گـڕە و گـەرمـا دەکـەونەوە ڕووت و قـووت هەڵزەقـیـون و ئەم گـرفـتـە ئابووریـیـە سـیـاسـیـیـە ڕیشـاژۆیە لە تراجیدیایەکی کۆمـەڵایەتیی گـەورە و بەسامدا وێنە کێشـراوە و زۆر بە بەربـڵاوی شـەوقی بـەخـەباتـی توند و تیـژی چینـایەتیی نێـوان ئاغـای چەڵتووکچێن و گوندیی هـەژار داوەتەوە.

یەشـار کەمـال لەم ڕۆمـانـەدا سێ مـەسـەلەی پڕ بـەبالای نیاز و ڕازی کـردووە بە هیم و بنەڕەت: یەکەم مـەسـەلەیان زۆر و ستەمی کاربەدەسـتانی چاونەزێری گـونـدان ئاغـای چەڵتـووکـچـێنە، کـە لە شـارەکـانـدا جـێگـیـربوون و لە پارە کۆکردنەوە بەولاوە بیر لـە چیی تر ناکەنەوە و لە ناپیـاوی پێوە هـیـچی دیکەیان لێ ناوەشێتەوە.

دووەم مـەسـەلە باری ناهـەنجـاری ئەو گوندییە بێ ئاو و خـاکانەیە کـە ڕۆژ لە دوای دژوارتر و ناهـەمـوارتر دەبێ و لە پێناوی یەک دوو لات و گـاوخـان زەویدا مل لە تێخ دەسـوون. مـەسـەلـەی سـێـیـەمـیـان ئەوەیە کـە لاوی کـاربەدەسـت و ڕووناکبیری بەبیروبڕوا، هـەگیز لەگەڵ ئەم بارە ناهـەموارەی گوندانـدا ناسازێن و هـەمیشـە دەیانەوێ سوود بەدەسـتەوسـان و هـەژار و بێ ئەنوایان ببـەخـشن و لە دژ هـەمـوو چەشـنـە ناهـەقی و زۆرکـارییـەک ڕاسـێن، بەڵام لە ئاکـامـدا تێک دەشکێن و تێ دەچن و دەبەزن و دەبن بەگوری و گاوگەردوونی ڕەشەهێزان.

رەگ و ریشـەی هـەرسـێ مـەسـەلان لە بنیـچـەدا، کـە نووسـەر بە«تـەنگ و چەڵەمـەی گـەورەی کـوردسـتـانـی تورکیـا» ی ناودەبا، لە سـەر بنجی گـرفـتـی

ئاغـایەتی ڕواوە. هەر سـەبارەت بەمـەشـە لە ئاغـایەتی خـوێندن ڕیزی هەرە پێشەوەی نەخشەی ڕۆمانەکەی دراوەتێ.

(تەنەکە) ڕۆمـانی نارەزایی دەربڕینێکە، ئەوەندی هەڵبگرێ مـانایەکی توند و تیـژی کـۆمـەلایەتیی بەخـۆوە گرتووە. هـێندەی یەشـار کـەمال لەمـەڕ گـوند و شـارانـی نووسـیـوە، هێـشـتـا هـیچ نـووسـەرێکی تر هێندەی ئەو لە باری کوێرەوەریی گوندان، لە بەربەرەکانێی مفتەخۆر و سەلەمچی و گزیر و کوێخا و سەرلەبەری نەکارە و مشەخـۆرانی دیکە، کە نوێنەری هەمـوو ڕەمەکایەتی و نەزانی و کۆڵەواری و پاشکەوتنێکن و دەیانەوێ گوند هەمیشە وەک سەرچاوە و بناوانی چەوسـاندنەوە و بەرەنجـدان لە ژێر چنگیـاندا بمێنیتـەوە، هێشـتـا کەس هێندەی ئەو لەم بارەوە نەدواوە، باشـتر بڵێم هێشـتا هـیچ نووسـەرێک هێندەی یەشـار کـەمـال لەمـەڕ ئاغـایەتی کە مـایەی هەمـوو گـێرە و کێـشـە و رکەبەرێـی نێوان گونـدی و مشەخـۆرانە بەتانیـا نەڕۆیشـتووە. یەشار کەمـاڵ بۆ یەکـەم جار، زۆر بەفـرەوانی و بەربلاوی، لەو زۆرانبـازییە چینـایەتییـە توند و تیژەی نێوان گوندنشیـنی بێ زەوی و زار و هەژار و ئاغـایان وەدەنگ هـاتووە، کـە بووە بەمـاک و مـایەی پاراسـتنی خـوتی ئـاغـایەتی و داو و دەزگـای چەوساندنەوە و بەهەموو ڕەنگێ پشتگیری لە دەسەڵاتی تاریکی دەکا و لەسەر مشەخۆر و مێملان هەڵدەداتێ، بەکورتی:

ئەو زۆرانبازییەی بووە بەسەرینچاوەی هەموو چارەڕەشی و کوێرەوەرییەکی کوردستانی تورکیا بەئامان و زامان و زۆر بەدانسقە پارێزگاریی لێ دەکرێ و ئاغاپەرستییان وەک شتێکی پیرۆز لە مێشک و دڵی گوندنشیـان پەستاوتووە. ئەمـەش وەنـەبێ هـەروا بەڕێککەوت بـێ، چونکە سـەبارەت بـەو سیاسـەتەی کە دەسـەڵاتداران لە سـالانی پاش بزووتنـەوەی ئازادیی میللیدا لەمـەڕ مـەسـەلەی زەوی و زار دەیانگێڕا، دەسـەڵاتی بـێ سنوور و چەسپانی بەسـەر ڕاگەیشـتنی ئاغا و دەرەبەگان کە لە کوردستـانی تورکیا بێ پشـوودان پەرەیان دەستـاند و تادەهات دەوڵەمـەند دەبوون و تا دەوڵەمـەندتر دەبوون هـێندەی تر هار دەبوون، ئەمـە تێکڕا یەشـار کـەمـالی لـە مـەسـەلـەی زەوی و زار زۆر بەئاگا و بەهـەمـوو

کون و کەلێن و سەرەودەرێکی گوند ئاشنایان بەپەرۆش و لێکدانەوەوە گلاند.

ڕەنگە بپرسن، خۆ هێندەی حەز بکەی لەمەڕ ژیانی شار و گوند و لە بارەی ژیانی رووناکبیران و کێشە و بەرەی خەڵکەوە کۆڵدراوەتەوە و وتاریان لەسەر نووسراون، ئەی کەواتا سۆنگەی تاسووقی ئەم ڕۆمانە و دەنگدانەوەی لە ئەدەبیاتی تورکاندا دەبێ چبێ و ئەم ناو و شۆرەتە لە چیڕا بەنووسەرەکەی براوە؟ بەکورتی: ڕۆمانی (تەنەکە) بنەڕەت و هیمی لە سەر بنجی درامای ڕەگاوێژی کۆمەڵایەتی ڕوواوە و ڕەگ و ڕیشەی بەناو کرۆکی ڕاستەقانییە زیندووەکانی ژیانی مرۆی ڕەنگ و ڕوو نوێ و بیروبڕوای بەفەرڕدا ڕۆچووە. ڕۆمانی (تەنەکە) لەسەر ڕاستەشارێی ڕووداو و ژیانی ڕاستەقینەی خەڵک و کارەساتی سالآنی دوور و درێژی بەرچاو بنچینەی بۆ لێ دراوە. ئەوەی ئەم ڕاستییە لە ڕۆمانەکەدا شەوق پێ دەداتەوە ئەو سەرنج و تێبینییانەن، کە نووسەر خۆی لەمەڕ ڕووداو و قارەمانە نموونەکانەوە لە وتارێکدا دەری بڕیون[2].

وەکو گوتمان، بابەتی ڕۆمانەکە لەسەر ئەو بارو دۆزە ڕیالیستە ڕۆنراوە کە لە جەنگەی ژیانەوە ڕاگوێزراوە و نووسەر خۆی ڕاستەوخۆ تێیدا ژیاوە و هاوبەشیی تێدا کردووە. بەڵام ڕووداوە ڕاستەقانییەکە و ڕۆمانی «تەنەکە» لە زۆر سەرەوە لێک دووتاق دەبنەوە لە بنەڕەتدا لێک جوێ دەبنەوە.

دیارە، نووسەر لە بەرایی و نێزیکڕا زۆر بەتەکووزی لە ژیانی گوندان وریا و دریایە و بەهۆشێکی گەورە و خۆستێکی بەکوڵەوە لە ڕاستی دەگا و خێوی یارا و بەهرەی سەرنجی هەرە ڕیشاژۆیە و بەزاکوونی قیاس ڕاستییەکانی ژیانی بەرفراوانتر کردووە و لەمەڕ بەدەوکارییەوە زۆر شاعیرانە تانوپۆی بۆ ڕایەڵ کردوون و وەک هونەرمەندێکی توانا و بەهێز و پێز پەردەی لە ڕووی ئەو لایەنە نموونانەی، کە لە پشت ڕاستینەکانەوە پێوار و شێردراوەن هەڵماڵیوە و ڕووداوە گرینگەکان و دژایەتیی چینایەتی نێوان شار و گوندی ڕەپا و ڕەپ ئاشکرا کردووە و تابلۆی هونەرکارانەی بەرین و هەراوی ژیانی ئەنەدۆڵێی

٢- بڕوانە ڕۆژنامەی «جومهورییەت» ١٨ ی حوزەیران، ١٩٦٠ .

نیگار کێشاوە.

نیشانەی بە بەهای دووەمی (تەنەکە) ئەوەیە کە نووسەر مەیدانکاریی مەسەلەی قارەمانی بەکاری درێژە پێ داوە و لە ڕۆمانی تورکدا ڕەنگ و ڕووی ڕووناکبیر و گوندیی نوێباو و بەزیپک و خەباتگێڕی هەڵخستووەتەوە.

نوێباوی ڕەنگ و ڕووی ڕووناکبیری یەشار کەمال لە چییەوە سەری هەڵداوە؟ بۆ وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارە دەبێ لە پێشدا مەسەلەی داهاتن و گۆورانی ڕەنگوڕووی ڕووناکبیر لە ڕۆمانی تورکاندا ڕەچاو کەین و بزانین پێوەندیی بەکۆمەڵ و گرۆی ڕەنجدەرانی خەڵک و ئیدیکەوە چییە؟ دەنا، ئەو نوێکاری و تازە داهێنانەی، ڕەنگ و ڕووی فیکرەت، سەرقارەمانی ڕۆمانەکە بەئەدەبیاتی تورکی بەخشیوە لە بۆچوون نایە و دژوارە.

مەسەلەی ڕووناکبیری گەلپەروەر لە ئەدەبیاتی تورکدا یەکێکە لە باوترین بابەتەکانی نووسین. هەر لە نیوەی دووەمی سەدەی نۆزدەهەمەوە تا سەرەتای سەدەی بیستەم قارەمانی ئەدەبیات سەرلەبەر ڕووناکبیرن[٣].

ئەوەی پێویستە بگوترێ، ئەم مەسەلەیە چ لە پێش بزووتنەوەی ئازادیی میللی و چ لە پاش وی، کە بەشێوەیەکی زۆر بەگرێ و گرفت وەبەر چاو دەکەوت، لە لایەن زۆرینەی نووسەرانی خاوەن جیهانڕوانیی جۆرا و جۆری سەر بەلووزەوی بیروبڕوای هەمەتەرزەوە بەبیچم و شێوەی چەشن چەشن لە سەری نووسراوە.

بەنموونە لە نووسینی بەشی هەرە زۆری نووسەرانی تورکاندا ڕووناکبیر نوێنەری پێشکەوتن و بیروبڕوای تازە وەچەیە و لە کۆمەڵ یاخی دەبێ و بۆ سنوور شکاندن و کەوشەن بەزاندنی چوارچێوەی تەسک و تەنگەبەر و بۆ لە تاریکایی ڕا بەرەو ڕووناکی فڕین ڕەنجی فەرهاد دەدا و هەمیشە بەپەرۆش و هەڵوەداوەیە، بەڵام تەنگەتاوە و شپرزەیی و پەشێوی دەرفەتی ڕێ بەدیکردنی

٣- بڕوانە: ل. ئۆ. ئاڵکایێڤا، گەشەکردنی شێوەی قارەمانی سەرەکی لە ئەدەبی تورکیی کۆتاییی سەدەی نۆزدە و سەرەتای سەدەی بیستدا، ١٩٦٠ .

له دەست داوە و یا هەندێ جار بەرەنگاری هێزێکی لە کێش بەدەر و توان بەرەژوورتر دەبێ و بەئێش و ئازارەوە دەتلێتەوە و هەویای لە سەر دڵ دەبێ بەگرێکوێرە و داوی ئاواتی لێ دەئاڵۆزێ و لە خەم و پەژارە و کوڵ و کەسەر و ناهومێدی و نشوستیی گیان پێوە چیی دیکەی پێ نابڕێ . لە (شین و ڕەش)ی خالید زیا ١٨٩٤، ئیجادکار و داهێنەری ڕۆمانی نوێی ئەوروپایی ئامالّی تورکەوە بگرە تا (کێشەی مەتبەخ)ی تەحسین یوجەل ١٩٦٠، دەمڕاستی بەرەی هەرە تازە، سەروسیمای ڕووناکبیر لە نووسینی دەستەیەک لە نووسەرانی تورکدا بەم ئاوایەیە. ئەم تەرزە و ڕووانەی ڕووناکبیران کە بەگشتی لە ئەدەبیاتی تورکاندا زۆر بە بەرفراوانی وەدیار کەوتووە، واتا ئەو لاو و خورتانەی بەگەشەکردن و وریایی و دریاییەوە پێش دەوروبەری خۆیان کەوتوون، بەڵام لە توان و ورە بێ بەهرەن و لەبەر نەکارەیی و بێ چارەیی بڕستیان لێ براوە، لە ئەدەبیاتی کلاسیکی رووسی و ئازربایجانی سەدەی نۆزدەهەمیشدا تووشی دێین. جوانترین نموونەی ئەمە لە ئەدەبیاتی ئازەربایجاندان. وەزیرۆڤ لە سەروسیمای فەخرەدینی ڕۆمانی (کلۆڵی فەخرەدین)دا و ئە. حەقوێردییێڤ لە ڕۆمانی (لاوی بێ بەخت)دا لە سەروسیمای فەرهاددا تابلۆیان کێشاون.

گرۆیەکی دیکەی تورک وەک یاقوب قەدری و خالیدە ئەدیب و محەمەد ڕەئووف و بورهان جاهید و ئیدیکە مەسەلەی رووناکبیری گەلپەروەریان لە نووسینەکانیاندا بەبزووتنەوەی ئازادی میللییەوە شەتەک داوە و قارەمانە رووناکبیرەکانی خۆیان کە زۆربەیان لە چینی بەرەژوور هەڵکەوتوون، لە هەڕەت و جەنگەی شەڕ و هەلومەرجی گونددا پەیدابوون و ویستوویانە بانگهێشتنی زێدپەروەری و گەلپەروەری و نەتەوەپەروەرییان لە سەرو سیما و ڕەگ و ڕوو بارکەن و بەزۆرەملێ بەسەریاندا دابڕن. قارەمانە ئەرستۆکراتەکانی خۆیانیان تا چ ڕادە و نۆپلەیەک بەرەژوور هەڵکشاندووە، خەڵکی سادە و ڕەمەکیشیان هەر بەو نۆپلە و رادەیە بەرەژێر داخزاندووە و سەردڕیان بەسەر هەموو گوێنە دژایەتی و دڕدۆنگییەکی نێوان چینەکاندا

داداوەتەوە و لە دەوری جەماوەرانی خەڵک، کە لە بزاوتی ئازادیی میللیدا هێزی هەڵکردن و تێڕۆهاتن بوون نکوولیان کردووە و بەکۆمەڵێکی ڕەشایی و ڕەمەکی و نەکارە و بێ خوست ڕەنگ کراون. قارەمانە ڕووناکبیرەکانی (ی. قەدری) و (خ، ئەدیب) و ئەوانی تر، کە لە نیگارکێشانی نوێنەرانی خەڵکدا سوودیان لە هەموو جۆرە ڕەنگێکی ڕەش و دزێو وەرگرتووە و وێڕای ئەوەی کە بەدرێژاییی هەموو سەدەکە خەڵکیان پەروەراندووە و فێرە خوێندنیان کردوون و «خوست و وریاییی میللی»یان تێدا بزاوتوون، کەچی لە ئاکامدا خەڵکی ڕەمەکی و ڕەش و ڕووت بەبیانی و نامۆ ماونەوە و شۆپ و شوێنەواریان وەختە کوێر بێتەوە. ئەم نووسەرانە لە نووسینەکانی دوایشیاندا کە پەسنی کۆمار دەدەن، مەسەلەی ڕووناکبیری گەلپەروریان هەر بەو ڕشتە شێو و وەرد داوە.

سەرەڕای ئەمانە پێویستە بەگشتیش مەسەلەکە یەکالا یەکچاو کەینەوە. هەندێ نوێنەری بەناووبانگی ئەدەبیاتی ڕیالیستی نوێی تورک، کە دوای ئازادیی میللی هەڵکەوتن، وەسەر کەڵکەڵەی ئەوە کەوتن چارەسەرکردنی بەدەوکارییانەی مەسەلگەلێک کە لە وڵاتێکی سەر بەڕێگای پەرەساندنی سەرمایەداریدا دەبوو نیگار بکێشرێ، بەتایبەت ڕەنگ و ڕووی ڕووناکبیرێکی لە زۆر سەرەوە لە خەڵک نێزیک و زێد و نیشتمانپەرستێکی گەلپەروەر و زانیاری پەروار چۆن بەدی بهێنن و لەم مەیدانەدا قەڵەمیان بەچ بارێکدا ڕاهێنن و چۆن بئەزنوونن.

هەر لە ئاکامی ئەوەیە، نووسەرانی لە چینی بەرەژێر و بەرەوژوور هەڵکەوتی وردە بۆرژووژای بیروبڕوا پێشکەوتوو، سەبارەت بەو وەخۆکەوتن و شەنگڵ لە خۆدانەی دەسەڵاتداران لە یەکەم ساڵانی پاش دامەزرانی کۆماری تورکیادا لە مەیدانی زانیاریی شارستانیدا بەدییان هێنا زاتیان تێ گەراوە و لە نووسینەکانیاندا ڕەنگ و ڕووی ڕووناکبیران دەستی بەدرەوشانەوە کردووە و بۆ وریاکردنەوە و بەخۆداهێنانەوەی خەڵک و لە بارودۆخی ژیانی کەشیش وەجاغییانە و وشکەدەروێشی قوتارکردنیان دەچنە شوێن و مەڵبەندی هەرە

دووره دەست و هەره تووش و هەره ناخۆشی ئەنەدۆڵێ. ئەوەتا (ر. نووری) کە لە ناو ئەم نووسەرانەدا لە هەمووان لە خەڵکەوە نێزیکترە، لە ساڵانی بیستدا ڕەنگ و ڕووی خاوەن ئاکاری نوێکار و بەڕمێنێ ڕۆمانی (پەلەوەری سەرچڵ) و (شەوگاری کەسک) و (بەزە)ی داهێناوە. سەروسیمای (شاهین) لە ڕۆمانی (شەوگاری کەسک)ی ئەم هۆزانەدا، لەم مەیدانەدا، شیاوی ئەوەیە بەیەکەم هەنگاوی سەرکەوت بژمێردرێ.

(شەوگاری کەسک) کە وەک یەکەم ڕۆمانی میللی ڕیالیستانە بەزمانی بەرەی دیموکراتییەوە نووسراوە و بۆ مەسەلەی رووناکبیری گەلپەروەر تەرخان کراوە، نەک هەر لە بەهرە و هونەری رەشاد نووریدا، بگرە لە سەرانسەری مێژووی ئەدەبیاتی تورکدا گرینگترین جێگەی گرتووە[٤].

مەسەلەی ڕووناکبیری گەلپەروەر لە چلەکاندا، دیسانەوە وەک یەکێک لە بابەتە سەرەکییەکانی ئەدەبیات سەرنج ڕادەکێشێ. سەباحەدین عەلی و رەشاد ئەنیس و هتد... کە بەتوند و تیژی، ڕەخنەیان لە دامەزرانی بۆرژووای مڵکدار دەگرت، هەستیان بەوە کردووە کە ئەو بار و هەڵکەوتەی لە پێش هەموو جۆرە پێشکەوتنێکدا بووە بە لەمپەر و کۆسپ، تەنیا بەڕەخنەی ڕووت نابزوێ، جا بۆ ئەوەی کۆمەڵ لەم نەهامەتی و ڕۆژە ڕەشییە ڕزگارکرێ دەبێ پشت بەهێزە کۆمەڵایەتییەکان ببەسترێ و تیشک و تیرێژ بەڕەنگ و ڕووی ڕۆشنبیرە بەکارەکان بدرێتەوە. دەتوانین یوسفی سەباحەدین عەلی لە (یوسف قویوجاغی)دا و یاڵچینی ر. ئەنیس لە (بۆن و بەرامەی خاک)دا وەک درێژەی بەکاری هەنگاوە سەرکەوتووەکەی ڕەشاد نووری و ڕۆشنبیرێکی نوێباوی قاڵبووی ژیانی کۆمەڵایەتی نرخ لێ بنێین.

ئەمانە هەموو وەلانێین، لە بیست و سییەکاندا ڕۆشنبیری گەلپەروەر جارێ هێشتا لە ڕوانگەی جیهانڕوانیی پێشکەوتەوە بەتەواوەتی و لە گشت سەرەوە

٤- بڕوانە: ئە. ئەحمەدۆڤ. ڕۆمانەکانی رەشاد نووری. باکۆ ١٩٦٥ ل. ئۆ. ئاڵکایێڤا. ناوەڕۆک و قارەمان لە ڕۆمانی تورکیدا. مۆسکۆ ١٩٦٨ .

نەدەتوانرا بهێنرێتە گۆڕێ. بەڵام لە پاش شەڕی دووەمی جیهانی ئەو نوێنەرەی کۆڕی ئەدەبیاتیان گەرم کرد، ر. نووری و س . عەلی و س. ئەرتەم و ر. ئەنیس و هتد... شان بەشانی ئەو نوێکارییەی بەپەخشانی تورکییان بەخشی، بێ لێبڕان لەسەر شۆپ و خدە ئەدەبییە بەکارەکان پێوە چوون و بەردەوام بوون و مەسەلەی ڕۆشنبیری گەلپەرەوەریان ڕیشاژۆتر هێنایە پێشێ و لە مەیدانی نووسینی بەسەروبەری ئەم بابەتەدا لە پێشینەی خۆیان بەرەژوورتر هەڵکشان.

ئەمەش، لە سەرێکەوە، لەگەڵ پەرەساندنی پێوەندییەکانی سەرمایەداری و توند و تیژبوونی دژایەتییەکانی نێوان دەستە و چینەکان و بەرەژوورهەڵکشانی خەباتی ئابووری و سیاسیی جەماوەری ڕەنجکێشی بژیو و گوزەران بەرەژێر کە لە پاش شەڕ لە وڵاتدا بەزەقی بەرچاو دەکەوتن و لە سەرێکی ترەوە، لەگەڵ شەپۆلی دیموکراتییەتی بەگوڕوتینی ناو ژیانی کۆمەڵایەتی و فراژیبوون و هێزئەستاندنی حەز بەتازەییکردنی پەیدابوونی ڕۆشنبیرانی دیموکراتی شۆڕشگێڕ، کە لە جیهانی ئەدەبیاتدا لە ناو چینی ناوەند و چینی هەژار و دەستەسانەوە هەڵکەوتبوون و بەتاسە و پەرۆشی وەڵامدانەوەی ئەو خواستە تازانەی ژیان زۆپا و زۆپ قوتی کردبوونەوە، دەستیان دابووە قەڵەم. ئەمە لە هەردوو سەرەوە هاوپێوەندبوو، هەر لەم سەروبەندەدا دەمڕاست و نوێنەرانی مەزنی ئەدەبیاتی هاوچەرخی تورکی وەک کەمالەکان و فەقیر بایقورت و تالیب ئاپئایدن و مەمەد باشاران و کوڕەکوڕەی لە گوند هەڵکەوتەی دیکە کە لە جەنگەی چینی ڕەنجکێشەوە سەریان هەڵدابوو و دەمڕاستی ئەو بەیاننامەیە بوون لە مەحموود ماکاڵەوە دەستی پێ کرد، هەروەها ئی وەک ئیلخان تاروس و ئۆرخان خەنچەرلی ئۆغلی و جەیحون عاتیف قان سوو، سونعوڵڵا ئاری سۆی و ڕۆشنبیرانی تر، کە لە پاش ئەوەی خوێندنی بەرەژووریان بەئاکام گەیاندووە و مەودایەکی دوور و درێژ لە گوند و شارەکانی ئەنەدۆڵدا لە کاری جۆراوجۆردا هەمەکارە و کاربەدەست بوون، ئەمانە هەموویان دەستوبرد و جەخت و چوست و چالاکییان لە کارە

کۆمەڵایەتییە سیاسییەکانی ژیانی وڵاتدا مایەی سەرنج و وردبوونەوەیە.

ئەم ڕۆشنبیرانە چ لەوانی لە ناو گوندانەوە هەڵکەوتبوون و چ لەوانی لە شارانەوە سەریان هەڵدابوو، لە هەر ناوچەو هەرێمێکی وڵاتدا کاریان گێڕابێ، لە دژ هەموو جۆرە زوڵم و زۆر و کوێرەوەرییەکی ئەو سەروبەندەی لە داو و دەزگای بۆرژوای ملّکدار کەوتبووەوە زۆر مەردانە خەباتیان کردووە و هەموو جارێ لە سەرێنیی ئەو کارانەی لە پێناوی خێروبێری مەردمدا و بۆ وریا و دریا کردنەوەی گوندییان دەیانکرد هەرچەند لەگەڵ بەربەرەکانێی توندی خەڵک چەوسێن و کۆنەپەرستان و بریکارانی دەوڵەتدا کە لەسەریان دەکردەوە و هەمیشە پاڵێشتیان بوون ڕووبەڕوو وەستاون و بەبێ کشانەوە درێژەیان بەخەباتی بێ پشووی خۆیان داوە و لە پێناوی ژێر و ژوور کردنی تەخت و بەختی ئاغایەتیی ملّکداران و بەگ و دەست و پێوەندەکانیاندا لە وڵاتێکی وەک ئەنەدۆڵێ، کە هێمان بەکۆت و زنجیری دەرەبەگایەتییەوە پرزەی لێ براوە و بۆ ڕیشەکەنکردنی نەتەوەچەوسێنی و بۆ خۆشکردنی ژیان و گوزەران و خوێندەوارکردنی جەماوەری دەسکورت و بێ بزگوڕ و هەژار، سەرلەبەری وریایی و زیت و زرنگیی خۆیان تەرخان کردووە.

وەک بەدیاردەکەوێ، لەم سەردەمەشدا پیاوانی نوێباوی بەکار و ڕووناکبیرانی مەرد کە ئەویندارى گەل و نیشتمانەکەیان بوون و لە ناوچەرگەی جەماوەری بەربڵاودا هەڵکەوتبوون، پەرەیان دەستاند و پتر دەبوون و هێز و گوڕێکی مەزنی کۆمەڵایەتییان ڕادەنا و چاوەنۆڕ بوون لە ئاوێنەی پەخشانی هاوچەرخی تورکدا تیشکدانەوەی ڕەنگ و ڕووی خۆیان کە لەگەڵ ژیاندا وەروێرکە بووبوو، بەدی بکەن. ن. گ. چێرنێشێڤسکی لە سەرەتای ڕۆمانی (دەبێ چ بکەین)ەکەیدا، کاتێ لەمەڕ قارەمانە بەکارەکانەوە. کە بۆ باری ئەو ڕۆژەی ئەدەبیاتی رووس نوێباو بوون، دەینووسی: «هۆ خێرخواز و بەهێز و گوڕینە، هۆ بەئاوڕوو و بەدەستوبردینە. ئێوە تازە لە ناو ئێمەماناندا گووراون. بەئەژمار کەم نین، تا دێ خێرا خێرا زیاد دەکەن و زۆرتر دەبن. ئەگەر هاتبا ئێوەی هەمیشە کۆمەڵ پێکهێن هەبوان. هیچ

پێویست بەنووسینی من نەبوو. خۆ نەشبوونایە ئەوە منیش نەنووسینم دەبوو نە هیچ. بەڵام لەبەرئەوەی کە ئێوە هێشتا نەبوون بەکۆمەڵ و کەچی لە ناو کۆمەڵیشدا هەن، دەبێ هەر بنووسم و دەشتوانم پتر بنووسم»[٥].

ئەم ڕۆشنبیرە نوێباوانە کە سەرنجی نووسەرانی هاوچەرخی تورکیان ڕادەکێشا و لە ئاکامی پێشکەوتی سروشتییانەی ژیان خۆی و کۆمەڵایەتییەوە هەڵکەوتبوون و ڕۆژ لە دوای ڕۆژ زۆرتر دەبوون و هەستیان بەوە دەکرد کە پێویستە ڕێگەی ژیان و خەبات نەخشە بکێشن و ڕەنگ و ڕووی پتەو و پوختی بەدەوکارییانەی بۆ بگوورێنن، لە نزیکەوە وەڵامی چەسپ و پڕبەباڵای پەرەساندن و هەڵکشانی کوڵی خوستی نەتەوایەتی و خواستەکانی سەردەمیان دەدایەوە. هەر بۆیە لە پاش شەڕی دووەمی جیهان، بەتایبەت لە دوای پەنجاکان، مەسەلەی ڕۆشنبیری گەلپەروەر لە ئەدەبیاتدا بەقووڵی دەهێنرێتە پێشێ و بەئاوایەکی نوێ ڕوون دەکرێتەوە. بەڕێککەوت نییە کە تەنیا لە سالانی دواییدا بەدەیان کتێبی بەبارست و قەوارە درشت لە مەڕ ئەم مەسەلەیەوە ڕەنێو دەهێندرێ و ڕۆمانەکانی (جیهانی تاریک)ی ئۆرخان خەنچەرلی ئۆغلی و (چیرۆکی مار)ی سەمیم قۆجەگوێز و (تەنەکە)ی یەشار کەمال و (مودەعی گشتی یەشیل قایە)ی س. تارووس و (هەور بەئاسمانەوە نییە)ی جەودەت قودرەت سۆڵۆ و (لوولە قژی ڕەش)ی ئاری سۆی و (دەیەم گوند)ی فەقیر بایقورت و (ناوکی بیابان)ی کەمال تاهیر و هیی تر بڵاودەکرێتەوە. ئەوەی زۆر گرینگە، زۆربەی ئەم ڕۆمانانە، هەروەک (تەنەکە) هەریەکە بەڕادەیەک ئاکاری سەربهوردگێڕیی خۆی پێوەیە و لەسەر بنەڕەتی ئەزموونی شەخسی و بۆچوونی نووسەرەکانیان نووسراون، ئەو ڕۆمانانەی نێومان برد لەمەڕ ڕادەی لە ژیان گەیشتنی نووسەرەکانیان و پلەی جیهانڕوانی و بەهرە و هونەریانەوە، دیارە لە ڕووی بیروبڕوا و ناوەڕۆک و هونەرەوە هەموو لە یەک پلەدانین. نیاز و دۆزی سەرەکی لە نووسینی ئەم ڕۆمانانە ئەوەیە، کە ناهەمواری و تووشی ئەو دەوروبەرە لە وزەبەدەرەی کە

٥- ن. گ. چێرنێشێڤسکی: دەبی چ بکرێ؟. باکۆ، ١٩٥٢، ل ١٤ .

خـەڵکی تێـدا دەژی، ڕووت و قـووت نیـشـان بـدرێ و ورەی بەربەرەکـانێ لە دژ ڕەشــەهێــزی ژیان بـەرەژوور هـەڵکشــێندرێ، هـەر ســەبارەت بەمــەیە کــە قـارەمـانانی ڕۆشـنـبـیری ئەم ڕۆمانانە لە ڕووی پێـوەندییانـەوە لەگـەڵ خـەڵکدا، بەتایبـەت لەگـەڵ جـەمـاوەری گونددا، کـە لـە مـەڕ هـەسـتی کۆمـەڵایەتییـەوە دوا کـەوتوون و لە ڕووی تێگەیشـتنی دژایـەتیی چینایەتییـەوە و لە باری گـۆڕینی ژیان و هـیچ نەبێ لـە ڕووی وشـیــارانە بیـرکـردنـەوە و لە پێناو ســازکـردنی جیـهـانێکی نوێ و پێـوەنـدییـەکی نوێ و لە ڕووی خـەباتگێـڕانیانـەوە و لـەمـەڕ ســەرەنجـام بەســەر ڕەشــەهێـزی کـۆنەپەرسـتی و خـەڵک و نەتـەوەچەوسـێندا زاڵبــوون، ئا لەم هـەمــوو بار و ڕووانـەوە خــاوەن ئاکـار و ڕەوتێکی هـاوبەش و دەسـتیـاون. بەڵام سـەرەڕای ئەمـانە هەموو، لە خـەڵکەوە نزیک بوونـی قارەمـانە ڕووناکبیـرەکـەی یەشـار کـەمـال و لە جـەنگەو هـەڕەمـەی خـەباتدا کـۆڵنەدانی و پشـتیوانـی لێکردنی بەرژەوەندی خەڵک و بیـروبڕوای پتـەو و نەبەزی زاڵبوون و سـەرکـەوتنـی ڕەنگ و ڕووی درەنگ یا زووی هێـز و توانی گـوندی و خـواست و ئارەزووە ڕەواکانی خـۆی و بەورەبەرزی و خۆشبینییەوە نواڕینە ژیان و بەبڕێ ئاکـــار و خـــەســـیـــەتـی تری نوێـوەی، نەک لـە ســـەرووتری ڕەنـگ و ڕووی ڕۆشنبـیـرانی ی. قـەدری و ر. نـووری و ر. ئەنیس و س. عـەلیـیـەوە، بگرە لە ســەرووتری ڕەنگ و ڕووی ڕووناکـبـیـرانی نووســەرە هـاوچەرخــەکـانی وەک خەنچەرلی ئۆغلی و س. ئاری سۆی و ئەوانی دیکەوە دەوەستێ.

یەکــێک لە لایەنە هـەرە گـرینگەکــانی ڕۆمــانەکـە ئەوەیە کــە قـارەمــانە سـەرەکـیـیـەکەی بەسـەروسـیـمـای خـەباتگێـڕێکی گـەلپـەروەرەوە هـاتووەتە بەر مەیدانی خـەبات. ئەو هێزەی فیکرەت پشـتی پێ بەستووە لە شێـوەیەکی هێز و توانی گـەڕناسـانەی بەرچاوی گـەلدا گیـانی بەبەردا کـراوە. یەکـانگیـربوونی ڕۆشنبیر و گـەل و خـەباتگێڕان شـان بەشانی یەک، هێشـتا لە هیچ نووسـینی دیکەدا وەک لە «تەنەکە»ی یەشـار کـەمـالدا دەیخوێنییەوە هێند ریـالیستـانە و روختە و مەحکەم دانەڕێژراوە.

لەو ڕۆمـانانەدا کـە لە مـەڕ پێـوەندی ڕۆشـنـبـیـری گـوندییـەوە قـسـەدەکـرێ،

دەستوور وایە ڕووناکبیران دەیانەوێ چاوی گوندییان بکەنەوە و بۆ ئەوەیان دنە و هان دەن کە لە سەر پاراستنی مافی ڕەوای خۆیان سووربن. لەم ڕۆمانەدا قارەمانی ڕۆشنبیر هەرکە بەرەنگاری هێزی کۆنەپەرست دەبێ، سەبارەت بەوەی کە کۆمەگ و یارمەتی لە گوندییان دەردەست ناکا، یا هەست دەکا گوندییان لە پلەیەکدانین بەدەنگییەوە بێن، لە خەبات دەکشێتەوە و ناهومێدی سواری کۆڵەی سینگی دەبێ و ڕەشبینی دنیای لێ دەکا بەشەوەزەنگ. ئەم نیشانەیە لە نووسینی زۆربەی نووسەرانی تورکدا، لە ی. قەدرییەوە بگرە تا دەگەیە ئۆ. خەنچەرلی ئۆغلی بەڕوونی بەرچاو دەکەوێ. بەنموونە:

ئەحمەد جەلالی ی. قەدری دەیەوێ لە گوندێک لە گوندەکانی ئەنەدۆڵێ بژی و ژیانی بۆ گوندییان تەرخان کا، هەر وەک خۆی دەڵێ دەیەوێ فێری ئاکار و ڕەفتاری بەرز و تەرزی مرۆڤایەتیی وەک نیشتمانپەروەری و نەتەوەپەروەرییان بکا و بەپەرۆش و تاسەی لە نزیکەوە یارمەتیدانی گوندییان فرچکیان هەڵداتەوە، بەڵام سەرەڕای ئەم هەموو هەڵوەدا و ڕەنجە نە لە گوندییان نزیک دەکەوێتەوە و نە دەشتوانی پەی بەدڵ و دەروونیان ببا و هەر لە سۆنگەی ئەمە لەگەڵ خەڵکی گوندەکەدا بەنائاشنا و نامۆ دەمێنێتەوە. تەنانەت هەموو قسە و ڕەفتارێکی بەلای گوندییانەوە بەسەیر و سەمەرە دێنە بەرچاو. چونکە هەڵدێری نێوان خۆی و گوندییان هێندە کوور و هەزار بەهەزارە لە گۆکردن نایە و دژایەتییەکەی نێوانیان ئەوەندە توند و تیژە بەهیچ ئاوایەک ناڕەوێ و لە ئاشتبوونەوە نایە. ئەحمەد جەلال با پێوەندیی خۆی لەگەڵ خەڵکدا بەنەرمە وتووێژ پەردەپۆشیش بکا، ناتوانێ پێوەندییە دوژمنانە پەنامەکییەکەی لە دژ گوندییان وەشێرێ. لە زۆر جێگەی ڕۆمانەکەدا بەڕاشکاوی پێ لەوە دەنێ، کە بیر لە باری ژیانی گوندییان و نەخوێندەواری و نەزانییان دەکاتەوە. ئەحمەد جەلال وەک ڕۆشنبیرێک چەند بەگەل دوژمنە و لێوەی دوورە، فیکرەت ئێرماقلی هێندە زگماکە و لێوەی نزیکە. ئەو کاتێکی لە دەم و چاوی گوندییان ڕادەمێنێ لە پێت و بڵێسەی بێز و نەفرین پێوە چیی دیکە لە سۆمای چاویاندا

بەدی ناکا، بەڵام هەرچی فیکرەتە لە سۆمای ئەم چاوانەدا کوڵی ڕۆشناییی ژیان و ئەشقی خەبات و تێکۆشان و هەست و خواستی خۆشەویستی و هێژایی و دڵۆڤانی و مرۆدۆستی و دڵاوایی بەدی دەکا.

ئەحمەد جەلال ئەگەر خۆی بەقوتووە شکاوێک چوواندووە و لەو دەشتە تووڕ هەڵدراوە و بەکاری هیچ نایە و دادی کەس ناخوا، فیکرەت هەمیشە هەست بەوە دەکا پیاوێکە سوود بەخەڵک دەبەخشێ و ئاکار و ڕەفتاری گەورە گەورەی لێ چاوەنۆڕ دەکرێ، یاخۆ با ڕۆمانی (بەزە) بخوێنینەوە:

سی ساڵ پێش نووسینی ڕۆمانی (تەنەکە) سەروەختێ، کە بۆرژووای زەوی و زاری ئەنەدۆڵێ کز و کەنەفت بووبوو، ئەو زۆر و زۆرکارییە نەتەوایەتییە کۆمەڵایەتییە رەشاد نووری لە زاری سەرقارەمانی ڕۆمانی (بەزە)وە دەری بڕیوە و هەڵی ڕشتووە دەڵێ: «زەوی و زار تایبەتی لالوێچێ دەوڵەمەندی پەست و ئاڵچاخ و چاوەنزێر و چنۆکە و دەوڵەمەند بەزاوزاتوولەوە یەکیان گرتووە و هێچکیان لە دەسەڵاتی دەوڵەت وێک هێناوە و بڕستیان لێ بڕیوە و زۆر بەپسپۆڕانە و پیتۆڵانە دەست و باسکیان بەستووە و نایەڵن قایمقامەکان فزە بکەن و جووقەواریان لێ بڕیون و خۆیان چۆنیان ئارەزوو لێ بێ بەو ئاوایە دەبزوون و هەق و حسێو لەگەڵ کەسدا ناکەن و هەرساتێکی ویستیان ئەم کارفارما یا ئەو هەمەکارەی حەزی لێ نەکەن و سەرپێچییان لێ بکات بەبێ پرسینەوە خۆیان کاربەدەری دەکەن و لەگەڵ هەر کیەشیان بتوانن بیکەن بەگوێ لەمست و بەندەی خۆیان ئاڵشتی دەکەن و بەدۆز و ئامانجی گەماری خۆیان دەگەن». ئا ئەم زۆر و زۆرکارییە ئەمڕۆ پتر بنجی داکوتاوە و ریشاژۆتر بووە و لە توان بەدەر گوڕی ئەستاندووە. لە ڕۆمانی (تەنەکە)ی یەشار کەمالیشدا تووشی ئەم ڕاستینە تاڵە دێین. ئەگەر مورشید، قارەمانەکەی رەشاد نووری ئەم ناسۆرە بەسۆیە کۆمەڵایەتییەی لە یاداشتە ڕۆژانەکەیدا یاداشت دەکا و هیچی تر، فیکرەت، قارەمانەکەی یەشار کەمال لە پێناوی گۆڕینی باری نالەباری بەدەردا مل لە خەبات دەنێ و دەچێتە بەری مەیدانێ. یەک لەم دوو قارمانە، کە هەردووکیان قایمقامن، لەمەڕ بێدادیی کۆمەڵایەتی

تەنیا قسەی ڕووت دەکا، هەرچی دووەمیانە بەهەموو گوڕێکییەوە دە گژ ئەم بێدادی و ناهەقییە ڕا دەچێ. مورشید کە دەکرێ بەهەمەکارە و بۆ ئەنەدۆڵێ بەڕێ دەکرێ هەرچەند لە یاداشتەکەیدا کارنامەیەک لە چەند بەندی بەدەبدەبەی بەئاو و تاوی سەرکاغەزی وەک ویژدان و یاسا و هاومەسلەکی و ئەرکی سەرشان و نامووس و شەرەف و سەرڕاستی و غیرەت و ئەم جۆرە بابەتانە دادەنێ. بەڵام هەر لە هەوەڵکۆوە ئەو جیهانە ئاغایانەیەی تێیدا مەستە کۆڵەمستێکی وای تێ دەسرەوێنێ بەندومەندی ناو یاداشتەکەی سەرلەبەر لە مێشک دەسڕێتەوە و خەباتگێڕییەکەی گۆڕین و بڕوای بەژیان و کۆڵنەدەرایەتی و بوێرییەکەی دەدۆڕێنی و لە ئاکامدا ڕێی ناکەوێ هیچ یەک لە خواستەکانی بەدی بێنێ و دەبێ بەگوری و بەلاوەگێڕی ئەم (دنیا بێ مانایە) و خوێنەر ناهومێد دەکا دەست لە باتووان درێژتر. هەرچی فیکرەتە لە گوێن مورشید نییە. ئەم، خواست و ئاواتەکانی ئاسمان و ڕێسمانە. فیکرەت نە بەندوباو یاداشت دەکا و نە کارنامە ڕادەنێ. ڕاستە ئەمیش هەر بەخواخوای وەدیهێنانی خواست و ئارەزوویەکی دیارییەوە بۆ ئەنەدۆڵ دەچێ، بەڵام هەرکە لەگەڵ بەربەرەکانێی ئاغادا ڕووبەڕوو دێ پتر گوڕ و توان بەبزووتنەوە دەدا، نەک بەقسە. فیکرەتێ کە ئارەزوو و ئاواتی لێک جۆش دراون و لەبەریەک هەڵناوەشێن لە خەباتی نابەرامبەردا تا دوا پشوو کۆڵ نادا و دڵ و دەروونی خوێنەر لە ئەشقی خەبات کەیل و سەرڕێژ دەکا.

ئە. ئەحمەدۆڤی ئەدەبیاتناس لەبارەی مەسەلەی ڕۆشنبیر لە هونەری ڕەشاد نوورییە، بەنیازی بەراوردکێوە باسی ڕۆمانی (تەنەکە)ش دەکا و لەمەڕ کۆڵنەدانی قارەمانی ڕۆشنبیری یەشار کەمال دەدوێ و قارەمانی ڕۆشنبیری ڕۆمانی (تەنەکە)ی لە سەرووی قارەمانی ڕۆشنبیری ڕۆمانی (بەزە)ی ڕەشاد نوورییەوە ڕاناوە و دەنووسێ:

«قارەمانی ڕۆمانی (تەنەکە)ی یەشار کەمالی بیر و بڕوا پێشکەوتووی سەر بە بەرەی نووسەرانی تازەی تورک کە فیکرەت ئێرماقلییە بەو خەباتگێڕییەوەی لێی بووە بەنەخش لەگەڵ مورشیددا زۆر لێک دوورن و لە

سەرووبەوە دەوەستێ[٦].

لە ڕۆمانی (دنیای تاریک)ی ئۆرخان خەنچەرلی ئۆغلیشدا ناکۆکی و دژایەتی هەڵبواردراون. جگە لە ئەحمەد، تووشی ڕۆشنبیر و گوندیی واش دێین کە بەدژواریی ژیان و چارەڕەشیی خۆیان ڕازین و گلە و گازن لە حاڵی خۆیان ناکەن. زۆرلێکردە و زۆرکاریش هەردووکیان تا ڕادەیەک بەژیانی خۆیان قایلن، نایانەوێ بیر لەوە بکەنەوە کە دەشێ ژیانیان بەبارێکی دیکەدا وەرچەرخێ. بیروبڕوای قایمقام کە سیما بنەڕەتەکانی ڕۆمانەکەیە لە یەکەم نیگادا زۆر بەکارە، تەنانەت، ئایدیاڵی بەکاری نووسەریش هەر بەزمانی ئەم سیمایەوە دەربڕاوە. بەڵام ئارەزوو و خواستەکانی لە بارەی ژیان و کۆمەڵەوە هەر ئارەزوو و خواستن و هیچیان بەدی نایە.

ئەمە سەرەڕای ئەوەی کە دەستیشی دەڕوا و بەڵام هیچی لەدەست نایە و زۆر نەکارە و بێ دەست و بردە. خۆ لە قەپێلکی خۆدا حەشاردان و هەمیشە بیر لە پارێزگاریی ژیانی شەخسی کردنەوەی خۆی لەوێ بوەستێ، دەیەوێ لاوانیش بەم بیروبڕوایانەوە بگلێنێ. ئەحمەد لای وایە بەکارەبا ڕاکێشانێک دنیا لە شارۆکەکەیان دەبێ بە بەهار. خوێنەر لەم ڕۆمانەدا بییەوێ و نەیەوێ بزەی بەساویلکەییی ئەو لاوانە دێتێ کە ناتوانن پێوەندیی لەگەڵ خەڵکدا سازکەن و ناتوانن بەهرە لە هێز و توانستیان وەرگرن، کەچی لافی ئەوە لێ دەدەن لە ڕێگای فێرەشارستانێتییەوە پەرە بەگوندان دەدەن.

بەڵام مەسەلە لای یەشار کەمال لە ڕۆمانی (تەنەکە)دا بەبارێکی تردا هەڵکەوتووە، گوندییان چاوی ڕووناکبیر دەکەنەوە، دەیانەوێ لە پەنای دەسەڵات و وەزیفەکەیەوە لە سەریان هەڵداتێ و پشتوانییان لێ بکا.

فیکرەت لە جەنگەی خەباتدا لە دژ ئاغایان کە دەکەوێتە تەنگانەوە پشت بەکۆمەک و یارمەتیی گوندییان دەبەستێ و لە توان و گوڕی نەبەزی ئەوان بەورە دێ و لە کاتی هەرە ناسکی خەباتدا لە کرۆکەوە خوست بەوە دەکا کە

٦- ئەحمەد ئەحمەدۆف: ڕۆمانەکانی ڕەشاد نووری، باکۆ، ١٩٦٥ . ل١٠٠ .

دەبێ پشت بەکێ ببەستێ و بەچاوی خۆی دەبینێ هێزی راستەقانی لە کوێیە و بەبێ سێ و دوو ڕەگەڵ ئەوان دەکەوێ. فیکرەت لەگەڵ ئەو جۆرە ڕووناکبیرانەی دەیانەوێ تەنیا پشت بەوەزیفەکەیان و خوێندەوارییان ژێهاتییی و کارامەییی خۆیان بنوێنن و لە ئاکامدا نایانپەرژێتە هیچ کارێک و بەهیچدا ڕانەپەرموون زۆر جیاوازە و هەر لە یەکەم نیگاوە، هەست بەوە دەکرێ کە فیکرەت پشت بەخەڵک دەبەستێ و زۆر لە نزیکەوە لەگەڵ مەردمدا دەکوڵێ و جۆش دەخوا و لەگەڵ گوندییاندا بەداو و ڕایەڵی سفت و کرژ خۆی تێیان هەڵدەکێشێ.

ئەحمەد قارەمانی ڕۆمانی (جیهانی تاریک) سەرەڕای ئەوە کە هیچ کاتێ تەنیایی بەخۆیەوە نابینێ و هەمیشە ڕۆشنبیرانی شاری لە دەورن و دەڵێ: «لە جەنگەی شەڕی مردن و ژیاندا تاک و تەنیا ماومەوە» و ترسی ڕێ دەنیشێ، کەچی فیکرەت لەم کاتانەدا پشت بەگوندییان دەبەستێ و بەتوان و ورەیەکی بالاترەوە خەبات دەگێڕێ.

خۆ (تەنەکە)ش هەر بە بەزین و ژێرکەوتنی قارەمانە سەرەکییەکەی دوایی دێ. بەڵام بەزینی ئەم تا نووسینەکانی ساڵی پەنجا و بگرە تا نووسینەکانی هەندێ لە نووسەرانی ئەمڕۆکەش دیاردییەکی کۆمەڵایەتیی ئاساییە و بەسەڵتی وەدەنگ نایە و بەزینی قارەمانی سەرەکی بە بەدبینی و ناهومێدی دڵ سڕنا کا و وەک کارەساتێکی بەخەم و کوڵ و کەسەر دوایی نایە. چونکە فیکرەت کاتێ دەبەزێ بڕوای بەخەباتی دوارۆژ لێ نابزڕکێ و ویژدانی خاوێنی ئەو، ئیرادەی پتەو و ڕەخنەی ئەو، بڕوا بەوەی کە کارێکی دەیکا هەق و ڕەوایە، پشت بەگەل بەستن، ورە بەزۆرداران بەردەدا و گیانی ورەبەرزی و خۆشەویستی لە خوێنەردا وەخەبەر دێنێ.

یەشار کەمال لە بارەی گرێ گرێی نەفسانیدا لە هەڵەنگوتن و سەرەنگرێی زۆر ناخۆشدا فیکرەتی کۆڵنەدەر و بیروبڕوا ڕۆشنی کردووەتە نەینۆکی سیمای ڕووناکبیری بەکار و خێوی خەسیەتی بەهێزی ئەم شێوە ڕووناکبیرە، کە دەیەوێ لەگەڵ ئەو گوندییە هەژارانەی لە ڕووی مرۆڤایەتییەوە زۆر لە

زۆرداران بەرەژوورترن تا دەمـاری تـەڕی لە لەشـدا مـا بێ بەسـەر ڕاسـتی بمێنێتەوە، لە خەباتی ڕەوایاندا کۆمەگیان بکاو ببێ بەنموونە بۆ خەڵکی تر.

ئەو گوندییانەی لە ڕۆمانی (تەنەکە)دا وێنەکێشراون بەپێی ئاکاریان لە چاو ڕەنگ و ڕووی ئەو گوندییـانەی س. عەلی و س. ئەرتەم و ر. ئەنیس و تەنانەت ئەو نووسـەرانەی کـە تا ئەمـڕۆش زۆر لەمـەڕ گـوندییـان دەنووسن گـەلێ لەبەرەژوورترەوەن. قـارەمـانە گـوندییـەکـانی یەشـار کـەمـال، نە وەک گوندییە ڕەمەکی و ساویلکە و وشکەبرواکانی ر. خالیدن و نە لە بابەتی ئەو گوندییە ڕووخـاو و بێ ورانەی ی. قــەدری و خ. ئەدیبن کــە لـە هەست و خـوسـتی مرۆڤـایەتی بێ بەهرەن و وەک بوونەوەرێکی فیزیۆلۆجی و کۆمەڵە بەسـزمانێک لەقـەڵەم دراون و نە لە چەشنی ئەوانەی ر. نوورین کـە شـیـاوی بـەزەیین و نە وەک ئەوانەی س. ئەرتـەم و س. عەلین کە لـە گەنکاوی ناگـوزووری و نەزانی و بێ دەرەتـانیـدا لە سـەر بسـتێ زەوی و بۆ دێراوێ ئاو یەکـدی دەکـوژن و نە لەوانەی ر. ئەنیس و م. ماکاڵن، کە بەدەسبەرداری دنیان و چارەنووسیان بە هات و نەهـاتەوە شـەتەک داوە و لە ناو دەردەداری و نـەخـۆشـیندا دەگـەوزن و دەڕۆن. ک. تاهیـر و ئۆ. خـەنچـەرلی ئۆغلێ و س.. ئاری سۆس و نـووسـەرانی هـاوچەرخی تر، کـە لە بارەی ئەم مـەسـەلەیە دەنووسن، لە پێـشینانی خـۆیان پێشتر نەکەوتوون.

لە (دنیـای تاریک)ی ئۆ. خـەنچـەرلی ئۆغـڵیـدا نـەک گـوندی وریا تـەنانەت ئەوانی لە خوستی کوێرەزگماکی خەباتگێڕیش بێ بەهرەن، لە ژێر چارەڕەشی ئەو تاریکییەی دایپۆشیون وێژینگ دەدەن و خـەو دەیانباتەوە. هەرچی کەمال تاهیرە وەک لە (پشت کووڕی گوند)دا دەبینین گوندی وەک موشاعییەتێکی داخراو و گوندییانی وەک کۆمەڵێکی لە تاو نەخۆشی چرووساوە وێنەکێشاوە.

ئەمڕۆ لە نێوان ئـەو نووسـەرانەی لەمـەڕ هاوپێوەندیی گونـد و گوندییـانەوە دەنووسن دوو ڕوانگەی هیمـدار بەرچاو دەکـەون: هەندێکی وەک ک. تاهیـر و ئۆ. خـەنچەرلی ئۆغلی و س. ئاری سۆی هیچ جۆرە هێزێکی بەکار لە گونددا نابینن، گوندییان وەک کۆمەڵێک دەنوێنن بەرەو چرووسانەوە و پووچانەوە بڕوا.

گوندی لە نووسینی ئەم نووسەرانەدا وەک بوونەوەرێکی تێکشکاو و نەکارە و بێ هەست و خوست وێنەکێشراون. کە چی بەپێچەوانەی ئەمانەوە، لە نووسینی یەشار کەمال و ئۆرخان کەمال و سەمیم قۆجەگویز و فەقیر بایقورتدا وەک هێزێکی وریا و بەکار نیشان دراون. ڕەمەکایەتی و نەکارەیی بەلای گوندیی ڕۆمانی (تەنەکە)وە ئاکارگەلێکی نامۆ و بیانین. لە (تەنەکە)دا گوندی ئیتر ئەو کەسە نییە بەسزمانانە، مل بۆ چەوسانەوە لار کا و بۆ چارەنووس شۆڕ کا، بگرە وەک مرۆیەک وێنەکێشراوە. لە مرۆڤایەتیی خۆی گەیشتووە. با بشبەزێ سەرلەنوێ تێ هەڵدەچێتەوە و بەگژ ئاغای زۆردار و جاندارما دەچێ و بەگەلەکۆمەکی داوای مافی خۆی دەکا و تا بڵێی بە توان و بەگوڕ و چاوکراوە و بەهۆش و گۆش و وریا و دریایە و بەزمانی لووس و بەبزەی ژەهراوی و سوێند و پەیمانی درۆزنانە فریوو تەفرە نادرێن. ئەم نیشانەیە وەک ڕوویەکی هەرە بەنرخی ڕۆمانەکە سەرنج ڕادەکێشێ. یەشار کەمال قارەمانە گوندییەکانی وەک مرۆی نائاسایی و لە خدە و عادەت نامۆ نیشان نادا، ئەمانە ئەو پیاوە ساویلکە و ئاساییانەن کە لە سەروبەندێکی ڕەنگ و ڕوو ئاشکرای کۆمەڵایەتی و مێژووییدا دەمڕاستی ڕاستەقینەی ڕەنجدەرن. لە سەر و سیمای ئەم گوندییانەدا ڕووبەڕووی سەر و فەساڵی زەقی ناگووزووری و هەژاری دێین و هەست بەبارگرانیی زۆرداری و بێ دادیی سەرکۆڵی گوندییان دەکەین. تەنانەت لە شوێنێکی ڕۆمانەکەدا ئەوە دەخوێنینەوە کە ئاستی ژیانیان هێندە نزم و پەستە، گوزەرانیان ئەوەندە تاڵ و نالەبارە ژیانیان لە ئاوەز بەدەرە. بەڵام وێڕای ئەمانە. مرۆگەلێکی مەرد و بەتەواوەتی جیهانبینی نوێ و ئاکارگەلێکی ئەوتۆن بەتەنگ هیچ جۆرە دژوارییەکەوە نایەن و لە پێناوی مافی ڕەوای خۆیاندا تێ دەکۆشن و خەبات دەگێڕن. بەڕێکەوت نییە، کە مەمۆیەکی کوردی خاوەن ئەزموون و داپیرە زەینۆ وەک دەمڕاستی بەتوانی گوندییان هەمیشە لە ناوەندی کۆڕی خەباتدا دەوەستن. یەشار کەمال نەک هەر لە ڕۆمانی (تەنەکە)دا، بگرە لە زۆربەی ڕۆمانەکانیدا کورد فریاڕەسە، کورد بەکۆمەگ و هاواری خەڵکی لێقەوماوەوە

دەچێ، کورد ماکی بەگژ زۆرداراچوونە، ئەم نووسەرە گەورەیە لە زۆربەی نووسینەکانیدا بێ کورد هەنگاو هەڵناهێنی و لە هەموو هەنگاو هەڵێنانێکیشیا بەڕاشکاوی کورد دەنگ دەدا.

لە ڕۆمانی (ئینجە مەمەد)دا کە تا ئێستا هەزار ڕووپەڕی لە دوو بەرگدا بڵاوکراوەتە و ئەوەندەی من ئاگادارم شازدە جار هەر لە تورکیا لە چاپ دراوەتەوە و بەچەند زمانی ئەوروپایی و ئاسیایی و ئافریقایی تەرجەمە کراوە، لە زۆر شوێندا دەڵێ ئینجە مەمەد لە ئازایەتی و مەردایەتیدا لە کوردان دەچێ و لە زۆر شوێنی تردا کورد دێنە ناو ڕۆمانەکەوە و بەمەردایەتی و مێرخاسی دەور دەگێڕن. بەڵام ئاوڕی لە کوردی بێ ئاووڕووش داوەتەوە و گزارەی لێ کێشاون و پەتپەتی دنیای بەسەر هێناون. بەنموونە باوکی عارف سایم بەگ کە ڕۆژگارێک لە دیاربەکر دەڵاڵ بووە و لە پەنای سایەچەوری عارفەکەچەڵی کوڕییەوە کە لە ئەنجوومەنی نوێنەرانی سەرەتای دەسەڵاتی مستەفا کەماڵدا نوێنەرە.

وەک مار کاژی دەڵاڵیی فڕێ داوە و خۆی لە بیچمی ئاغادا حەشارداوە و عارف بەگی کوڕی لە پاداشتی یاخی ڕاونانی پێش سەردەمی دامەزراندنی حکوومەتی تازە و خزمەت و یاریدەی زۆری زەوی و زار و سامانی فرەی وەسەریەک ناوە و هەرچی خەڵکی ئەو ناوە هەن بەبزنیان دەزانێ و گوندییان خواخوای ئەوەن بابی عارفە کەچەڵ ئاوڕێکی خێریان لێ بداتەوە و دەستی مبارەکی ماچ کەن.

کە ئەفسانەی چیای ئاگری دەخوێنییەوە خۆ ئەوە هەر بەجارێ وات لێ دێ بەقەدەر چیای ئاگری ئاگر بگری و لە پێش دەمی ئەحمەدی کورد و حەسۆی ئاسنگەر و پیری کاروان کوڕنووش بۆ نەبەردی و گەورەیی نەتەوەی کورد ببەی و بێز لە مەحموود خانی بایزیدێ بکەیەوە.

ئەفسانەی هەزار کەڵەگایان و کتێبی (بەسەرانسەری وڵاتدا) هەر هەمووی لە نموونە قارەمانی کوردان دەدوێ و باسی نەبەردیی کوردانە.

یەشــار کــەمــال یەکــێکە لەو هونەرمــەندە بە بەهرانەی بڕوایان بەدوایی نەهاتنی شــەوگــار نیــیــە و لە ئەنگوست لە چاوترین تاریکاییــیــەوە ڕێگەی ڕزگاری بەرەو ڕووناکی بەدی دەکەن. هەندێ نووسەری تورک ڕاستینەکان لە پێستی خۆیاندا نابین. لە کولانەی ڕەشبینی و بێ هێزیی خۆیانەوە لەم ڕاستینانە دەنۆڕن، ناتوانن خۆیان لەبەر دژواریی ژیان ڕاگرن. ڕێگای سانا، لە گۆشەگیری و گردەنشینی و لە دنیا دەستبەرداربووندا دەبینن، دەیانەوێ خــۆشــیــان و دەوروبەریشــیــان بەوە ســڕ بکەن کــە لە پێناو ئاســوودەیی و دواڕۆژێکی ڕووناکدا ناتوانرێ هیچ شــتــێک بکرێ. تا ڕۆمـانـی (تەنەکــە)ی یەشــار کــەمــال بار و دۆخ لە بنەڕەتەوە، لە ڕۆمـانـی تورکـدا بەم چەشن و ئاوایەیە. یەشار کەمال دژ ئەمانە دەوەستێ، بەهێز و توانی مرۆ، بەچاکە، بەجوانی و بەدەوی، بەدۆستایەتی و هاوڕێتی بڕوای ئەستوورە و لەوە دڵنیایە کە لە نالەبارترین بار و هەول و مەرجدا لە پێناوی دنیایەکی خۆشدا تێکۆشان و خــەبات کــارێکە لە توانســتی مــرۆدایە و دەکــرێ. ئا ئەم ڕەنگ و ڕووە ئینسانانەیە کە ڕۆمانی (تەنەکە)ی کردووە بەداستان و ویردی سەر زاران و ناو و دەنگی پێ بەخشیوە.

هێز و پێزی ڕۆمانی (تەنەکە) لە بابەتەکەوەی، یا وەک ئۆکتای ئاقباڵ گوتەنی، «لە خۆبەپەنادانی هێزی ڕووداوێکی ڕاستەقانی»یەوە نەگووراوە[7].

بەلای ئەو و بەلای فەتحی ناجیشەوە مەسەلەکە مەسەلەی ئەوە نییە لە کۆمەڵێکدا بژی و ببی بەئاشنای برێ مرۆ و خۆ وەپەنای هێزی ڕووداوێکی ڕاستەقانی بدەی و بەمە کارەکە ببڕێتەوە. بگرە مەسەلەکە مەسەلەی ئەوەیە بڕوانیتە ڕاستینی کۆمەلایەتیی دەوروبەر و ڕاستینی مرۆ. خۆ ئاکتای ئاقباڵیش هونەرمەند و وەستایە، بەلام تۆ بڵێی هەر خۆی ئەو ڕووداوانەی بەســەرهاتبا بەم ئاوایە دواییی بەنووســینەکــەی هێنابا؟ یاخــۆ فــرچکی خوێنەرانی بەوە هەڵدابایەوە کە «چەوت و چیلی ئەم دونیایە بەمانان ڕاست ناکرێتەوە و هەر وا هاتووە و هەرواش دەڕوا و چمان لە دەست نایە».

٧- ڕۆژنامەی (وەتەن)، نیسانی ١٩٥٩، ل١٦ .

یەشار کەمال نووسەرێکە دەزانێ چۆن لە ڕاستییان ڕامێنێ و چۆن لە کرۆکەوە بڕوانێ و چۆن ڕەوتی کۆمەڵ لە حاڵی گۆڕان و پەرەساندندا ترازوو بکا. نووسینەکەی لە ڕووی مێژووەوە ماک و مایەی بیروبڕوایەکی ڕاستەقانییە. لەم نووسینەدا بڕوای بەگوڕ و توانی مرۆ زۆر بەتینە و بەڵگەی ئەوەمان دەداتە دەست، کە مرۆ دەتوانێ ژیانی بەرەو خۆشتر و بەرەو شیاوتر بگۆڕی[8].

ڕۆمانی (تەنەکە)ش کە ڕەنگ بەڕاستینی ژیان دەداتەوە، وەک سەرلەبەر ئەو ڕۆمانانەی نێومان هێنان و لەمەڕ ئەم بابەتە نووسراون بەژێرکەوتن و بەزینی قارەمانی سەرەکی و گوندییان دوایی دێ. گوندی و قایمقام دەبەزن. قایمقام کاتێ بۆ شوێنێکی تری ڕادەگوێزن پەژارە و خەم و خەفەت تێی ڕۆدێن و بەجارێ ورە بەردەدا و سەری لێ دەشێوێ، یەشار کەمال لەگەڵ ئەم پەژارە و سەرلێ شێواوییەدا دەمانکا بەئاشنا و دەڵێ: «هەموو شتێ لە دەوروبەر سرایەوە. لە دنیایەکی زەلامی کرۆکپدا بەتەنیا مایەوە. کەوتە ناو تاریکاییەکی ترسناکەوە. گلۆربووەوە. هەستی بەتەنیاییەک کرد وەک گوێزانی تیژ. تا ئێوارێ نەیزانی کێ هات، کێ چوو، چیی مۆر کرد، چی گوت»[9].

لە پاشان پرسیار لە ڕەسووڵ ئەفەندی دەکا و دەڵێ:

«خۆ خەریککردن. خەباتکردن بێ سوودە، وە نییە؟» ڕەسووڵ ئەفەندی لە وەڵامدا دەڵێ: «بێ سوودە گەورەم.» ئەنجا. بەدەم تەق و هۆڕی تەنەکەوە بەڕێ دەکرێ و لێرەدا دوایی بەخەبات دێ.

بەڵام یەشار کەمال فیکرەت وەک ڕەمز و پێواری ئەمەکی خەڵک و توان و گوڕی خەڵک و نەبڕانەوەی خەبات لەگەڵ حەمەعەلی کورددا کە بۆبەڕێکردنی

٨- بڕوانە: فەتحی ناجی. مرۆ نابڕێتەوە. ئیستانبووڵ. ١٩٥٩ ل ١٦ .

٩- یەشار کەمال. تەنەکە. ئیستانبووڵ. ل ٨٨ . ٩٤ . ٩٥ . مەرج نییە وەرگێڕانی تێکستەکەی (تەنەکە) لێرەوە لە دەقی کتێبەکەدا بەتەواوەتی وەک یەک بن.

هاتووه و لەگەڵ مەمۆی ئازا و دلێری تا دوا پشوو خەباتگێڕی کورددا یەکانگیر دەکا و بەتووشی یەکتریانەوە دەکا و دەڵێ:

«ڕووبەڕووی یەک هاتن، حەمەعەلی کورد پڕ بەدڵ و زۆر بەخۆشەویستییەوە دەیڕوانییە قایمقام. بزەیەکی دۆستانەی هاتێ، لەرەیەک بەسمێڵە شۆڕە لەبەر هەتاو کاڵبووەوەکەی بەدی دەکرا. بەکول و کەسەرەوە، گوتی: «ئۆغرت خێر بێ، بەسەر سەرم هاتی، بەسەر چاوانم هاتی قایمقامەکەم.» قایمقام متەقی پێ نەکرا. چاوی پڕ بوو لە فرمێسک، زمانی چووە کلیلە. لە پاش چەند ئەنجا گرێی زمانی خاوبووەوە. خۆ بەخۆ بزەیەکی هاتێ، گوتی: «حەمەعەلی، حەمەعەلی» لە پاشان دەستی بەفیتووکێشان کرد، ئەم فیتوو بەشێک بوو لە سیمفۆنیای نۆیەم کە لەمێژ بوو لە بیری چووبووەوە و جاران هەمیشە بەسەر لێوییەوە بوو[10].

بەڵێ، فیکرەت، سەبارەت بەڕاگوێزتنی بۆ قەزایەکی دیکە، ئەگەرچی لە قەزای پێشوو دادەبڕێ و ئەم ڕاگوێزتنە بە بەزین و ژێرکەوتن دەزانێ و تاڕادەیەکیش لە کۆمەڵ دەتۆرێ و زویر دەبێ، بەڵام هەرکە مەمۆی کوردی دەگاتێ سەرلەنوێ ئاهی وەبەردا دێتەوە و ئەم بەیەک گەیشتنە بەژیانییەوە شەتەک دەدا و بڕوای ڕیشاژۆی بەڕاست و ڕەوایی کارە پیرۆزەکەی لە دڵدا دەچەسپێنێ و بۆ لەسەر خەبات سووربوون و درێژەپێدانی توان و وزەیەکی نەبەزی پێ دەبەخشێ. ئەم یەکانگیربوونە لایەنێکی هەرە گرینگی ڕۆمانەکەیە، لە ڕۆشنبیرێکی بەتەنیا مەیداندا ماوە و مل بۆ بەزین کەچ کردووەوە ببێ بەڕووناکبیرێک لەگەڵ خەڵکا یەک بگری و بڕوا بەدەمڕاستی ڕاستەقینەی گەل بێنێ و هێز و گوڕی لێ نەبڕانی خەبات لە خۆتدا بەدی بکەی. ئەمە هەم بەئاگاهێنانەوە، هەم بانگ ڕاهێشتنێکە یەشار کەمال لە ڕووناکبیرانی ڕادەگەیێنێ.

جا هەر سەبارەت بەمەیە ڕۆمانەکە بەئاواتی خۆشبینی و داخوازی چاکە بە

١٠- یەشار کەمال، تەنەکە، ئیستانبوول، ل٨٨، ٩٤، ٩٥. مەرج نییە وەرگێڕانی تێکستەکەی (تەنەکە) لێرەوە لە دەقی کتێبەکەدا بەتەواوەتی وەک یەک بن.

مرۆ گەیاندن و هێز و توانی خەبات بەمرۆبەخشین دوایی دێ.

نووسەر لەم ڕۆمانەدا تەنیا بەڕوونکردنەوە دڵی ئاو ناخواتەوە، بگرە ئەوەش نیشانە دەکا کە لەبەرچی دەبێ جلەوی کار دەردەست کرێ، واتا ئەوەش نیشان دەدا کە ڕووداوان ڕوویان لە کوێ کردووە و بەچ بارێکدا مەیلی گۆڕان دەکەن. ئەو ڕووداوانەی کە ژیان لە جەنگەی زۆرانبازیدا بەدیاری دەخا ئەگەرچی هێشتا لە نووسەردا و لە باری چارەکە سەدەیەک پێش ئێستای وڵاتەکەیدا بەشەقڵ و مۆرک نییە، بەڵام مەیلی خۆنواندنی ئەوەی زۆر تێدا بەهێزە کە سبەینێ بەڕەهایی مۆرک و شەقڵیان وەدەر دەکەوێ.

فەتحی ناجی بەڕەچاوکردنی ئەم لایەنە تایبەتە دەنووسێ: «یەشار کەمال دەقاودەق لە کاتی خۆیدا سنووری ڕاستینی بەزاندووە و زانیویە چۆن چەند شتێکیش لە خۆیەوە تێکەڵ بەو ڕاستینە بکا و زۆریش وەستایانە بەئاکامی گەیاندووە[11]. ئەو لایەنە هیمدارەی کە ڕۆمانی (تەنەکە)ی لە سەربەلەری ڕۆمانگەلێک نێومان لێک دووتا کردووەتەوە و لە ئەدەبیاتی تورکدا جێگەیەکی گرینگی بۆ ڕاناوە، ئەوەیە، کە بەجیهانڕوانییەکی پێشکەوتانەوە قەڵەمی لێ وەکارهاتووە، وردتر بڵێم، ئەو ئایدیاڵەیە کە مرۆی بەرەو ژیانی ئازادی و دواڕۆژی ڕوون وەدەنگ هێناوە.

یەشار کەمال لە ڕۆمانی (ئەوانەی لە تاریکاییا ڕێگە دەردەکەن).دا لە مەڕ قارەمانی ڕووناکبیری گوتووە و مەبەستی ڕۆماننووسین و داهێنانی ڕەنگ و ڕووی ئیجابی ڕووناکبیری لەم بابەتەدا پێ بەرەوڕووی نووسەرە پێشکەوتخوازەکان کردووەتەوە. دەتوانین لەگەڵ ئەم قسانەی خوارەوەیدا هاوڕەوشت کەین:

«دەمەوێ ئەوانەی بەچرای سەدەی بیستەمەوە کەوتوونە نێو تاریکاییی سەدەکانی ناوەندەوە ئەم بەسەرهاتانەیان لەبیر نەکرێن. دەمەوێ ئەوانەی لە پاش ئێمەوە دێن ببن بەنموونە. من، بەچاکەی مرۆڤان، بەهەقپەروەرییان،

١١- فەتحی ناجی: مرۆ نابڕێتەوە. ئیستانبووڵ. ١٩٥٦ . ل.٢١.

بەشـەرەفیـان. بـەزاڵبـوونی بیـروبڕوای جـوانی ئێمـە بەسـەر خـراپـە و ناپاکی خـۆفـرۆش و بـێ بار و لەبنەوەبـڕ بڕوام قـایمە و هـەرگـیـز نالەنگـێ و پڕ بەدەم هاوار دەکەم هۆ سـەدەی بیسـتـەم ئەوە تۆ و ئەو حـاڵی ئێمـە. با لێت ڕوون و ئاشکرا بێ.»[١٢].

بەڕاسـتی فـیکرەت و هـەزارانی وەک ئەو با لـە ژیاندا لە باری ئەم ڕۆمـانەوە بشبەزن. تووشـی ناهومـێدیش بن. بەڵام یەشـار کەمال نایەوێ لە ڕۆمـانەکانیدا بەو جـۆرە بیـانبـینـێ. بیـروبڕوای نووسـەر ئەمـەیە. هـەربۆیە لە پاش بـەزینی قـارەمانەکەی نەک مارشی مـاتەم و کۆست کـەوتن، بگرە سیمفۆنیـای نۆیەمی بیتهۆڤنیان پێ دەنگێوێ.

ڕۆمـانی (تەنەکە) لە مـەیانی چاپەمـەنیدا وەک ڕووداوێکی ئەدەبیی مـێژووی ئەدەبیاتی تورک ئەرجومەند ئەکرەم تالوو و سەمیم قـۆجەگوێز و ئۆکتای ئاقباڵ و نووسـەرە بەناوبانگەکـانی تر بەوپـەڕی هـەست بەدڵاواییـیـەوە پێشـوازی لێ دەکەن. سـەرلـەبـەری ئەو نووسـەر و ڕەخنەگرانەی لە بارەی ڕۆمـانان دەکۆڵنەوە لە هـەوەڵکۆوە ئـەوە دەسـتنیشـان دەکـەن کـە ئەم ڕۆمـانە چەند پڕ بەهەڵکەوت و بەژیان چەسپ و چەند بە جیهانڕوانییەکی پێشکەوتانەوە نووسراوە.

سـەمیم قـۆجـەگوێز لە وتارێکی چکۆڵە. بەڵام زۆر بەڕوو و بەنرخـدا، لە ژێر سـەردێری (بۆچی دەنـووسـین)دا، کـە بۆ ڕۆمـانـی (تەنەکـە) و مـەسـەلەی دەوری هونەرمـەند لە پاراستنی بەرژەوەندی خـەڵکی ڕەنجکێشـدا و بـۆ چۆن ڕوانینە ژیان و سـەروبەند و سـیاسـەت و مەسـەلەکانی تر تەرخـان کراوە و وەک جـۆرە بەرنامـەیـەک بۆ نووسـەرانی پێـشـکەوتخـوازی ئەمـڕۆ و بـۆ وەڵامـدانەوەی ئەو ڕەخنەگـرانەی لـەمـەڕ گـوندنووسین بەهونەر نـازانن و دەڵێن: (نموونە بێنەوە) نووسـراوە، دەنووسـێ: «لەبارەی ئەم مـەسـەلەیەوە زووتر نموونەم هـێناوەتەوە. ئێسـتاش (تەنەکە)ی یەشار کـەمال بەشانموونە دێنمـەوە. لە پاش خوێندنەوەی (تەنەکە) بیرم کردەوە، ورووژام، دڵخۆش بووم، گوتم: ئافەرم یەشار بۆ خۆت و نووسـینت، بەڕاسـتی نووسـینە، نەک گـاڵتـە. یەشـار کـەمـال سـازەکـەی

١٢- ڕۆژنامەی «جومهورییەت» ١٣ی مارتی ١٩٦٢ .

بەدەســتــەوەیە، هەر خــۆی دەزانــێ چۆن گــۆرانی دەڵێ و بە چ ئاوازێک تێی هەڵدەکا[١٣].

فەتحی ناجیش وەک یەکێ لە جارڕدەرانی بەکاری ئەدەبیاتی پێشکەوتخواز و ڕەخنەگــرێکی بەناوبانگی تورک ئەو نوێبــاوییــانەی ڕۆمــانی (تەنەکــە) بەئەدەبیــاتی تورکی بەخــشــیــون. بۆ ســەرجــەمی ئەو نووســەرانەی لە مــەڕ ســەردەمی هاوچاخ دەنووسن، بەنموونە و سەرمشق هێناوەتەوە و داوایان لێ دەکا ئەوانیش نووسینی ئاوا لە هەموو ڕوویەکەوە تەواو و تەبا بنووسن:

«دەڵێم ئەو نووسەرانەی لە خۆیان ڕادەبینن بەنووسین کارێکی کۆمەڵایەتی وەئاکام بگەیەنن و نایانەوێ لە ژیانەوە کە سەرپلەی سەرەتایە و لە بیروبڕوای حازرەکییەوە تێ هەڵچن پێویستە بەوردی لە ڕۆمانی (تەنەکە) ڕامێنن. بەلای منەوە (تەنەکە) نموونەیەکی بەدەگمەنی کەم هەڵکەوتی پێگەییوی ئەدەبیات و بەرهەمی بەنرخی پڕبەپڕی ڕێبازی ڕیالیزمانەی ئەدەبیاتی ئەمڕۆی ئێمەیە[١٤].

نابێ ئەوەش لە بیربکەین کە ڕۆمانەکە لەڕووی قووڵ ڕۆچوونە ناو کرۆکی ژیانەوە و لەو بارەوە، کە چەندی نوێکاری بەپەخشانی تورک بەخشیوە، نەک هەر لەلایەن کۆڕ و کۆمەڵانی ئەدەبی تورکەوە بگرە لە لایەن ئەدەبیاتناسەکانی سۆڤێت و ئەورووپاشەوە نرخی بەرزی دراوەتێ[١٥].

هەروەها ئەکبەر بابایێفیش لەمەڕ ڕۆمانەکە دەڵێ: (تەنەکە) نموونەی پرشنگداری ئەو نووسینانەیە کە لەم ساڵانەی دواییدا بەفرەوانی بڵاوکراوەنەوە[١٦].

١٣- یەدی تەپە Yeditede ١ ی مایسی ١٩٥٦ .

١٤- فەتحی ناجی. مرۆ نابڕیتەوە. ئیستانبووڵ. ١٩٥٦ . ل٢٠-٢٢ .

١٥- بڕوانە: د. ئێرمیێڤ. زەنگی ناو تەم (سەرنج لەبارەی ئەدەبی هاوچەرخی تورکەوە). ڕۆژهەڵاتی ئەمڕۆ. مۆسکۆ. ١٩٥٨ . ژمارە ٦، ل. ن. ستراتسۆڤ. سەرنج لەبارەی پەخشانی هاوچەرخی تورکەوە. گەلانی ئاسیا و ئەفەریقا. مۆسکۆ. ١٩٦٢ . ژمارە ١ .

١٦- ئا. ئا. بابایێڤ. لەبارەی ئەدەبی هاوچەرخی تورکەوە.

ڕۆمانی (تەنەکە) کە لایەنە وەسفییەکانی پێوەندیی کۆمەلایەتیی چقوورئۆڤا بەڕاشکاوی بەدیار دەخا ئەو ڕاستییەشمان وەبیر دێنێتەوە، کە ئەزموونی ڕەسەنی نووسەر ژیانی چەند دەوڵەمەند و بەربلاو بێ، چەند لە نێزیکەوە لە نیگارکێشانی دەوروبەری خۆی پیتۆڵ و زۆرزان بێ، مرۆڤەکان، پێشهات و ڕووداوەکان، مەسەلەکانی چەندە لەکرۆکەوە دەرک کردبێ نووسینەکەشی هێندە دەست ڕەنگینی و قەڵەمسواری و شۆڕەسواریی پێوە دەبریسکێتەوە. جا کە نووسینی نووسەران ناوبانگیان دەڕوا و دەبنە داستانی سەر زاران سەبارەت بەمەیە کە خۆیان خەڵک لە نزیکەوە چاک دەناسن و لەگەڵیاندا دەژین. ڕۆمانەکانی ئەم دواییانەی یەشار کەمال ئەوەمان پێ دەسەلمێنن کە ژیانی شەخسی و ئارەزوو و ئاواتی ئەو نووسەرانەی لە ناوچەرگەی گوندانەوە هەڵکەوتوون و بەهەموو تان و پۆی دڵیانەوە بەوانەوە شیرازە کراون، داخۆ چەند لەگەڵ ژیانی زگماکی خەڵک، لەگەڵ خەباتی خەڵک، لەگەڵ ئارەزوو و خواستی خەڵکدا کولاون و جۆشیان خواردووە.

ئەمە بیست و سێ ساڵی خشتە ڕۆمانی (تەنەکە) نووسراوە. ئیتر هی وەک فیکرەت لە ژیاندا زۆربوون، خەباتیان لە دژ زۆرداری و بێ دادی و چەوساندنەوە پتر پەرەی ساندووە و توند و تیژتر بووە. ئێستا نەک تاکە تاکە، یەک کەس یا گوندێک، یا شارۆکەیەک لە پشتیانن، بگرە جەماوەرانی وریا و بەئاگای خەڵک و سەرلەبەری ڕۆشنبیرانی خاوەن بیروبڕوای پێشکەوت ئەو لاوە خەباتگێڕ و کوڕەکوڕە نیشتمان پەروەرانەیان لە پشتەوەن کە دەمڕاستی چارەنووسی دواڕۆژن[١٧].

١٧- کاتێ کە ئەم باسەم لە کۆڕێکی یەکێتیی نووسەرانی لقی سلێمانیدا دەخوێندەوە. کاک کەمال ڕەئووفی هونەرمەندی کورد. لەسەر ئەم باس هێنانی سمفۆنیایە وتاریکی ڕوونکەرەوەی پێشکەشی دانیشتووەکان کرد. منیش زۆرم لا پەسەند بوو ئەگەر بۆم بلوایە کورتەی وتارەکەیم لێرەدا بلاو بکردایەتەوە، بەلام بۆم نەکرا. داوای لێبووردن دەکەم و ئاواتەخوازم خۆی گەلاڵەی ئەو وتارە بلاو بکاتەوە.

سەرچاوە:

یەکەم: کێشەکانی فیلۆلۆجیای تورک

١- لەبارەی تەنەکەوە. ئی. قادر

٢- لەبارەی تۆفیق فیکرەتەوە. سەبیحە سەرتەل

٣- تێڕوانینی عومەر سەیفەددین. ئادین تابیێڤ

٤- هەندێ تایبەتی خوڵقاندنی حوسێن ڕەحمی. تامیلا ناسرۆڤا

٥- (گوندی دەیەم)ی فەقیر بایقورت ک. ئە. گولیێڤا.

٦- چیرۆکەکانی سەمیم قۆجەگوێز ڕەحیلە زەینەلۆڤا.

٧- مەسەلەی ڕووناکبیر لە نیگای ئۆرخان خەنچەرلی ئۆغڵووەوە. واسیف نەسیب ئۆغڵو.

دووەم:

١- ڕۆمانیی ئینجە مەمەد. یەشار کەمال.

٢- باڵدەکی توز (ڕەخنە) یەشار کەمال.

٣- ئۆرتە دیرەک. یەشار کەمال.

٤- ئوێلمەز ئۆت. یەشار کەمال.

٥- بربولوت قاینیور. یەشار کەمال.

ناسکوێژی

خاوەنی قابووسنامە لە ڕووپەڕی ٦٤ی قابووسنامەدا دەڵێ: «قسە هەیە، بەجۆرێکی بڵێی مرۆ دڵی پێ شاد دەبێ، بەجۆرێکی دیکەی بڵێی پێی دڵگیر دەبێ».

دەگێڕنەوە، جارێکیان هارووونە ڕەشید خەونێک دەبینێ، لە خەونیدا ددانەکانی هەموو هەڵوەریبوون. بۆ سبەینێ بانگی لێزانێ دەکا، خەونەکەی بۆ لێک بداتەوە، لێی دەپرسێ: «مانای ئەم خەونەکە چییە؟»

لێزانەکە دەڵێ: «خوا تەمەنی ئەمیرولمومینین درێژ کا، هەرچی خزم و خوێش و کەسوکارت هەن، سەرلەبەر، پێش خۆت دەمرن و کەست نامێنێ».

هاروونە ڕەشید دەڵێ: «بیبەن سەد داری لێ بدەن، قسەی وا گران و لە شان ناخۆش چۆن لە ڕووی مندا دەکرێ. منێکی هەرچی کەسوکارم هەن، سەرلەبەر، لە پێش خۆمدا هەموو بمرن، ئیتر من لە پاش وان بە کەڵکی چی دێم؟» فەرمان دەدا لێزانێکی دیکەی بۆ بێنن. لێزانێکی دیکەی بۆ دێنن، کە خەونەکەی بۆ دەگێڕێتەوە، لێزان دەڵێ: «ئەم خەونەی ئەمیرولمومینین دیویە ئەوە دەگەیێنێ کە ئەمیرولمومینین لە هەموو خزم و کەسەکانی زێتر دەژی».

هاروونە ڕەشید دەڵێ: «ئاوەز هەر ئاوەزە، لێکدانەوە هەر ئەو لێکدانەوەیە، بەڵام قسەکان زۆر لێک جیاوازن». فەرمان دەدا سەد دیناری بکەن بە خەڵات.

قسە هەیە هەتوانی برینە،
شەکرە، هەنگوینە، شیرینە،
زڕەدارت بۆ بەبەر دێنێ.
قسە هەیە سەد خۆزی بە نووکەنێزە،

ژەهرە، تالاوە، تفت و تێزە.

مرۆ لەو ڕۆژەوەی ئاوەزی بەچاک و خراپ شکاوە و هەستی بە جوان و دزێو ورووژاوە، قسەی لەباری بۆ هەر بارێ ڕاناوە و ئەوەی لە شان و لە بەردڵان گران و ناحەز بووبێ بە هێسک سووکییەوەی دەربڕیوە، خەوش و دژوێنی لێ تەکاندووە و بەدەم و پل پاراوی، ڕووی نێو کۆڕ و مەجلیسی لێ ڕەوا دیوە، هەرچییەکی ڕووی نێو قسە و کۆڕ و مەجلیسانی نەبووبێ خۆی لێ نەبان کردووە. بەنموونە: بەیەکێ درۆ بکا نالێ درۆت کرد، دەڵێ: «ڕاستت نەکرد»، «ڕاست نارۆی»، «خۆت هەڵی دەبەستی»، یا بەیەکێ مردووی مردبێ و کۆستی کەوتبێ نالێ: «فلانە کەس»، دەڵێ: «خوا لێخۆشبوو»، یا بەیەکێ بۆ میز و گووکردن بچێ، نالێ بۆ میز و گووکردن چوو، دەڵێ: «چوو بۆ سەرپێشاو»، «چوو بۆ سەراو»، «بۆ دەست بەئاو گەیاندن چوو»، «چوو بۆ قەزای حاجەت» و... هتد.

ئەم جۆرە هونەرە زارپاراوییە لە قسەسواریی هەموو نەتەوەیەکدا هەیە. وا پێ دەچێ یۆنانییەکان لە پێش هەمووانەوە قسەیان لێ کردووە و بۆ یەکەم جار ترۆمی «ئەفەمیزم Euphmism»یان بۆ بەکار هێناوە.

ئەم ترۆمە لە ١٦٥٦دا لە قامووسی Bloantgloosدا بەکار هاتووە.

ئەم قامووسە بەم جۆرەی مانا لێ داوەتەوە:

Euphmism واتا قسەی پیس و ناخۆش و لە شان و بەردڵ گران بەقسەی جوان و خۆش و لە شان سووک دەربڕین.

کەواتا (ئەفەمیزم: ناسکوێژی) لە ناو کرۆکدا ئەوەتا لە بری قسەی نالەبار و ڕەق و دزێو قسەی لەبار و نەرم و جوان بەکار بێنی.

ئەوانەی لە (ناسکوێژی)یان کۆڵیوەتەوە، بە کەمێ شاخ و باڵ لێ ڕواندن و وردە دەسکارییەوە بەواتای قسە بەنەزاکەت دەربڕینیان بەکار هێناوە.

بێگومان هەموو وشەیەک، هەموو قسەیەک، هەموو ڕستەیەک کار لە مرۆ دەکەن؛ باری ڕەوانی (ڕۆحی)ی تایبەتێتیی خۆیانیان تێدا دێننە گۆڕێ.

ناسکوێژی لە بنەڕەتدا بۆ ئەوەیە، تا ئەندازەیەک لە کاری قسە، بەتایبەت کاری قسەیەکی لە شان گران و ناخۆش و پیس و نالەبار کەم کرێتەوە و ئەو بارە ناهەنجارە ڕەوانی (ڕۆحی)یەی بە بۆنەی قسەڕەقی و کرچ و کاڵییەوە دێتە گۆڕێ، سووک و لە بەردڵ خۆش کرێ.

مرۆ لەبەرچی هەربینا پەنا وەبەر ناسکوێژی دەبا و لە قسە و گفتوگۆدا بەکاری دێنێ؟ بۆ وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارە پێویستە هێندێ لایەنی بیۆلۆجی و فیزیۆلۆجی ڕوون کەینەوە.

جا بۆ ئەوەی لەمە چاتر بگەین، دەبێ تیۆری دوو پێڕۆ دیاردییەکەی ئی.پ. پاڤلۆڤ بەبیر بێنینەوە.

یەکەم پێڕۆی دیاردی بەپێی تیۆری (دوو پێڕۆی دیاردی)ی ئی. پ. پاڤلۆڤ، لە ئەنجامی کارێکی فیزیکییەوە دێتە گۆڕێ. ئەمەیان مرۆیش و سەرلەبەری گیانلەبەرانیشی تێدا هاوبەشن. سەبارت بە کارێکی فیزیکی چ مرۆ، چ گیانلەبەر هەست بە ئازارێ، بە ئێشێ دەکەن.

هەرچی دووەم (پێڕۆی دیاردی)یە تەنیا مرۆی بەردەکەوێ و هەر لەودا بەدی دێ. ئامێری بە بنەڕەتی ئەم پێڕۆی دیاردییەیش وشەیە و هەروەک پاڤلۆڤ دەڵێ، ئەمە «دیاردیی دیاردییانە»ە.

ئەم دوو (پێڕۆ دیاردی)یە لێکیش دەچن. لێکچوونیشیان لەوەدایە کە هەردووکیان کار لە جەستە دەکەن، بەڵام کاری ئەمیان لەگەڵ کاری ئەوی تریاندا زۆر جیاوازە. ئەگەر پێڕۆی یەکەمی دیاردی، واتا لە کاتێکدا ئەو جیهانە هەیەی تێیداین، فیزیکانە کارمان تێ بکا و ئەم کار تێکردنەیش، کە نیشانەی خۆی بەخۆیەوەیە، یەکسەر بەسەر دەچێ و پشووی دەبڕێ، پێڕۆی دووەم دیاردی کە وشەیە، مەرجییە و هەمووانییە و هەر بۆیەش بەردەوامە.

پاڤلۆڤ بۆ ڕوونکردنەوەی ئەم مەبەستە نموونەی خوارێ دێنێتەوە:

کاتێکی وشەی مسکی، هەڵووژەمان بەزاردا دێ، ئەوی گوێی لێ بێ ئاوی لە زار دەزێ و دەهەرووژێ و ئەم ئاو لە زار زاین و هورووژانە بۆیە مەرجییە،

چونکە ئێمە مسکی و هەڵووژە بەچاوی خۆمان نابینین، نایانچێژین، چەشکەیان ناکەین، بگرە تەنیا هەر بەو ناوهێنانەیان کار لە خۆشمان و لە گوێگرێکی دیکەش دەکەین. جا ئەم ئاو لە زار زان و هورووژانە وەنەبێ تەنیا هەر یەک تاکە مسکی، یا یەک دەنکە هەڵووژە، یا هەر بۆ دووانیان، یا هەر بۆ سیانیان وا بێ، بگرە بۆ هەموو مسکی و هەڵووژەی دنیا وایە و هەر سەبارەت بەمەشە مەسەلەکە هەمووانی و بەداوێنە.

کەواتا: وش، کە لە هەموو مەیدانێکی ژیانی مرۆدا زۆر گرنگە، لە مرۆ کار دەکا و هەر لەبەر هەندێشە باری ڕەوانی (سایکۆلۆجی)ی جۆربەجۆری لێ دەکەوێتەوە. وش هۆیەکە، هێندێ جار شادی و دڵخۆشی، هێندێ جار خەم و کول و کەسەر، هێندێ جار خورپە و هەراسانی و نیگەرانیی لێ دێتە گۆڕێ. دیارە سڵەمینەوەیەک لە وش دەکەوێتەوە کە هەموو کاتێ لە خۆش نایە و لە بەردڵ سووک نییە. بەکارهێنانی بەشێکی زۆری وشی لەسەر دڵ گران و ناخۆش دەبێ بە سۆنگەی پەژارە و نیگەرانییەکی زۆر بۆ مرۆ، باری ڕەوانیی جۆراوجۆری بۆ دەگووڕێنێ. کارێکی فیزیکانە زۆرجار پشووکورتە و لە پاش مەودایەکی کەم شۆپ و ئاسەواری نامێنێ و لەبیر دەچێتەوە. هەرچی کاری وش و قسەیە، یا کارێکی لە وش و قسە دەکەوێتەوە کارێکی مەعنەوییە، کارێکی مەنتیقییە. کارێکی فیزیکانە جەستەی مرۆ لە دەرێرا زەدەدار دەکا، هەرچی کاری مەعنەوییە، تەل و داوی دڵ، ژێی دەروون، تاری مێشک دەبزوێنێ. کاری فیزیکی مەرجی نییە، هەر بۆ وچانێکە. کاری مەعنەوی بێ وچانە و بۆ هەمیشەیە و کارێکی وا بەهێز و گوڕیشە، هەتا هەتا هەر دەمێنێ.

لە ناو کوردەواریدا قسە لەمەڕ قسەی تاڵ و کرچ و کاڵ و ناخۆش زۆر کراوە کە گوتراوە: «زامی زووان ساڕێژ ناوێ»، «زامی شمشێر خۆش ئەوێتەوە زامی قسە خۆش ناوێتەوە»، «قسە هەیە خۆزی بە نووکەنێزە» هەروا لە گۆترە نەگوتراون و بە ڕێکەوت نەبێژراون، بگرە «گێژراون و بێژراون و وێژراون».

کەواتا کارێکی لە وش و قسە دەکەوێتەوە و سڵەمینەوە و نیگەرانییەک لە

کاری وش دەتەنێتەوە بەهێزتر و بەزەبرترە. هەر لەبەرئەوەیشە پەنا وەبەر ناسکوێژی دەبرێ و زۆرجار «پەرژین لە ڕووت وەگولاو بێ» و «شەکر لە دەمتدا بێ» و «دوور لەم بەرەوانییە» و «دوو لە ڕووی حازری» و «حاشایەکی جەنابت» و «گوێی شەیتان کەڕ بێ» و «بیلامانێ» و «تەشبیات نەبێ» و «شەرع شەرمی نییە» و «کورد واتەنی» و «کابرا واتەنی» و... تادیشی لە پارسەنگ دەکرێ و لە کرچ و کاڵی و بێ تام و پێزی و بێ نمەکیی قسان سووک دەکرێتەوە و دڵی گوێگری پێ نارەنجێ و دەروونی پێ جەخار نابێ. بەڕاستی لەبارترین هۆی خۆ لە قسەی ڕەق و تەق و کوت و مەترەقی و یەکڕاست بواردن ناسکوێژییە. ئەم هونەری ناسکوێژییەیش بارگەلی ڕەوانی (ڕوحی)ی ئەوتۆ پێک دێنێ، لە بری دڵ ئازاردان و نێوان ئاڵۆزاندن، دڵنیایی و نێوان کۆکی پێک دێنێ. لە جیاتیی دژمنایەتی دۆستایەتی خۆش دەکا. هەر یەک ڕووداو، دەکرێ بە دوو باریدا دەربڕی. بە نموونە ڕووداوێکی ناخۆشی وەک مردن دەتوانی بە «خۆتان خۆش بن... کەی تەمەنیدا وەحازری؟» لە خاوەن مردووەکە بپرسی و دەتوانی بە «کەی مرد»یشی لێ بپرسی. بەڵام کێهەیان لەبارترە؟ دیارە هیی یەکەمیان.

پێم وایە بەو سەربەهوردەی قابووسی کوڕی وەشمگیر لەمەڕ هاڕوونە ڕەشیدی دەگێڕێتەوە و کردمان بە دێباچۆکەی ئەم نووسینە، ناو کرۆکی مەبەستەکەمان بەدەستەوە دا.

ئەوەتا کورد هەر ئەو ڕووداوە بە چەند جۆرە شێوە و ڕشتێ دەڵێ. لە بری وەی بڵێ: «فلانە کەس مرد» دەڵێ: «خوا بردیەوە». «بە جێگەی هەقی گەیشت.»، «کۆچی دوایی کرد.»، «سەری نایەوە»، بەڵام بۆچی کاری ئەو شێوە دەربڕینانەی لە بری یەکتر دێن لە یەک پلە و پایەدا نین؟ بۆچی ئەو بارە ڕەوانییانەی لە کاری ئەم شێوە دەربڕینانە دەکەونەوە جیاوازن و لە یەک ئەندازەدا نین؟ ئەمە هەبێ و نەبێ تەنیا بە مەسەلەیەک ڕوون دەکرێتەوە: وش و قسەیەک کە بە ناسکییەوە کار دەکەنە گوێدێر لە پێشان واتای سەربەخۆ و تایبەت و جیاوازی خۆیان هەبووە و بە تەواوەتی بەر سێبەر و تیشکی

واتایەکی دیکە نەکەوتوون، بەڵام هەر کاتێکی ئەم وشانە ناسکوێژانە، بەکار دێنین گیانی واتای تازەیان بەبەردا دێ و تا ئەندازەیەک واتاگۆڕییەک دێتە گۆڕێ. دیارە، گوێدێر یەکراست لە واتا تازەکە ناگا، بگرە هەر لە هەوەڵکۆوە بە یاریدەی بارودۆخی قسەکە، بە کۆمەگی شێوازە هونەریی دەربڕینی قسەکە، بە هاریکاریی نیشانە و کێلەڕێی لە واتای مەبەست گەیشتن، لەگەڵ واتا تازەکەدا دەبێ بە ئاشنا و ڕۆشنا و بەسەر و سیما لێ ڕواندنێکی نوێوە لێک ئاشکرا دەبن. ئەم واتا تازەیە هەروا لە خۆڕا ناگۆڕێ. تا بەر تیشک و هەلومەرجی تازە نەکەوێ، ڕەنگ و ڕووی ئاشنایەتیی لێ نەنیشێ، نەبانی و نامۆییی لێ ناتەکێتەوە.

وش و قسەی بۆ ناسکوێژی مشتومالْکراو، تا زۆرتر لە چەرخی ڕۆژگار بدرێن لێک و لووستر دەبن، تا پتر بەر نەرمەساوی بەکارهێنان کەون واتا تازەکانیان بەدەن چەسپتر و پڕ بەبەرتر دەبن و لە پاشان بە سووک و سانایییان تێ دەگەین.

لە کورتی بیبڕینەوە، یەکەوڕاست لە واتای وش و قسەی ناسکوێژانە ناگەین، بەپێچ و پەنا بۆی دەچین. گوێدێر یەکسەر لەوە ناگا قسەکە دەربارەی چییە. لە پاشان لە مەبەست دەگا. ئا ئەمەیە چییەتیی ناسکوێژی، ئەمەیە هونەرمەندایەتیی مرۆ، ئەمەیە بلیمەتیی بنیادەم. دەزانێ خەبەرێکی ناخۆش، ڕووداوێکی گورچووبڕ، ناچارە لە خێوی خەبەرەکەی ڕاگەیێنێ، بەڵام چۆنی ڕاگەیێنێتێ؟ هەروا زەق و زۆپ؟ نەخێر. لە زەبری ڕووداوەکە کەم دەکاتەوە، لە مەبەست گەیاندنەکەدا دەمار خاوکردنەوەیەک هەیە. هونەرەکە خۆیشی لەم دەمار خاوکردنەوەیەدایە. ئەم دەمار خاوکردنەوەیەیش لە ناڕاستەوخۆ دەربڕینی مەبەستەکەدایە. گوێگر لە پاش قەیرێ ئینجا تێ دەگا کە ڕووداوەکەی بەو شێوەیە تێ گەیاندراوە.

بە نموونە ڕستی «لە ژیاندا نەماوە» بەواتای «مردووە» لە پێشان زۆر بەزەحمەت واتای مەبەستی بەدەستەوە داوە و بەیارمەتیی دەق و نیشانەوە نەبووبێ تێی نەگەیشتووین، واتە: تەنیا بەدەم قسە و لە ناو دەقی قسەدا

مانای مەبەستی دەگەیاند. لە بارودۆخی وادا بیر لەوە دەکرێتەوە، ئەم قسەیە نەزاکەتە، یا ئەم برە قسە و ڕستانە کام واتا دەگەیێنن؟ کەچی لە پاشان کار دەگاتە ئەوە کە هیچ حەوەجە بەوە ناکا تۆ لێت بشێوێ.

زۆر ڕوون و ئاشکرایە قسەگەلی بەنەزاکەتی «فلانە کەس عەمری دا بەحازری»، «بەر ڕەحمەتی خوا کەوت»، «ڕۆحی بەبەهەشت شاد بوو»، «دنیای بەجێ هێشت»، «بینایی چاوان بۆ خۆی بردیەوە» و هیی دیکە لە چاو قسەی «فلانە کەس مردووە» هێند کاریگەر نین، خەبەرێکی بە ڕستی «مردووە» دەردەبڕدرێ زۆر بەئێش و ئازارە، کاری قسە زۆر بەهێزە، بەبۆنەی ئەم کار تێکردنەوە کە ناهومێدی و پەژیوانییەک دێنە گۆڕێ، زۆر خەست و خۆڵترە. بەو ناسکوێژییە خەبەرە ناخۆشەکە لە سیفەتێکی دەروونییەوە دەپێچین و سیفەتە دەروونییەکە لەم کارەدا دەورێکی گەورە دەگێڕێ.

ناسکوێژییەکانی زمانی کوردی بۆ چ مەبەستێ، بەچ هۆیەکەوە بەکار دەهێندرێن؟ بۆ وەلامدانەوەی ئەم دوو پرسیارە وە لەسەر بنەچەکی ئەم پرسیارانە دەتوانین بیانکەین بە دوو برەوە:

بڕی یەکەم جارجار ئەو قسانەی بەردەکەون کە لە بری قسەی قەدەغە و لە شان و لە بەردڵ گران، زۆر بە ناسکییەوە بەکار دەهێندرێن، جا لێرەدا لە ڕاستیدا وەنەبێ هیچ قەدەغەیەک هەبێ، مەسەلەکە بە نیاز و خوازی ئەو کەسەیە کە قسەکان دەکا.

هەرچی بڕی دووەمە، ئەو قسانەی بەردەکەون کە لە جیاتی قسەگەلێکی لە زماندا بەکارهێنانی نادروست بن و نەشێن بەزاردا بێن (قەدەغە) کرابن و گوتنیان لە بەرژەوەند نەبێ و لە کۆڕ و مەجلیس و شوێنی کۆمەڵایەتیدا بەکارهێنانیان ناشایان بێ و هێندێ جار لە چوارچێوەی ئەدەب و بیر و بڕوا بەدەر بن بەکار دەهێنرێن. جا، کە بەکاریش دەهێنرێن هێندێ جار لە قسە نادروستەوەکەش تا ئەندازەیەک نزیک و خزمن و جارجار بە ناسکی و ناو بەناو بە پەنا و پەردەن. بەکورتی، بڕی دووەم قسەگەلێ دەگرێتەوە کە لەباتی قسەی قەدەغە بەکار دێن.

جا لە نێوان بڕی یەکەم و بڕی دووەمدا فەرق و سوویەکی سەرەکی هەیە. قسە ناسکوێژییەکانی بڕی یەکەم لەگەڵ مانا و مەبەستی ئەو قسە و وشانەی لە بریان دێن سەربەسەر هاوجووتن و پڕ بەواتای یەکن. بە هەر کام لە قسەکان دەتوانی مەبەست بپێکی، چ بەمیان، چ بەوی تریان. چونکە زۆر بەهاسانی مەبەست بە دەستەوە دەدەن. بەڵێ ڕاستە لە ڕووی ڕست و شکڵەوە وش و قسە ناسکوێژییەکان لەوانەی لە بریان دەگوترێن جیاوازن، واتە: نەوشەکان، نەقسەکان لەوان ناچن، بەڵام واتا و مەبەست هەر ئەو واتا و مەبەستن. مەبەست ناشێوێ، ناگۆڕێ، بەڕوونی تێیان دەگەین، هەر لەبەرئەوەیشە کە لە بری «مرد» قسەی «بەڕەحمەت چوو» و «بەماڵی هەقی گەیشت» و چی و چیی تر بەکار دێنین، واتای گشت هەر یەکە. هەر ئەوەندەیە ئەو مەبەستە گشتە بە شکڵ و شێوەی جۆراوجۆر دەردەبڕدرێ. تەنانەت لە ناونووسینیشدا، واتە بێ کێلەڕێی ناونووسینیش هەر تێیان دەگەین. بەڵام هەرچی قسە و ڕستی ناسکوێژیی بڕی دووەمن لەگەڵ ئەوانەی بڕی یەکەمدا بە چەند نیشانەیەک دەتوانین جیا بکەینەوە. ئەو قسانەی لە بری قسە و وشی قەدەغە بەکار دێن لە ڕووی شکڵ و شێوەش و لە ڕووی مەبەستیشەوە لێک جیاوازن و لەگەڵ یەکدا هاوپێوەند نین. تەنانەت هێند لێکەوە دوورن بۆرە خزمایەتییەکیشیان لە واتادا پێکەوە نییە. لە ناونووسین و بەکێلەڕێی ناونووسین نەبێ بەزەحمەت تێیان دەگەین.

بەنموونە: هێندێ ئەندامی لەش، هێندێ کردەوەی بیۆلۆجی لە ناو زانایانی پسپۆڕی چەند زانستێکدا، لە بری وەی بەئاشکرا و بەناوی خۆیانەوە بنووسن، دێن بە پیتی لاتینی و بەزاراوەی لاتینییان نێو دەنووسن. واتا هەموو کەسێ تێیان ناگەن، تەنیا هەر ئەو پسپۆڕانە تێیان دەگەن.

قسە ناسکوێژییەکان لە زۆر سەرەوە دەتوانین بڕبڕ کەین. ئەمە بەپێی نیشانەیەکە، کە خۆت پەسندی دەکەی. دەتوانی بەپێی بابەتەکانیان دابەشیان کەی، بەڵام ئەمە زێتر بەلای باری میکانیکییەت و ڕواڵەتدا دەکەوێ. دەشتوانی بە باری ڕەوانییاندا دابەش کەی، چونکە هۆی ڕەوانی و سۆزبزوێنی لە قسەی

بەنەزاکەتدا دەور زۆر دەبینێ. ئەمانە لێکتر کار دەکەن، بەڵام دابەشکردنی وا لە ڕووی زمانەوانییەوە پڕ بەمەبەست نییە.

ناسکوێژییەکان لە باری لە زمان کۆڵینەوەوە بە جۆرێ دابەش دەکرێن کە هەریەکە قاڵبێکە بۆ Euphmism دروست کردن. جا لەم بارەوە ناسکوێژییەکان لەم بڕانەی خوارەوەدا خڕ دەبنەوە:

یەکەم: وش و قسەگەلێکی لە گوتن و نووسیندا نەتوانێ بیاندرکێنی ناچار پەنا وەبەر نەگوتن و نەنووسینیان دەبەی و ئەمە خۆی بۆ خۆی ناسکوێژی دێنێتە گۆڕێ. ئەمانەیش بەزۆری جنێو و قسەی ناشیرین و دزێو دەگرنەوە و لە دووی ڕستانەوە دێن. دەبینێ قسەکەر، لە پڕ هەڵوێستێک دەکا و قسەکانی دەبڕێ و تەنیا بەئاهەنگی دەنگ و چارە بەیەکدادان و چرۆچاو گرژ و مۆنکردندا هەست دەکەی وشێک، قسەیەکی پەنامەکی هەیە بەڵام قسەکەر لە دەربڕینی ئەوەی پێ نارەوایە و شایانی گوتنی پێوە نابینێ، یا بڵێین ئەو قسە نابەجێیەی سانسۆر کردووە.

لەم قسە و ڕستانەی خوارێدا ئەم جۆرە ناسکوێژییە بەئاشکرا بەرچاو دەکەوێ:

بەنموونە: قسەگەلی وەک «هەی لە خۆت و...»، «هەی لە گۆڕی...»، «باشە تۆ هەمووی بخۆی، ئەی من...»، چەند ڕستەیەکن و بەناتەواوی گوتراون و لە جیاتی تەواوکردن نوختەیان بۆ داندراوە. جا ئەم نوختە دانانە بۆ زۆر مەبەستی دیکەش دادەنرێن.

دووەم: هێندێ جار ئەم ناسکوێژییە بە گۆڕینی قسەکان پێک دێ. وەک ئەوەی لە باتی «برسییەتی» بڵێی «دەمی بەقوتەوە گرتووە» و لە بری «گیرفانی بۆش و بەتاڵە» بڵێی «ئەسپێ لە گیرفانیدا سەوزەڵە گیانم دەڵێ» و لە بری «وەک سەگ دەوەڕێ» بڵێی«دەمی کردووەتە ئاسمان» و لە شوێن «دەچم میز دەکەم» بڵێی «دەچمە سەرپێشاو» و لە جێی «دەرپێ» بڵێی «ئاوەڵکراس» و لە جیاتی «حیض» بڵێی «بێنوێژی» و لە باتی «ق... ژن» بڵێی «شەرمی» و... هتد.

سێیەم: هێندێ جار قسەکان ناحەزن و بەگۆڕینێکی تایبەتەوە، یا بەدیاردییەکی مەرجی (ئیشارەتێکی شەرتی)یەوە دەگۆڕێن. جا لە زمانی کوردیدا بڕێ وش و قسە هەن، بەیەدەگ بۆ ئەم مەبەستی خۆ لە قسەی لە شان گران پاراستنە بەکار دێن:

«هەی واو وا لێکراو»، «فلانە کەس»، «کابرا»، «وانێک»، «هەرامە»، «هین»، «شتەکە» و «ئەو، ئەوان» و... هتد، هەموو لەم بابەتەن.

چوارەم: هێندێ وش و قسەی قەدەغە بە وش و قسەی زمانێکی بیانی دەردەبڕدرێن. بەنموونە: لە بری «شێت» «ناقص العقل»ی عەرەبی و لە جیاتی «مردوو» «اهل القبور» و لە باتی «گانکردن» «ممارەسەی جنسی» بەکار دێن.

پێنجەم: بەکینایە دەربڕینی ئەو وش و قسانەی لە مرۆ خۆش نایەن. بەنموونە: لە بری «فلانە کەس مرد» دەگوترێ «ئەستێرەی لە ئاسمان کوژایەوە»، «چاوی لەم دنیایە لێک نا»، «چووە بن خاکەوە»، «کۆچی دوایی کرد» و... هتد.

شەشەم: دەربڕینی وشەگەلێکی کە لە گوێگر خۆش نایەن بە قسەی جۆراوجۆری تر دەگوترێن لە بری «کەر» «گوێدرێژ» «چارەوێ»، لە بری نەخۆشیی پیس «دوابڕاوەکە»، «بێ ناوەکە»، لە بری «نەخۆش» «ناساخ» لە بری «ژنەکەم» «ماڵەوەمان»، «دایکی منداڵەکان»، «کەیوانۆم»، «هاوسەرەکەم» دەگوترێن.

حەوتەم: دەربڕینی وش و قسەی لە شان گران بە گۆڕینی. وەک: لە جیاتی «درۆکردن» «ڕاست نەکردن» و لە بری «دەرکردن» «پاڵ پێوەنان» بەکار بێنی. جا هەرچەند لە هەموو ناسکوێژییەکدا گۆڕین هەیە بەڵام گۆڕینەکان هەریەکە بەجۆرێکە. هێندێکیان هاوپێوەندیی مەجازییان بەئاشکرا ڕوونە و هێندێکیان ڕوون نییە و هێندێکیان هاوپێوەندییان هەر نییە. «نەخۆشیی پیس» و «بێ ناوەکە» هیچ هاوپێوەندییەکیان لە نێواندا نییە، بەڵام «درۆکردن» و «ڕاست نەکردن» هاوپێوەندن، چونکە «درۆکردن» جۆرێکە لە «ڕاست نەکردن».

هەشتەم: دەربڕینی وش و قسەی لە شان ناخۆش بە فرازەلۆجیی جۆراوجۆر، وەک: لە جیاتی «شێتبوون» «هەوا لەسەردان»، «ئەقڵ تێکچوون»، «بەکێو کەوتن»، «دانەکێو»، «بزرکاندن»، لە جیاتی «گان پێنەکران» «لە پیاوەتی کەوتن» و لە باتی «لەمنداڵچوونەوە» «عوزر نەشووشتن» و لە بری «کوشتن» «هەناسە لەبەربڕین»، «پرزە لێ بڕین» و لە جیاتی «کەڕ» «گوێگران» و لە جیاتی «کوێربوون» «چاو سپیبوون»، «ئاوی چاو داهاتن»، «ڕەشایی داهاتن» و لە بری «تڕین» «با لێ بەربوون» و... هتد.

نۆیەم: پیاو و ژنی خراپ و پیس بە وش و ڕستی جۆربەجۆر دەربڕین، وەک: «لە بەزەی خوا بەدوور» لە بری «پیاوی خراپ»، «داوێن تەڕ»، «بەیداخ بۆ هەڵکراو»، «خۆڵ و دۆ بەسەرداکراو»، «پرچ بڕاو»، «شار بەدەرکراو» لە بری ژنی خراپ.

دەیەم: وش و قسەی ناخۆش بەرەوازکردنەوە. ئەمەیش یەک لە هۆ سەرەکییەکانی ناسکوێژییە. ئەم جۆرە ناسکوێژییە ناسکییەکەی لەو تەوس و تیزەدایە کە تۆ شتێکی خواسایی هەڵدەگێڕییەوە و هەلاودیوی دەڵێی. یەک لەو شتانەی کە نەزاکەتێکی کۆمیکانە دێنێتە گۆڕێ ئەم قسە ئاوەژووکردنەوەیەیە. کاتێکی بە «ترسنۆک»ێک دەڵێین (پاڵەوان) و بە (نەزان)ێ دەڵێین (فەیلەسووف) و بە (پیر)ی دەڵێین (لاو). ئەمە مانای ئەوە نییە کە واتای ئەسڵیی وشەکان بەبن لێوەوە دەکەین و پێی لێ نانێین، بگرە بە ئاشکرا دیارە مەبەستمان لێرەدا گاڵتەیە، دەنا ترسنۆک چۆن دەبێ بە پاڵەوان. ئەمە شتێکە بە مەجازی کینایە بەکار دێ و (تهکم)ێکی تێدایە.

جا با بێینەوە سەروکاری شتی قەدەغە. بێگومان لە هەموو زمانێکدا کۆمەڵێ ناو و ڕست و نیوچە ڕستی وا هەن کە لە گوتن نایەن و قەدەغەن و مافی ئەوەیان نییە لە ناو کۆڕ و مەجلیساندا بگوترێن. بەشێوەیەکی نارەسمییانە قەدەغە کراون. ئەم قەدەغانە بڕێکیان سەر بە پڕوپووچ و ئەفسانەن و بەشێکیان سەبارەت بە هێندێ شتی دیار و ئاشکرا و هێندێکیان لەبەر ڕێز لێنان و قەدرگرتن ناگوترێن و ناسکوێژی لەمەدا دەورێکی گەورە

دەگـێـڕێ. وش و قـسـەی قـەدەغـەی زمـان لە هۆ و سـۆنگەی جـۆراوجـۆر دەکەونەوە، بەڵام دەتوانین بە تۆمەری لە دوو بڕی گەورەیاندا خڕ کەینەوە:

بڕی یەکەم ئەوانەن کە بەپێی داو و دەستووری ئاکار قەدەغە کراون. لێرەدا شـتـێک، یا ڕووداوێکی ئاشکرا و دیاری ناودەبرێ، ئەمـانە شـتـانێکن، ڕووداوگـەلێکن کـە لە ژیاندا هەن و کـەسـیـان لێ لاری نییـە. بەڕاشکاوی و ئاشکرا دەربڕینیان هیچ ترسێ، ڕەمەکێتی و ڕەمەکێتیی ڕەشە خەڵکایەتییەک وەدەنگ ناهـێنێ، بەڵام بۆ مـرۆڤـێکی شـارسـتـانی گـوتـنیـان لـە نێـو کـۆڕ و مـەجلیـساندا بە عـەیب و شـوورەیی دەزاندرێ و بە ناشـیرین و دزێو لە قـەڵەم دەدرێ. نێوی هێندێ ئەندامی لەش بەر ئەم بڕە قەدەغانە دەکەون.

هەر کاتێکی بەزارداهـێنانی هەر کێهە ئەندامێکی قەدەغەمان لێ بەناچاری بێ، ئەوە پەنا وەبەر ناسکوێژی دەبەین. بە وش و ڕستی بیـانی، بە یەکڕاست دروسـتـکردن و داتاشـین، بە گـەلێ ڕێگەی پڕ پێچ و پـەنـای نـاسکوێژی دەردەبڕین.

لە زمـانی کـوردیدا «ذکر»، «مـخـرج»، «دەعبا»، «هـین»، «وانێک»، «هـەرامـە»، «شـەرم»، «چووک»، «ناولنگ» و چی و چیـی تر... لـە بـری نـاوی ئـەنـدامـی مەبەست بەکار دەهێندرێن.

هـەرچی بڕی دووەمـە نـاوی ئەو شـتـانەن کـە لە بۆچوونـی پڕوپووچ و ڕەمـەکیـانە و ترسـەوە دروست بوون. بەشـی هـەرە کـۆنی ئەم بڕە، ناوی ئەو شتانەن کە بە ئاین، هەر ئاینێک، قەدەغە کراون.

ئینسـانانـی سـەرەتایی پێیـان وا بووە پێوەندییەکی ئەفسووناوی لە نێوان شت و نـاوەکـەیدا هەیە. لەبەر ئـەمـە ناوبردنـی ئەو جـۆرە شـتـانەی لێـیـان ترساون، یان لێیان خۆش نەهاتووە قەدەغە کراوە. بەنموونە:

ناوی «شـەیتـان»، «طاوس» یا ناوی هـەر شـتـێکی (ش) و (ط)ی تێـدا بێ بە ئاینی ئێزدییان نابێ بەزاردا بێن و قەدەغەن.

بەشێکی دیکەی وش و قسە کـە هەر بەر ئەم بڕی دووەمە دەکەوێ ئەوان کە

پێوەندییان بە ژیان و بژێوی خێزانەوە هەیە. لە ڕۆژهەلاّت هەر لە کۆنەوە وا باو بووە ژن و مێرد ناوی یەکتریان بەناوی خۆیانەوە نەهێناوە. لە کوردەواریدا تا ئێستایش ژن بە مێردی دەڵێ «باوکی منداڵەکان»، «خودانێ من»، مێردیش بە ژنەکەی دەڵێ «کولفەتامن»، «خێزانەکەم» و لە بانگکردندا مێرد بە ژنەکەی دەڵێ «ئافرەت» و ژن بە مێردەکەی دەڵێ «پیاوەکە». جا ئەمە هەر لە ناو کوردەواریدا وایە، یان خەڵکی تریش وان ئەوە لە مەسەلەکە ناگۆڕێ، بەلاّم ئەوەشت لەبیر نەچێ کە ئەم قەدەغانە لە زۆر شوێنی ناوشار و خێزانانی بەر شارستانێتی کەوتوو لە قەدەغەیی ترازان و مێرد و ژن بە ئاشکرایش ناوی یەکتر دێنن. خۆ جارێ ئەگەر ژن و مێردەکە تازەبووک و تازەزاوا بن، هێندە گوێ بەم ناسکوێژییە نادرێ. ماڵی خۆشەویستیم کوێرەوە کرد، قەدەغە و مەدەغە دەزانێ؟ هێندێ جار خزمایەتییەک لە نێوان ژن و مێرددا باری مەسەلەکە دەگۆڕێ. زۆر ژن و مێرد بە «ئامۆزا» و «میمزا» و «پوورزا» و «خزمە» نێوی یەکدی دەبەن. یا هێندێ جار ئەگەر کەسێ لە پلە و پایەیەکی بەرزتردا بێ ئەوە بە «جەناب» و «گەورەم» و «کاکە» و «هاپۆ» و «خاڵۆ» و «مامە» و «مامۆستا» و «وەستا» و «یاشێخ» و «سەید» و «خودان» و «سەیدا» و «بەگم» و «ئاغا» و «میرزا» و «حاجی» و «مەلا» و «ڕیشسپی» و «پۆپ چەرمگ» و «دەروێش» و «سۆفی» ناو دەبرێ. هێندێ جار ناسکوێژییەکە نەک هەر بەوش و قسەی ڕووت و بێ شاخ و باڵ دەگوترێن بگرە قسەگەلی وەک:

«عەیب نەبێ» و «بە ئیستیلاح» و «دوور لەم بەرەوانییە» و «لە ڕووت بەگولاّو بێ» و «لە ڕووت بەپەرژین بێ» و «دوو لە ڕووی حازری» و «شەرع شەرمی نییە» و «کورد واتەنی» و «قسە وا دێ» و چی و چیی تریشیان لە پارسەنگ دەخرێن و نامۆیی و دڕدۆنگی و لە شانگرانییان پێ خاو دەکرێنەوە.

جا هەر لەم جۆرە قەدەغە و نیوە قەدەغانە دەتوانین ناوی برێ نەخۆشی و دەرد و پەتا و ئاهۆ بەبیر بێنینەوە. نەخۆشیی قورس و گران و کوشندە و کاری و پیس بەزۆری ناویان ناهێندرێ وشی دیکەیان بەنەزاکەتەوە لە بری

دەگوترێن. «بێ ناوەکە»، «دوابڕاوەکە»، «ناو بەگەرووی ئاشاچووەکە» لە بری «سیل و ئیسقا و دەردەباریکە و لاڕەشە» و زۆر نەخۆشیی تر دەگوترێن.

نەک هەر بەناوگۆڕین بگرە زۆر جار کە قسە لەم جۆرە دەردانە دەکرێ، چ بەقسە و چ بەئیشارەتی دەست و دەنگ و چرۆچارە گرژکردن و بێزیان «گوێی شەیتان کەڕ بێ» و «کرِ داوود سلێمان» و «مۆری محەمەدی شەریف» و «قەزا و بەلا» و... هتدیان لەگەڵدا دەگوترێن.

ئەم ناسکوێژییە خۆی (کینایە)یە و بە عەرەبییەکەی (لطف التعبیر عن معنی مستکرەٍ او محظورٍ)ە.

بۆ ئەم باسە تەماشای ئەم کتێبانەم کردووە.

١- زمانی هاوچەرخی ئازەربایجان ج١.

٢- قابووسنامە.

٣- پەندی پێشینان، شێخ محەمەدی خاڵ.

٤- جواهر البلاغة.

٥- ئینسیکلۆپیدیای ئازەربایجان (باسی پاڤلۆڤ).

٦- هونەر و ژیان (بەئازەربایجانی).

٧- فن الشعر لارستطالیس.

٨- قامووسی موستەڵەحاتی ئەدەبی دیوانی تورکی.

٩- قامووسی فەلسەفە (بەتورکی).

١٠- عرفانی سعدی (بەفارسی).

١١- تاریخ سبک شناسی، بهار (بەفارسی).

کۆواری کۆڕی زانیاری کورد، ژمارە ١٣ ساڵی ١٩٨٥

چەرخی نووسەرانی بوێر و ئازا

یەشار کەمال

ئێمە چ دەڵێین؟ دەڵێین یەکسانی هەبێ. ئینسان وەکو دیل نەژی. مرۆ ئازاد و سەربەخۆ بێ. توخوا، بۆ نووسەرێکی ئەم چەرخە چی شتێ لەمە ئاساییتر دەبێ؟ چی لەمە خاوێنتر و پاکتر هەیە. تێکڕای نووسەرانی بێ دەسەلاتی دنیا داوای ئەمە دەکەن کەچی کەسیش پێیان ناڵێ ئێوە چ دەکەن و برۆ بە سەر چاوتانەوەیە. سەد سەد و پەنجا ساڵە نووسەران داوای دەکەن. نووسەران زمانی حاڵی میللەتانن. نووسەران هەمیشە، سەبارەت بەو ئەرکەی لە ئەستۆیانە، زۆریان کاری گەورە کردووە و دەشیکەن. چالاکیی بەرچاویان زۆر نواندووە و دەشینوێنن. کێشەی ولاتی ئێمە، لە چاو کێشەی ولاتانی دیکە، کێشەی بە ئاشووب و سەر بەگۆبەندە. نووسەری ئێمەش لە سۆنگەی ئەم ئەرک لە ئەستۆگرتنە دەیەوێ -با هێندەی مێروویەکیش بێ- شتێک بە شتێک بکا، خۆ دنیا خراپ نابێ.

ئینسانەکانمان دیلی خاکن. بەشێکی زۆری خەڵکەکەمان تا ئێستاش لە خانووبەرەیەکدا دەژین کە لە ئەشکەوت پتر دەچن تا شتێکی دیکە. فەرموو بچنە رۆژهەلاتی ئەنەدۆڵ. بە هەزاران گوند دەبینن خانووەکانیان لە ژێر زەویدان. ئێمە دەمانەوێ ئەم خانووانە لە ژێر زەوییەوە سەرکەونە سەر زەوی و بەر رووناکی. خواستەکەمان خواستێکی زۆر چکۆڵەیە. تۆ بڵێی وەسەر زەویخستنی ئەمانە کارێکی هێند سەخت و دژوار بێ؟ ئی وا لە نێو ئینسانانی ولاتانی ئێمەدا هەن کە هێشتا لە نێو بەرد و تاوێری کۆڵراودا دەژین.

هەموو دنیا جارِی پێشکەوتوویی وڵاتی ئێمەی داوە و لەو ناوە بارەی دێ. بۆ کەس ماوە بە لیستەی راستەقینە و ژمارەی تەرازوو کراوەوە لە دواکەوتوویی ئێمە نەخوێنێ؟ چ دەخۆین، چ دەخۆینەوە، لە کوێ دەنووین، هەموو دنیامان تێ گەییون.

ئێمەش خۆمان ئەمە دەزانین و نکوولیی لێ ناکەین و لە هەموو دەرفەتێکدا دەیدرکێنین و دەڵێین و هاوار دەکەین بابە ئێمە وڵاتێکی دواکەوتووین. خۆ هەر ئێمە هاوار ناکەین. گەورەپیاوان و دانا و زاناکانیشمان دەیڵێن.

ئەمە هەموو جوانە، زەریفە، بەڵام هەر کە ئەمەت بە چیرۆکێ نووسییەوە دنیا وێران دەبێ. خۆ ئەگەر بۆ شانۆت نووسی ئەوە هەر باسی سەرتە و رۆژی حەشرە. خۆ سینەما، ئەوە هەر باسی مەکە. هەرکە لێی نێزیک دەکەوییەوە و ناکەویتە تارمایی رەقیبت وەکو هەیوولا، وەکو شتی نابینا، بێ هەناسەدان لەبەر مێشکا دێ و دەچێ.

بەڵێ تێکرای نووسەرانمان بەرەنگاری گرفتاری ئەمەن. کە بەرەنگاریشیان دەبن چ دەبێ و چ دەقەومێ؟ ناچار لەگەڵ کۆنەپەرستی و رژێمدا دەستەوبەرۆکی یەک دەبن و کارەساتێکیان بەسەر دێ با بەسەر دەواری شرِی ناهێنێ.

جا لەم بەینەدا خەڵک چ دەکا؟ دنەی نووسەران دەدەن و ورەی مێرخاسی بوێرییان وەبەر دەدەن. بەکورتی بە پاڵەوانیان لە قەڵەم دەدەن. کێش و ترازووی نووسەرێتی دەپێچرێتەوە، تەنیا کێش و ترازووی مێرخاسی و ئازایەتی لە ئارادا دەمێنێتەوە.

«کورِە تۆ تەماشا تەماشا، نووسەر چ چیرۆکێکی بۆ شانۆ نووسیوە. بابە ئەگەر ئەم نووسەرەیان لەسەر ئەم چیرۆکە لە زیندان نەپەستا من دەستی خۆم لە بندا دەبرِم. بەراستی نووسەرە. بەڵام چ نووسەرێ. ئاغاکانی بەدەردێ بردووە، نەبووە و نەبیستراوە. پەروای لە هیچ نییە، لە هیچ ناسڵەمێتەوە. مل لە چەقۆ دەسوێ.»

«بنۆڕه بنۆڕه، چ ریپۆرتاژێکی نووسیوه... ریپۆرتاژه ها، نه گاڵته. چ لەمە سەیرتر دەنووسرێ، باسی ئەو کەسانەی کە بێ تێ و لەرز دەمرن، یا ئەوانەی کە لە ژێرەوە هەمیشە خەریکی دزی و درۆزنین وا دەکا، وەک بڵێی ئەم نووسەرە گوڵمەزێکی بە چاوەوە بێ وایە.»

«فیلمێکی هێند سەیرە پێم وایە رەقیب قەت فیلمی وا رێگا نادا... بڵێ چییان کردبێ باشە. گوندیی پێخاوس و مێخاوسیان پیشان داوە. ئەی ئافەرین بۆ خۆتان و فیلمتان. بەڕاستی ئازایەتییە.

تۆ وەرە، لە پێپەتیی پیشاندان نەترسی» جا بەڕاستی نووسەرەکانمان وەکو لە سەرەوە باسمان کرد بە مەتح و بە شان و باهوو هەڵدانا پێشوازی دەکرێن.

نووسەرەکانمان ئەگەر سەبارەت بەوانەی لە سەرەوە وتمان بۆسۆ و ناونۆچک نەکرێن، ئەوەی بەسەریان دێن بەسەریان نەیەت، بەگوێرەی خواست و ئارەزووی خۆیان، بەو داخواز و پێشنیارانەی کە بۆ راستینەکانی وڵات دەری دەبڕن بنووسن، ئەگەر نووسینی ئەمانە بە کردەوەیەکی ئاسایی بزانرێ کەس بە نووسەرانمان ناڵێ قارەمان و بە چاوی پاڵەوانەوە سەیریان ناکەن. نووسەران قەرزی خۆیان دەدەنەوە. ئەرکی سەرشانیان بەجێ دێن. دەڵێن نووسەر کاری خۆی دەکا و دەڕوا.

بەڵام ئەوەی لە دنیادا بە قەرزدانەوە و ئەرک بەجێهێنان دەزانرێ بۆ نووسەر لە وڵاتی ئێمە مایەی بۆسۆکردن و تێهەڵدان و زیندانکردن و برسێتییە و دەڵێی بە ئازار و ئەشکەنجەدان تۆڵەیان بۆ دەکرێتەوە. جا هەر سەبارەت بەوەشە کە خەڵک وا دەزانن لەبەر ئازایەتی دەگیرێن و خۆشەویستن.

با هەر شانازی بەخۆیانەوە بکەن. بەقارەمان و پاڵەوان بزاندرێن. کێشەم لەسەری نییە. دەڵێم سەرەڕای ئەوەش هێشتا هەر کەمە. دەڵێم خەڵک هیچ نادا. بەڵام ئێمە، نووسەران، بەرانبەر ئەم حاڵە، شەرممان بە خۆدا دێتەوە.

ئایا بە چ رەنگێ خـەڵکەکـەم لەم حـاڵە رزگـاریان دەبێ؟ زۆرمـان رێگای چارەسەرکردنی زانستییەکەشی دەزانین و دەیڵێین و دەیڵێینەوە. فێرگەمان نین. هەشتا لە سەدمان نەخوێندەوارین. دەڵێن بە ئەزموون ساغ بووەتەوە تا فێرگە لە گوندان نەکرێتەوە خەڵکەکە فێری هیچ نابن.

لێرەوارەکانمان بەرەو نەمان دەچن. خۆ وەنەبێ پیاوی زانامان نەبن. بەڵکو زۆریشمان هەن و تەنانەت رێگای چارەسەرکردنیشی زۆر چاک بەڵەدین. بەڵام لە هەمـوو تاڵ و ناخـۆشـتـر ئەوەیە کـە کـەس هـەست بە پێـویسـتـی چەنە – چەنێکیش ناکـا. دەڵێی قـسـە لەگـەڵ دار و بەرد دەکـەین. ئاغـاکـانمان قایمقامەکان بۆ سوودی خۆیان لێ دەخۆن. ئێمە ناچارین مەسەلەکە بەو رەپ و راستی و رووت و قووتییە وەپێش چاو خەین. کورە نەبووە نەبووە، وا دنیا وێران دەبێ، کەچی ورتە لە کەسەوە نایەت.

ئێـمـەش هـەر هێندەمـان بۆ مـاوەتەوە بەگژ کـۆنەپەرست و کـاری چەوت و چێڵی میریدا بچین و لە ئاکامدا لە زیندانێمان پەستن.

ئەم وڵاتـە جـوان و خـۆشـەیان لێ کـردووین بە یاسـاخـخـانـە و وڵاتی رەشبگیری، تووشی یاساخیی هێند سەیروسەمەرە دێین. تەنانەت کەرەپووی کەرەپوو ئاساییش پڕ ناکاتەوە. هیزە بەچاوەوەی نەکەن، ئەم وڵاتە لە سای سـەری ئەم هەموو یاسـاخ و مـاسـاخـەوە بەم رۆژە گەیشت. جا لە هـەمـووان سەیروسەمەرەتر ئەوەیە ئێمە هەر پەڵەی رەشی نێوچاوانی چەوت و چێڵی دەژمێرین. کەچی کەسمان وەچنگ ناکەوێ هیچ نەبێ پێ بکەنێ. ئێمە لە هیچە و لە خۆڕایی داخی دڵی خۆمان هەڵدەڕێژین.

خۆ هیچ نەبێ ئەو نووسەرانەمان کە چاکن و بە گوڕن و خاوەنی سۆزێکی راستەقینەن، دنیایەکی جوان و رەنگینمان پێشکەش دەکەن. ئێمە زۆر نووسـەری وامـان هەن. نووسـەرانی ئێـمـە بە گـورێکی گـەورەوە بەسـەر راستینەکانی خەڵکەکەماندا، وڵاتەکەماندا دانووشتاونەتەوە.

با ئیـتـر باسی برسـێـتی و یەکسـانیکردن بە ئازایەتی و دلێـری زانین

بپێچرێتەوە. پێویستە ئەمە ببێ بە یەکەم ئەرکی نووسەر.

نووسەرێک کە باسی یەکسانی و هەژاری دەکا، بەگژ چەوساندنەوە و زۆرداریدا دەچێ. ئەمە لەم چەرخەدا شتێکی یەکجار ئاساییە.

ئەوەی کە ئەمە بە ئەرک نەزانێ دیارە ئەوانەش بە نووسەر نازانێ کە ئەرکی مرۆڤایەتی و هاوولاتێتییان لە ئەستۆ گرتووە. جا نابێ لە ولاتی ئێمەش وابێ؟ کوا؟

رۆژێ کە ئەمانە دەبن بەشتی ئاسایی، رۆژێ کە نووسەرانمان قسە لە راستینە نیشتمانییەکانمان دەکەن جا با قسەکانیشیان زۆر تاڵ و جەرگبڕ بن، ئەگەر تووشی بەڵا نەهاتن، واتە: رۆژێ کە چەرخی نووسەرانی ئازا و قارەمان بەسەردەچێ ئەوە لەو دیموکراسییەتە نێزیک دەکەوینەوە کە شانازیی پێوە دەکەین.

لەوانەیە بڵێن چەرخی نووسەرانی ئازا و بوێر لە هیچ ولاتێ بەسەر ناچێ.

بەڵام من دەڵێم باسکردنی یەکسانی و راستینە نیشتمانییەکان لەم چەرخەدا شتێکی ئاساییە و بۆ نووسەرێ وەکو نان و ئاوی لێ هاتووە، نابێ بە کارێکی ئازایانە و کەڵەمێردانە بزانرێ.

پێویستە لە پێناوی ئەمەدا تێ بکۆشین.

بەیان ژمارە ٣٣، ١٩٧٦

ناوەڕۆک

ئەحمەد عارف شاعیری گەورەی کورد لە کوردستانی تورکیا 5
ڕەنگ و ڕووی نوێی مرۆ لە هونەر و بەهرەی یەشار کەمالدا لەبارەی... 33
ناسکوێژی 61
چەرخی نووسەرانی بوێر و ئازا . یەشار کەمال 75